

Auguste Bailly

BİZANS TARİHİ

CİLT 1

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

Tercüman

1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER

46

Yazan :
Auguste BAILLY

Türkçeye çeviren :
Haluk ŞAMAN

BİZANS TARİHİ
1 inci cilt

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lââyık oldukları yere oturt-
maktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddi
hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gu-
rur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KİTAP

BİZANS'IN KÖKENLERİ — İMPARATORLUĞUN BİRİNCİ DEVRESİ

I

İMPARATORLUĞUN KURULUŞU

Hiç bir ad, Bizans'inki kadar itibara ve üne sahip olamamıştır; muazzam ve karma karışık faciaların birbiri ardınca daha gözalıcı bir akışını hayallerde canlandıracak bir başka ad bulunamaz. Onu duyunca mutlak hükümdarlar, imparatoriçeler, kilise ileri gelenleri erguvanî bir sis içinde sıra sıra kabileler halinde gözlerimizin önünden geçer. Doğunun güneşi altında amfi basamaklarına yığılmış, coşkun haykırırları ve hiddetli naraları ile mavi ya da yeşil eşarplı araba koşucularını izleyen kalabalıkları hatırlarız. Barbar ve eşi görülmemiş, batıl inançlı ve zalim bir medeniyet; politika faciaları, aşk faciaları, din faciaları, öc almalar, entrikalar, zorbalıklar, sonu gelmez din bilimi tartışmaları, hadım suikastları, kıymetli taşlarla bezenmiş esvaplar, mozayiklerle işlenmiş mermer saraylar tasavvur ederiz. Efsanevî zenginliklerin, fren-

siz ihtirasların, hayatı bütünü ile hiçe saymanın, tasvirlerle tapınmanın, şehvete düşkünlüğün, kanlı çatışmalara sebep olabilecek herşeyini Bizans gözlerimizin önüne serer.

Şüphesiz işin efsane tarafı bu... Ama bu efsane uydurma değildir. Kısmen de gerçek olsa, yine gerçeğin bir parçasıdır. Hiç bir devlet daha gürültülü, daha heyecanlı bir tarihe sahip olmamıştır. Egemenlik, dış harpler, iç boğuşmalar, saltanat kavgaları ve ihtilâllerle dolu bu on yüzyıl bize feci devrelerin şaşırtıcı bir dizisini sunar. Bununla beraber yalnız tarihçilerin ilgilendiği en dokunaklı faciayı, Doğu Roma İmparatorluğu'nun kendi varlığında ve kaderinde keşfederiz.

On yüzyıl içinde, zaman zaman ezilen ve zaferler kazanan bu devletin, çok defalar aldığı öldürücü sınılan yaralarını karşı durulmaz bir yaşama gücü çırpınışı içinde iyileştirişi ve yeni bir yükselmeye doğru yol alışı muhteşem bir maceradır. O, iç boğuşmalarla sarsılmış, din kavgaları ile parçalanmış olduğu ve bazen fethetmek, çoğu zaman istilâ edilmemek için aralıksız döğüşme zorunda kaldığı halde kaderin husumetine hiç bir şeyin kıramayacağı bir irade ile karşı koyar ve bu on yüzyıl boyunca, en korkulu bunalımlar içinde bile, ululuğu ve ünü ona saldıran kinler ve hırslarla belli, egemen devlet olmakta devam eder.

Batı ve Doğu barbarlarının gözlerini kamaştıran yalnız onun medeniyetinin parıltısı değildir; aynı zamanda, imparatorun şahsını bizzat bu medeniyetin canlı sembolü, şeklinde dünyanın gözü önüne koyan

siyasî anlayışın ihtişamıdır: Bu medeniyeti oluşturan bütün elemanlar imparatora birleşir ve kaynaşır. Bizans milletlerin üstünde yükselir, fakat Bizans'ın doruğundaki tahtında bir kişi oturur ki bu, diğer birçok ünvanları arasında, despot, otokrator, basileus gibi adlar taşır. Birbirlerini izleyişleri imparatorluğun tarihini yapan olayları incelemekten önce, hükümdarın ne olduğunu gözden geçirmek gerekir; zira mutlak imparatorluk düşüncesi, onu kişileştiren insanlar kim olursa olsun ve saltanatlarının gidişi, mutlu ya da uğursuz, ne olursa olsun yüzyıldan yüzyıla aynı kalır.

Ağır işlemeli dokusu göz kamaştırıcı kıvrımlarla yere dökülen elbiselerinin ve mantosunun şaşaası ile canlı bir mabut haline gelmiş; ayağında erguvan rengi pabuçları, başında kıymetli taşlarla bezenmiş tacı, altın kuşağı, altın gerdanlıkları ile ve bütün o topaz, safir ve yakutlar ırmağı içinde ışık saçan ve kaskatı duran imparator diğer insanlar içinde bir insan olmaktan çıkar. O dinî tasvirlerin en parlağıdır. Elinde tuttuğu egemenliğin bizzat sembolüdür. Bu egemenlik sadece Roma **Imperium**'unun mirası değildir; o buna doğu mutlakiyetlerinin etkisiyle denetimsiz, hudutsuz bir otoritenin inancını da eklemiştir. Roma'da imparatorun çoğu zaman, gücü korkunç kaprisler halinde beliren, bir tiran olduğu vakidir. Fakat bu ya bir delice davranış ya da kuruluşların meşru kılmadığı bir aşırı gidiştir. Bizans'da hal böyle değildir; imparatorluk gücü orada gerçekten mutlaktır. Ne bir devlet ileri gelenleri kurulu, ne de bir millet temsilcileri meclisi aldığı tedbirlerin isabetini denetime tabi tu-

tamaz. Kilise bile, itirazlarına ve bazen isyanlarına rağmen, ona baş eğer ve üstünlüğünü kabul eder. O savaşa ve barışa karar verdiği gibi dinî inançlarda da son sözü söyler; kanuna itaat etmez, onu yaratır. Hükümdar akıllı, kararlı ve devletin çıkarlarına bağlı olduğu zaman, imparatorluğun kendi ululuğu ve refahı doğrultusunda etki yapan bir gücün iyiliklerini hemen duyması bununla izah edilir. Fakat tek hâkim (monark) zayıf, kaygusuz ve akılsız ise yayları kopan devlet, en yüksek zirvelerden başdöndürücü bir hızla uçurumlara doğru kayar. Böyle bir mutlakiyetin ölçüsüz karakteri, bütün Bizans tarihi boyunca saltanat kavgalarının ve kuvvete başvurularının bu kadar sık olmasını izahta da bize yardım eder: Bunlar zulme karşı elde olan tek silâhlardı.

Bizans'ın ünü ve itibarı nihayet, kökeni dolayısıyla yüklenmiş olduğu vazifeden, coğrafi mevkilerden, kudretinden ileri gelir.

Roma'nın ululuğunun olduğu kadar hırslarının da mirasçısı olan Bizans, bin yıldan fazla bir zaman barbarlara karşı, kâfirlere karşı kalelerini yükseltti, ordularını dikti. Şiddetle vurulduğu zamanlarda sanki önünde durulmaz bir tekrar dirilme ve yenilenme gücüne sahipti. Düşmanları ona asla rahat tanımıyorlardı. O, yaşamak için, talan edilmemek için, imparatorluk parçalanmasın diye dövüşüyordu. Zenginliklerinin —dünya servetinin üçte ikisine malik olduğu söylenmiyor mu idi?— ve medeniyetinin parıltısı hırsları uyandırıyor ve coşturuyordu. Durmadan üstüne atılanların oyunda ortaya koydukları az bir de-

gerdi. Kaybedecekleri az ve kazanacakları her şey olduğundandır ki yüzyıllar boyunca saldırılarını aralıksız tekrarlayacaklardı. Geçici olarak yenen, çoğu kere yenilen saldırıların kendileri bile bu sonsuz boğuşmanın doğuracağı sonuçların farkında değildiler: Bu boğuşmadır ki Ruslardan, Balkanlı kitlelerden medenî, hristiyan, Avrupalı milletleri yarattı. İtalya ve Fransa, Bizansla olan temasları ile kültürlerini yenilediler. On yüzyıl içinde Roma Doğu İmparatorluğu, ne parlaklık ne de inceliği asla geçilemeyen bir medeniyetin mihrakı olarak kaldı. Bizans tarihinin eğrisini daima bir düşüşler ve yükselişler serisi çizer. En kötü tehlike saatlerinde, herşeyin kaybolmuş görüldüğü bir zamanda devir devir bir adamın, bir sülâlenin ortaya çıktığını ve onun istilâcıları geri sürdüğünü, iç ayaklanmaları yatıştırdığını, alışverişi harekete getirdiğini, sanatları koruduğunu görürüz. Ve hiç şüphesiz bu medeniyet bir tekâmül geçirir: Binzanslıların kendilerine daima «Romalı» demelerine ve lâtincenin bir çok yüzyıllar, imparatorluğun resmî dili olarak devam etmesine rağmen, Yunan ve Doğu etkileri sonunda Lâtin geleneklerine üstün düşer. Fakat bunda bir kayıp, bir azalış yoktur: Aksine, bu zenginleşmedir; zira bu birbirine yabancı unsurlar, insanlığın tanıdığı en orijinal ve en geniş kültürlerden birini meydana getirmek üzere birleşirler.

İsa'dan 330 yıl sonra, İmparator Konstantin dört gün süren şenlikler arasında İmparatorluğun merkezini Roma'dan Boğaziçi kıyılarına resmen taşıdı ve İmparatorluğa yeni bir başkent bağışladı: Beş yıldan beri buna çalışmakta idi. Hristiyanlık fikrinin gücünü

anlamış ve zaferini sezmiş olan bu usta politikacı, İmparatorluğun birliğini ancak hristiyanlığın sağlayabileceğini de hissediyordu. Fakat Roma'nın hristiyanlaştırılması uzun müddet eski ilâhların haşmetiyle çatışmayacak mıydı? Eğer yeni bir dinî düşünce gençleştirilen bir iktidarın mânevî çatkısını teşkil edecekti ise bunun kutsal ve eşi görülmedik bir siteden ışık saçması gerekiyordu. Öyle bir siteden ki, ihtişamda dışı kurtun şehrini, Roma'yı geride bırakabilsin. Efsaneye göre bizzat ilâh, uyuyan Sezar'a göründü ve ona başkentinin yerini gösterdi. Konstantin'in saltanatının bu iki büyük olayı —hristiyanlığın kabulü ve Roma'nın Bizans lehine terk edilişi— mutlak surette birbirile bağlantılıdır. Konstantinopolis, Konstantin'in sitesi bundan böyle Roma'nın, Romus ve Romulus'un sitesinin yerine geçiyordu.

Megare muhacirlerinin, içlerinden Bizans adlı birinin önderliğinde, gelip Avrupa kıyıları üzerinde Boğaziçi'nin güney ucuna yerleşmelerinden beri on yıldan az bir zaman geçmemişti. Bunlar, önderlerinin adından Bizans ismini verdikleri (bu varsayıların, hiç biri olmazsa en akla gelenidir) mütevazı bir koloni kurmuşlardı ki mevkii ona çabuk bir refah sağlayacaktı. Yunanistan ile Karadeniz kapıları arasında mübadele aralıksız ve önemli idi. Hâkim bulunduğu boğazın denize açıldığı yerde ve tam doğu ile batıyı ayıran sınırdaki yer alan yeni koloni, coğrafi bakımdan ideal bir transit, antrepo, yükletme ve boşaltma noktası oluyordu. Arabistan'dan, İran'dan, Mısır'dan karvanlar hep ona, Halic'in mükemmel barınağına doğru yöneliyordu; bütün Akdeniz sitelerinden ticaret ge-

mileri gelip yüklerini oraya boşaltıyorlar ve oradan ipekli, tahıl, baharat, fildişi, sanat eserleri, kıymetli madenleri yüklüyorlardı. İki dünyayı birbirine ulaştırıran deniz kanalının bekçisi Bizans, onu dilediği gibi açıp kapayabiliyordu. Medya savaşları süresince askeri bakımdan oynadığı önemli rolü mevkiinden ileri gelmektedir. İttifakının kıymetine aklı eren ve karşılığını ödetmesini bilen Bizans, İsa'dan sonra II. yüzyılın sonunda Yakın Doğu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmişti. Fakat kendisine cephe aldığı için Septim Sever tarafından tahrip edilmek suretiyle müthiş bir darbe yedi, küçüldü, zayıfladı, gücünü yeniden elde etmeyi başaramadı. Konstantin onu imar etmeye, güzelleştirmeye, büyültmeye ve adını vererek ondan yeni Roma'yı yapmaya karar verdiği zaman bile belini doğrultamamıştı.

Tanrısal bir ilhamla hareket ettiğini iddia eden imparator, sitenin hudutlarını kendi tayin etti; o zamanın adamları, hemen bir yüzyıl sonra çok dar gelecek olan çevresinin büyüklüğüne şaşırıyorlardı. Irgat olarak çalıştırılan kırk bin Goth askeri bu dev inşaatın işçileri oldular. Şehri süslemek için Konstantin, Roma'yı, İskenderiye'yi, Efes'i, Antakya'yı, Atina'yı soymakta tereddüt etmedi. Hayalindeki başkent in ihtişam içinde yükseldiğini, yaşarken görmek istiyordu. Marmara kıyılarından Haliçe doğru uzanan bir sur, onu karadan gelecek istilâlara karşı koruyordu. Daima mevcut kaçıracak olan bataklık ve karmakarışık sokak ağının ördüğü sitenin içinde hükümdar, kalıntıları bizi hâlâ hayran bırakan anıtlar dikti. İnsanların ve hayvanların birbirine girdiği çamurlu yolların

sonunda, birdenbire etrafı muhteşem taklarla çevrilmiş, geniş, aydınlık meydanlar açılıyordu. Adını taşıyan forumu süslemek için İmparator, orada iki zafer takı ve tepesinde Aþollon'un işaretleri ile bezenmiş kendi heykeli yükselen bir mermer sütun bina ettirmişti. Sonra kiliseler geliyordu: İmparatorların gömülmesine mahsus Aziz Havariler Kilisesi, Aya-İrene Kilisesi ve en meşhuru (Tanrısal Hikmet)'e dayanan Aya-Sofya... Daha sonra ihtişamını bize binlerce şahidin tanıttığı imparatorluk sarayı ve nihayet Septim Sever tarafından çizilmiş olan hipodrom ki, Atina için Agora ve Roma için Forum ne ise Bizans için o, yani genel yaşantının merkezi olacaktı. İstanbul'un rakibine eşit olmak için ne eksiği kalıyordu? Roma tarihinin en ünlü deyimleri orada yankılar yapmakta idi: Sakinleri kendilerini «Romalılar» diye adlandırmaya devam ediyorlardı ve ettiler. Kendi Batılı köklerinden kopmuş bir Doğu devleti kurmak muhakkak ki Konstantin'in düşüncesine girmiyordu. Biraz da kişisel zevklerinin âmil olduğu bu yer değişimi, özellikle ülkeleri arasında hıristiyan birliğini daha sağlam kurmasına ve onları doğu barbarlarının istilâsına karşı daha kolaylıkla korunmasına imkân verecekti. İmparatorluk bütünlüğünü muhafaza ediyordu: Sadece eski başkentini, daha muhteşem yeni sitenin surları içine taşımıştı.

Benzerleri içinde şöhret yapan bu şehirden, bin yıl süre ile dünyanın gözünü kamaştıran bu medeniyetten geri kalan, oynadığı rolün büyük anısıdır; fakat geçmişteki ihtişamına pek az maddî şahit vardır. Delf'de Apollon mabedi önündeki, Yunanlıların İran-

lılara karşı kazandıkları zaferin hatırasını yaşatan Yılanlı Sütun'un kalıntıları, vaktiyle hipodromun yükseldiği yerde görülür. Altından bir sehpanın dayanakları olan yılan başları imparator Theophilus zamanında kırılmış, sonra restore edilmişti; XVIII. yüzyılda çalınmış olacaktırlar. Sehpanın kendisi ise, Konstantin, sütunu Delf'ten İstanbul'a taşıttırmazdan önce kaybolmuş bulunuyordu. Üzerinde İranlılara karşı birleşmiş olan otuz bir Yunan şehrinin adları okunabilen bu kutsal ve harap anıt, bugün ancak turistlere bir hayal kurmak fırsatını bahşeder.

Rodos'taki ile boy ölçüşmek iddiasında olan Koca Heykel'den (Colosse) ise yüzyılların yıprandırması ve insanların açgözlülüğü; yenmiş, çatlamış, yıkılmış bir taş yığınının başka bir şey bırakmamıştır; ve 1204 de Batılı baronların altından yontulmuş sanıp hayran kaldıkları tunç kaplamasının izleri bile görülemez.

Theodorus dikili taşına gelince, hiç olmazsa kaidesindeki alçak kabartmalar sayesinde imparatorluk locası ve sirk oyunları hakkında, değerli olduğu kadar belirli birkaç hatırayı anmamıza imkân verir

Zaman, kutsal saraydan hiçbir şeye saygı göstermemiştir: Ondan, tarihle doldurduğumuzda heyecan verici, fakat aslında ilgi çekmekten yoksun birkaç yapı harabesini ancak tanıyabiliyoruz. Konstantin'in Roma'dan getirdiği porfir sütun, bize eski İstanbul formunun yerini şaret eden ihtiyar bir tanıktan başka birşey değildir.

Ancak üç anıt geçmişin üstüne çıkar ve Bizans'ın haşmetinden bize söz eder; bunlar, Valensu su kemerleri, Büyük surlar ve Aya-Sofya'dır.

Roma kırlarındakileri hatırlatan su kemerlerinin taş ve tuğlalarını coşkun bitkiler kaplar ve muazzam yeşil kitleleri ile kavislerinin çizgilerini belirtir. Bir patika, ayakta kalan ve hâlâ kullanılan parçasını bir uçtan bir uca takip etmeye imkân verir. Aya-Sofya ile aynı tarihte yapılmış olan dev su sarnıçları, Binbirdirek de hâlâ durmaktadır ve adeta bir mucize gibi boşlukta asılı kubbeleri tutan, iki katta üstüste sıralanmış iki yüz sütunu ile Justinianus devri mimarisinin bir şaheseridir. Bizleri Theodora devrine götüren ve karanlık suları üstünde, masal bitkilerinin gövdelerini andıran sayısız direkleri arasında kayıkla dolaşılabilen Yerebatan Sarayı da kalan eserler arasındadır.

Surların kalıntıları daha azametli ve daha hatırlatıcı bir manzara arzeder; Haliç'ten Marmara denizine, Eyüp kapısından Yedikule Kalesine kadar yedi kilometrelik bir yayılım üzerinde manzaranın ihtişamı ve mezarların ıssızlığı içinde insan gücünün en cüretli bir örneğini verir. Yuvarlak, dörtköşe, beş köşe kuleleri ile taşları ayağa dikilmiş mezarlıkların gölgelikleri ile, uzak minarelerin göğe doğru fıskırışı ile ve Haliç'in Kâğıthane vadisine uzanan akisleri ile bize basit, vahşi ve aç gözlü Haçlıların gelip bu surların dibinde ordugâh kurdukları zamanı veya daha sonra, II. Mehmedin kudretli topçusu durup dinlenmeden bedenleri döverken, şehirde Roma ile birleşme taraftarları ile hasımlarını son defa olarak birbirine katan dinî ihtirasların boşandığı feci devri hatırlatır. Geçerken, Leon surunun beş kulesi, Vlakernes sarayı kalıntıları, Melek İsaakius, Vasileus, Andronikos, Paleologos kuleleri seçilir. İşte üç kat duvarları ile II. Theodosi-

us surları ve nihayet işte dış hendekler... Loti şöyle yazar; «ben ilerledikçe sur devam ediyor, hiç değişmeden ölü kırların ötesine doğru uzanıp gidiyor, yere düşmek üzere olan taş yığınlarının sanki binlerce mazgalın uçları ile destek oluyor. Bu güneşsiz sabah vakti surların matemli bir koyu rengi var. Bu bizi, bizim kısa varlıklarımızı ve bir saatlik ıdıraplarımızı küçültüyor, eziyor; bekasız bir hiç olan bizleri... Geçerken artık kimsenin ne girdiği ne de çıktığı derin yumurta biçimi kapılara bakıyorum, sonra muazzam kuleleri dikkatle sayıyorum...»

Bu kapılar içinde en feci ~~anaya~~ (*) canlandırılan Topkapıdır. II. Mehmed bir dev bombardımanın gülleleri ile tahrip etmek için oraya hücum etti ve Bizans hükümdarlarının sonuncusu XI. Konstantin, imparatorluğun çöküşü ânında onun önünde bir asker gibi can verdi.

Fakat bu kutsal emanetlere insanların verdiği değer ne olursa olsun, Aya-Sofya onlara sonsuz derecede üstün gelir. Dışı ağır kitlesi ve çıplaklığı ile insana umduğunu buldurmasa da içi baş döndürücü kubbesi ile düşünceyi kamaştırır ve karıştırır. Eski dünyanın bütün hazineleri, Jüstinianusun iradesi ile, gelip onun ihtişamına bir şeyler katmaya zorlandılar. Raymond Escholier yazıyor: «I. Vasileus, II. Vasileus, II. Andronikos tarafından sağlamlaştırılan, güzelleştirilen Aya-Sofya'nın daima, renkli mermerden yüz yedi sütunu vardır; Bu, Tanrısal Hikmet evinin ayakta

(*) Bizans için tabii.

duruşunu sağlayan mistik bir rakamdı. Girişinde, kadınlar mahfelinde ve mihrabındaki insan resimli mozaiklerin esrarını Aya-Sofya birçok yüzyıllar badana altında gizledi, sadece iç bölümdeki gümüş yaldızlı çiçekler, meyveler, siyah zemin üzerine yeşil yapraklar Justinianus devrinden beri duruyor. Fakat mahfelden mahfele dolaşarak, beyaz mermerden palmiye biçimi ince akant yaprakları ile işlenmiş başlıkların taçladığı nefis porfir sütuncuklar, pembe ve eski yeşil damarlı lâtif mermerler arasında kadınlar (ki bir mabedin içinde müminlere karışmalarına, müslümanlardaki gibi, Bizans'ta da cevaz yoktu) mahfeline varıldığı ve tam meşhur Theodora'nın yer aldığı mevkide durulduğu zaman Bizans mozaiklerinin yaldızı, saklı kalmanın öcünü yaman alır. Duvarlar boyunca kubbenin pencerelerinden sızan altın ışık içinde görünen, muhteşem biçimde renklenmiş bir yıldız yağmurundan başka birşey değildir. Sanki ölüm korkusu içinde çırpınan fanî insan, hazineler biriktirmenin gocuntusunu içinde duymuş ve biraz huzura kavuşabilmek için onları Tanrı'ya adamıştır.»

Su kemerleri, surlar ve Aya-Sofya, tarihini nakledeceğimiz eski İstanbul'a ve itibara değer adını muhafaza edeceğimiz Bizans'a, düşünce yolu ile geçmemize imkân veren anıtlar üçlüsüdür.

Bizans İmparatorluğunun başlangıcı genellikle, 395 yılı itibar olunur: Bu, büyük Theodosius'un Roma'nın uçsuz bucaksız topraklarını iki oğlu, Arcadius ve Honorius arasında taksim ettiği tarihtir. Bunlardan sonuncusu Batı'da hüküm sürdüğü sırada Arcadius, Doğu'nun egemenliğini ele alıyordu ve bu iktidar

bölümü -resmen, hukukan—Roma İmparatorluğunun bütünlüğüne dokunmuyordu. Şüphesiz ki, bu bir nazariyeden ibaretti: Fiilen Doğu İmparatorluğu kuruluyor, yeni bir dünya dengesi ortaya çıkıyordu.

O zaman prensip itibariyle Roma İmparatorluğunun doğu bölümünden (**Pars Orientalis**) başka bir şey olmayan ve bundan böyle Bizans adını vereceğimiz imparatorluğu oluşturan toprakların, IV. yüzyılın sonundaki sınırlarını, ince coğrafi ayrıntılara girmeden, açıkça görmek mümkündür.

Karadeniz'in doğu, batı ve güney kıyılarına sahip olan İmparatorluk, Avrupa'da Balkan Yarımadası, Yunanistan ve takım adaları üzerinde uzanıyordu; Tuna, kuzey sınırlarını çiziyordu; Asya'da Anadolu'yu, Suriye'yi, Kızıldeniz'e komşu eyaletleri içine alıyordu; Afrika'da Sirenaik Körfezi'ne kadar Mısır onundu. Bir kelime ile, Karadeniz ve Kızıldeniz'le birlikte Akdeniz havzasının doğu yarısına hükmediyordu.

Onu yıkayan, saran ve birleştiren surların çizgisi üzerinde şekillenmiş böyle bir topraklar bütünü, olağanüstü geniş bir denizci devlet teşkil ettiğini kavramak için haritaya bir göz atmak yeter. Fakat kuzeyde, doğuda, güneyde bütün kara hudutları üzerindeki bitişik komşuları güçlü, hırslı, maceracı ve kendi anlayışlarına göre barbar bir yığın milletlerdi. Konstantin adını taşıyan sitenin cihanın gözlerini kamaştırmasını istemişti, bunu gururunun, dehasının, hülyalarının ölçüsünde gerçekleştirmişti; fakat onu cihanın hayranlığına bir efsane konusu yaparken, bu aşırı derecede parlak madalyanın öbür yüzünün kaderini de ta-

yin etmekte idi. Hayranlık hırs haline geliyor ve onu bin yıl boyunca, bütün milletlerde vahşi bir ele geçirme arzusu uyandıran av haline koyuyordu. Daha dördüncü yüzyıldan başlayarak defalarca geleceği önceden haber veren sızmalar, dar sınırlı istilâlar oldu ki bunlara ilerideki olaylardan bahsederken tekrar döneceğiz. Devrin ateşli ve müsamahasız inanclarının iç harplerin mayası haline getirdiği dinî ayrılıklar daha az korkunç değildi. Böylece, kurulur kurulmaz ve Theodosius'un 395 fermanı ile imparatorluğu bölüşünden çok önce, Bizans çifte kaderine boyun eğmiş görünür: Barbarlarla boğuşurken din kavgaları ile parçalanmak... Konstantin, saltanatının bütün süresince bu kavgaların başkentini altüst ettiğini ve imparatorluğuna yayıldığını gördü. Bu kısır olduğu kadar hırslı din bilimi tartışmalarını, burada ayrıntıları ile anlatmak düşüncesinde değiliz. Ancak, bunlar Bizans'ın hayatında öyle bir yer tutarlar ve doğmaların (nasların) sonsuz karanlığı içinde Yunan safsataları (sophistique) uygulamalarının inceliklerini öyle bir canlı şekilde ortaya koyarlar ki, en sert belirtilerinden birkaçını, hiç olmazsa ana çizgileri ile, özetlemek gerekir. O zamanın kilisesinin iki doktrini, Ariauizm ve Niseizm (İznik Doktrini) arasında paylaşılmakta olduğunu hatırlatalım. Arius mezhebinde olanlara göre: Babaya bağımlı olan oğul onunla aynı özden olamaz; o yaratıktır, sonsuz değildir. Babanın eseridir, Baba ile aynı cevherden değildir. Konstantin tarafından İznik Konsilinin yargısına sunulan Arius doktrini mahkûm edildi ve İznik Sembolü adı ile tanınan meşhur hükümle: «İsa'nın Babadan bütün zamanlardan önce doğduğu, onun ilahların ilahı, ışığın ışığı olduğu» ka-

tolik doğması olarak kuruldu ve ortaya konuldu. Şu halde, bundan böyle Arianizme bir dinden sapma (hérésie) olarak bakmak gerekiyordu. Fakat mahkûmiyet ve baskı Ariusçuların ateşini körüklüyor, sertliklerini arttırıyordu. Piskoposların çoğu, bu hükme ancak maslahat icabı başeğmiş görünüyorlar, lâkin inançlarına bağlı kalıyorlardı. Konstantin'in ölümünden sonra Roma ve Batı, İznik Doktrinini yayar ve tamim ederken Arianizm, imparatorluğun doğu bölümünde zafer buluyordu. Kararlı bir İznik Doktrinini taraftarı olan Büyük Theodosius zamanında baskı yeniden başladı. Bu hükümdar bütün İstanbul kiliselerini İznikçilere verdi ve piskoposu koğdu, o da şehri terk edip surların dışında Ariusçu propagandasına koyuldu. Theodosius dinden sapmayı görülmemiş bir şiddetle yenmeye uğraştı. Yalnız İznikçiler katolik adını taşımak hakkına maliktiler; artık Ariusçuların, kendi topluluklarına uygun görecekları kiliseleri tayin etmelerine bile müsaade olunmuyordu. Sürülen, soyulan miras hakkından yoksun bırakılan Ariusçular, toplan-tı haklarının da ellerinde alındığını gördüler.

381'de İstanbul'da toplanan ikinci bir cihan konsi-li ile, İznik Konsili'nin kararları teyit ve Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aynı cevherden olduğu bir kere daha tekrar olundu. Aynı konsil bundan böyle İstanbul patrikinin, Roma'nınkililerden sonra birinci piskopos olacağını kararlaştırdı. Theodosius, putataparlığa karşı da daha az haşin davranmadı. Puta tapanların dini tören ve işlemleri yasaklandı. Tapınaklar kapatıldı, içlerinden çoğu da talana terk edildi. Kötü inançların devamı sayılan Olimpiyat oyunları, son defa olarak

393'de kutlandı ve Olimpiya'nın en namlı heykelleri, bu arada Phidias'ın Zeus'u İstanbul'a taşındı. Bunlar şimdiye kadar imparatorların çeşitli dinlere karşı gösterdikleri nisbî hoşgörülük sonucu artakalmış şeylerdi. Theodosius, derine inen bir politika görüşü ile, teb'asını din alanında ayıran hırslı kavgaların siyasî alanda da ayırmaktan geri kalmayacağını anlamıştı. Baskılarının sertliğine rağmen, Konstantin gibi o da Arianizm'e galebe çalmayı başaramadı. Fakat hiç olmazsa, putataparlık öldürücü bir darbe yedi; Theodosius'un iki oğlu arasında paylaştırdığı bu Roma İmparatorluğu, artık doğu sınırlarında İsa'nın haçını savunmayı yüklenen bir hristiyan devleti olacaktı. Bundan başka, bu derece dinî nitelikte olan tartışmalara şahsi karışmaları ile, Konstantin ve Theodosius, imparatorluk haşmetine yeni bir karakter eklediler ve hiç değilse, imparatorluğun bu doğu bölümünde (pars orientalis) otokrasinin yeni bir şekli dünyaya kabul ettirdiler: Tanrılığın dünya yüzündeki temsilcisi olan imparator, devletin bütün ülkeleri üzerinde, kilisenin en yüksek hâkimi haline geliyordu. İstanbul patrikinin otoritesi bazen Roma papa'sınıniki ile çatıştı ise de gerçekte Doğu kilisesinin hakiki papa'sı imparator idi: Hükümdarın temsilcisi ve sembolü olarak görüldüğü bu din birliği, imparatorluğun asıl birliği olacaktı.

Doğu imparatorluğu —Bizans— üzerinde saltanat süren ilk iki hükümdar Arcadius (395—408) ve Hattat Theodosius (408—450) idi. Doğrusunu söylemek gerekirse bunlar parlak şahsiyetler değildiler. Biri de öbürü gibi, ünvanlarını ve kudretlerini zaman zaman

hadımların, kadınların ellerine bıraktılar ve gerçek iktidara bunlar sahip oldu. İmparatorluğa getirildiği zaman on yedi yaşında olan ve bu göreve hiç de hazırlanmamış olan Arcadius, önce hocası Rufin'in (ki iki sene sonunda öldürüldü), sonra hadım Eutrope'un ve nihayet bunun da düşmesi ile, Roma ordusu generalinin kızı imparatoriçe Eudoxia'nın hüküm sürmesine müsaade etti. İmparatorluk sarayı kişisel çıkarlar, düzenci ihtiraslar, kanlı hınçlar kargaşalığını barındırmaktan başka bir şey yapamıyordu.

Bütün Bizans tarihi boyunca, imparatorluğun azametli iktidarı, onu kavrayamayacak kadar zayıf ellere düştüğü zaman bu hal kendini gösterecektir: İktidarın efsanevi cazibesi derhal azgın ihtiraslar yaratacak, efendisinin yanında yaşayanların her biri tahtın basamakları üzerinde yalnız kalmayı ve nihayet fırsat düşünce onu işgal edeni de kovmayı kurarak, birbirini boğazlamaktan başka bir şey düşüneyeceklerdir. Bununla beraber Arcadius saltanatının mutlu bir sonucu oldu: Başkentte ve hükûmette Cermen tesirine son vermek.

Yabancılar mevkî vermesi, Bizans'ın zaaflarından biri idi. Tam anlamı ile bir Bizans milliyetçiliği mevcut olmaması sebebiyle imparatorluk, savunması için ücretli askerlere muhtaç bulunuyordu. Sınırlarını koruyanların milletdaşlarını şehirlerinde nasıl bir kenara atabilirdi? İmparatorluk askerlerinin en tanınmış şefi Gainos, bir Goth idi. Başkette, onun etrafında güçlü bir cermen partisi gruplaşıyordu. Şüphesiz sonradan tahta geçmek emeli ile yerini almak istediği Eutrope'un can düşmanı olan Gainos, Anadolu cermen

askerlerinin başına geçti ve İstanbul üzerine yürüdü, bu yürüyüşün yarattığı korku ile Arcadius, Eutrope'un idamına razı oldu. Fakat Gainos'un zaferi kısa sürdü. Kendisinin bulunmadığı bir zamanda, Arianizm mezhebinden olan Gothların kendilerine bir kilise kuracaklarından kuşku duyan halk, belki de patrik Jean Chrysostomus'un kışkırtması ile, ayaklandı: Görülüyor ki dinî ayrılıklar, sonunda siyasî husumetlerle nihayet buluyor ve imparatorluğun bütünlüğünü tehdit eden bir ölüm tehlikesi haline geliyordu. Dinî taassubun bilemediği halk ihtilâli şiddetle boşandı; İstanbul'da yerleşmiş Gothların çoğu kılıçtan geçirildi; Gainos, Trakya'ya sığınmak zorunda kaldı ve kendisini destekleyeceğini umduğu Hun'ların kiralı onun kafasını kestirmeyi ve bunu bir dostluk nişanesi olarak Arcadius'a göndermeyi daha uygun buldu. Cermen partisi İstanbul'da gücünü ve etkisini bir daha asla elde edemedi. İmparatorluğun henüz kurulduğu ve emekleme halinde bulunduğu bir devrede girişilmiş olması itibarıyla son derece önemli olan bu temizleme hareketi, muhakkak ki, Arcadius'un teşebbüsü ile oluşmuş değildi. Uygun tesadüfün —ve patrik'in— himmeti ile vukua geldi. Ancak, bu sayede Arcadius saltanatı, büyük ve mutlu bir olayın anısını bıraktı.

II. Theodosius, babası Arcadius'un yerine geçtiği zaman daha yedi yaşında idi. İktidar isteğini gösterebilmesi için — o da şayet gösterdi ise— uzun yılların geçmesi gerekti.

Gerçekte, olgun çağa eriştikten sonra bile, işi ile az kaygulandı; fakat etrafındakilerin iyi olması ve imparatorluğun hükûmet işlerini, kendisinden daha iyi

uğraşacaklara terk etmesi mutlu bahtı oldu. Önce ablası Pulchérie, kendisini Theodosius'un yetiştirilmesine adadı. Belki de onun dindar etkisi, bütün isteği evlilikte aşkı bulmakla ve beğendiği yazarların eserlerini kusursuz bir yazı ile kopya etmekle sınırlanan, bu duygulu ve hülyacı münzeviyi yarattı. 421'e kadar gerçekte hükümeti yöneten Pulchérie idi. On beş yaşında Augusta ünvanını aldı ve o zamandan itibaren takdire değer siyasi yetenekler gösterdi. İsrafın ve başıboş iştihaların ocağı halinde tasvir ettiğimiz imparatorluk sarayı bu devirde, aksine bütün faziletlerin barınağı oldu. Kızkardeşleri Arcadia ve Maria gibi bekârlık andı içen Pulchérie, bu iki prensesle birlikte Tanrı'ya, hayır işlerine, en sert perhizlere, kendi iç alemlerine dalmaya ve basit bir rahibe hayatına adadıkları mütevazi bir ömür sürüyorlardı. Kardeşi Theodosius'a öylesine bir okuma zevki aşıladı ki sonradan onun, bir harekette bulunmak çin, kendini fikir hayatının sakin keyfinden ayırabilmesi imkânsız hale geldi. Hülyalarına uygun olarak, büyük bir aşk hamlesi içinde birleştiği karısını bulan, yine kızkardeşi oldu. Tahta çıkarken Eudocia adını alan Athenais, Atinalı bir profesörün kızı idi. Ama olağanüstü güzelliği, sarı saçlarının parlaklığı, soylu davranışları, çizgilerinin düzgünlüğü kendisine ünlü bir soydan gelmiş olmaktan fazla değer sağlıyordu. Şurasını da hatırlatalım ki, ne imparatorlar ne de karıları için soy meselesi bahis konusu değildi; onlara kutsal nitelik veren taç giyme, meşru sayılmalarına yeterli oluyordu. Doğusunda putatapar olan Eudocia hemen hristiyan oldu ve çevresi gibi, bütün Bizans gibi Tanrı biliminin inceliklerine pek çabuk merak sardı; iyi eğitim görmüş, filozofları

incelemiş olan ve kendisi de yazmaktan zevk alan Eudocia, Theodosius'a uygun düşen bir eştî. İmparator, onu görmek kadar işitmekten de neşe buluyordu. Genç İmparatoriçe kısa zamanda kocasını, Pulchérie'ninkini gölgede bırakan, bir etki altına aldı. İki kadın İstanbul'u bir süre altüst eden bir inanç bunalımı sırasında çatıştılar; Eudocia bundan görüncesini gözden düşürecek kadar tam bir üstünlük ile çıktı.

Bu dinî tartışmanın niteliği hakkında sadece, bu defa da temelinde bir türlü sonu gelmeyen, İsa'nın tanrılığı ve insanlığı meselesinin bulunduğu işaret edeceğiz. İznik Konsili, İsa'nın tanrı olduğunu ve Baba ile aynı cevherden bulunduğu hükmünü koymuştu, fakat onda tanrı tabiatı ile insan tabiatının birlikte var olduğunu inkâr etmemişti. Antakya'da ortaya çıkan ve İstanbul patriki Nestorius tarafından öğretilen yayılan bir doktrine göre, İsa'daki insan tabiatı, tanrı tabiatına bağımsız bulunuyordu: Pulchérie'nin bağılandığı tez bu idi. Nestorius'un hasımları, İskenderiye patriki Cyrille'in coşkun desteği ile, tam aksine İsa'da insan tabiatını ortadan kaldıran tek bir tabiat —tanrı tabiatından— başka bir şey bulunmadığını ileri sürüyorlardı. 449'da Efes konsilinde şeriate uygun tanınan bu tek tabiat (monophysiste) doktrini oldu. Şu hale göre Eudocia zafer kazanıyordu: Ancak monofizizmin Bizans tarihinde yeniden ortaya atılması kaderde vardı ve bunun yeni tartışmaları, yeni kargaşalıkları, yeni siyasî anlaşmazlıkları harekete getirdiğini göreceğiz. Daha 450 yılında Theodosius öldüğü zaman, Efes Konsili'nin ancak bir an için yatış-

tırabildiği hırsların uyanışına tanık olunmakta idi. Bu bakımdan o, imparatorluğuna dinî barışın huzurunu bırakmıyordu, ama başka bir alanda önemli ve kalıcı bir eser başarmıştı.

Hristiyan Yüksek Okulu adı altında Bizans Üniversitesini kuran o oldu. IV. yüzyılın sonuna kadar, Atina Okulu bütün medenî Batı'nın kültür merkezi idi. Öğrenciler güzel konuşma üstadları, okumak ve okutmak için, her taraftan oraya geliyorlardı. Bu üniversitenin fikrî çalışmaları her alanda yoğundu, namı şanı ve şaşaası bütün eski dünyaya ışık saçıyordu. Fakat hristiyanlık, sonunda onun hakkından gelmişti: Öbür taraftan Vizigoth'ların istilâsı fikir ile, fikir için yaşayanları Atina'dan ve Yunanistan'dan uzağa kaçırmıştı. İstanbul, yeni Roma ve pek tabii olarak üstadların ve öğrencilerin barınağı haline gelmişti. Bunlar Kuzey Afrika'dan, Mısır'dan, Suriye'den geliyorlardı. Theodosius, Hristiyan Yüksek Okulu'nu kurarken esasen bütün elemanları Bizans'tan toplanmış bulunan bir bilim enstitüsünü resmen ve sağlam bir biçimde teşkilâtlandırmaktan başka bir şey yapmadı. Öğretim heyetine, Yunanca okutacak on gramerci soktu. Bu, belki de eserinin en esaslı noktalarından biri idi; zira Lâtince imparatorluğun resmî dili olarak kalsa da Yunanca öğretiminde kabul edilen bu genişletme, hellenizmin bu, sözümlerine, Roma İmparatorluğu üzerindeki haklarının açıkça tanınması idi ve Yunan dil ve kültürünün yayılmasına yardımcı olacaktı. Yavaş yavaş sönen ve boşalan Atina Okulu karşısında İstanbul Üniversitesi hristiyan dünyasının yeni fikir merkezi haline geliyordu.

Konstantin'in saltanatından başlayarak bütün ana kanunları, **Codex Theodosianus** adı altında büyük bir dergide toplanan ve sınıflandıran da Theodosius oldu: Bu kanunların tümü, büyük hukuk kurucusu Justinianus zamanındaki yasalara temel teşkil etti.

Nihayet, Theodosius'un adı, İstanbul'u düşmanlarının istilâsına karşı koruyacak olan tahkimatın yapımına bağlanarak ölümsüz kalacaktır. Konstantin devrinden bu yana, yani nisbeten kısa bir zaman içinde, şehirin nüfusu ölçsüz bir şekilde artmıştı. İmparator şehirin sınırlarını tanrısal bir ilhamla belirtirken muazzam görülen ilk sur çevresi, artık sitenin genişleyişini karşılayamıyordu. Şehir, surları aşarak dışarıda her yönde uzanıyordu. Bu yeni toplulukların etrafının çevrilmesi ve korunması bahis konusu idi. Haliç'ten Marmara'ya kadar, üç sıralı bir istihkâm hattı inşa edildi. Bu güçlü kuşak boyunca, şehiri zaptedilemez bir müstahkem mevki yapan tabyalar, hendekler ve siperler kuruldu. Birkaç rakam, Theodosius tarafından gerçekleştirilen müdafaa tertipleri hakkında kesin bir fikir verebilir. Yukarıda bunun yedi kilometre uzanmakta olduğunu söylemiştik. Surlardan şehire en yakın olan birinin yüksekliği on iki, hendeklerinin genişliği yaklaşık olarak yirmi metre idi. Doksan altı kule savunucuların ufku gözlemesini ve kim olursa olsun, yaklaştırmaya kalkışanı ok atımları ile delik deşik etmesini sağlıyordu. On kapı, duvarları aşarak şehire girişe yol veriyordu. Bin yıllık tarih boyunca Hunların, İranlıların, Arapların hamleleri gelip bu sarsılmaz dalgakıran önünde eridi. Bu surların sığı-

nağında yeni Roma, zenginliklerini kümeliyor ve ihtişamını taşıyordu: Doğu'nun ve Batı'nın bütün sanat hazineleri ona gelip üstüste yığılıyor ve birbirine karışıyordu. Ticaret merkezi ve fikir merkezi İstanbul, kendini estetiğe olduğu kadar metafiziğe kaptırmış İstanbul, hem son derece insancıl duygularla dolu olan ve hem de insan hayatına kıymet vermeyen İstanbul, mülevves mahallelerde kaynaşan kalabalıklarla mermerden ve altından saraylarda ihtişam saçan seçkinler tablosunu aynı zamanda gözlere seren İstanbul, fikrin bütün hünerlerini son incelik derecesine vardiyan ve fakat bütün ilkel ihtiraşlara karşı duramadığı bir atılma arzusunu muhafaza eden İstanbul gerçekten yeni bir dünyanın merkezi, birbirinin ta içine girip eriyerek Bizans medeniyetini doğuracak olan üç medeniyetin —Roma, Atina ve Doğu medeniyetlerinin— karışması ve birleşme noktası idi.

II

HATTAT THEDOSIUS'UN HALEFLERİ YÖNETİMİNDE İMPARATORLUK BARBAR AKINI VE DİNİ KARGAŞALIKLAR

Theodosius'un ölümünden (450) sonra ve yarım yüzyıldan fazla bir süre Bizans kararsız günler yaşadı. Tahtta birbirine halef olan imparatorlardan hiç biri gerekli itibara sahip değildi: İçlerinden bir tanesinin bile, ne politika görüşü ne de iradesi entrikacıları ve bozguncuları ürkütmeye, birinin arkası alınmadan yenisi doğan dinî anlaşmazlıklara son vermeye, zaferi mümkün sandıkları anda gözleri fetih serabı ile kamaşan düşmanları korkutmaya yeterli gelmiyordu. Theodosius'a, generalleri arasında kendisinin seçerek erguvanî elbiseyi giydirdiği Marcianus halef oldu. Pulchérie onunla evlendi: Ona ihtiyarlığı ile birlikte insanlar üzerindeki bilgisini, ihtirasını, şanlı geçmişini de getiriyordu. Fakat bu cesur askerden büyük bir hükümdar yapamadı. Esasan Marcianus'un saltanatı da kısa sürdü; 457 de öldü ve tahtı I. Leon'a bıraktı. Leon bu mevkie zengin, nüfuzlu, sokulgan, fakat milliyeti ve herkesçe bilinen Arius mezhebinden oluşu sebebiyle tahttan mahrum kalmış bir Goth'un kesin etkisiyle geldi. Aspar adındaki bu Goht,

kendisine imparatorluğu sağladığı bir kukla hükümdar adına, gölgede saltanat sürebileceğini hayal ediyordu. Fakat Bizans halkı Gothlara şiddetle hasımdı. Esasen, evvelce onları dörtbaşı mamur bir kırıma tabi tutmuş olduklarını görmüştük. Halk, nefret ettiği ırktan birinin gizli otoritesine güçlkle katlanıyordu. Derinden derine homurdanan memnuniyetsizlik, I. Leon, Aspar'ın ısrarlı ricalarına dayanamayarak bu barbarın oğullarından birine Sezar ünvanını vermeye razı olduğunda, kızgınlık haline geldi. O zaman imparator, bu adama boyun eğmekle hem tahtını, hem de hayatını tehlikeye koyduğunu anladı: Halkın desteğinden emin olarak, şiddete başvurmak suretiyle ağır gelen bu boyunduruğu atmaya karar verdi. Aslı, Anadolu'nun İsauria (bugünkü Silifke — Anamur havası) bölgelerinden olan I. Leon, kendisi ile beraber Toroslar'dan gelmiş sağlam bir ücretli asker topluluğunu eli altında bulunduruyordu. Bunlar doğu korsan, haydut tabiatlı, maceracı ve vahşi savaşçılardı. İmparator onları Aspar'ı ve bütün ailesini kılıçtan geçirmekle görevlendirdi; onlar da bu görevi çöşkun bir zalimlikle yerine getirdiler. Her şeyini borçlu olduğu kişiden kendisini bu yolda kurtarmakla I. Leon, aşağılık güdülere uymaktan başka bir şey yapmıyordu; fakat bu idamlar, aynı zamanda, Bizans'ta cermen takımının gücünü yere serme işini tamamladı ve onların orduları içinde bile önemini azalttı. İddia olunduğu gibi Kasap Leon'un (düşmanlarını imha edişi ona bu lâkabı kazandırmıştı) böylece askerî unsuru millileştirmeye çalışmış olduğu söylenebilir mi? Bu, ona sıkıcı bir gözdeyi halkın basıncı ile bertaraf ederken aklından bile geçirmedeği

bir siyasî amacı yakıştırmak olur. O daha ziyade, harekete geçirdiği kuvvetlerin elinde esirdi: Zira Gothlar yere serildilerse de imparatorun yardımlarına muhtaç kalmış olduğu hemşehrileri, bu haşin İsaerialılar onlardan ne kadar az küstah ne daha az arsız çıktılar. Bizans müstebitleri arasında bazılarının büyük zaafı, saltanat için, bir ihtilâlciler grubunun ya da ordularından bir bölümünün desteğine erişmiş olmaktan başka yararlıkları bulunmayışı idi. Kendilerine iktidarı sağlayan kuvvetlerin esiri bulunan, fakat iktidarın çıkarlarını şahıslarına ayırmak iddiasında olan bunlar, tehlikeli koruyucularından kendilerini ancak, daha az ağgözlü olmayan başka efendilere boyun eğdirecek, kuvvet darbeleri ile kurtarabiliyorlardı. Goth kırımından (471) itibaren I. Leon'un ölümüne (474) kadar Bizans'ta gerçekten İsaerialılar hüküm sürdüler.

Kasap Leon'un halefi, damadı Zenon (474—491) oldu ki o da İsaerialı idi ve tahta güçlkle oturdu. İmparatoriçenin erkek kardeşi rakibi idi, iki yıl süre ile iç harp İstanbul'u parçaladı. Zenon, hemşehrileri sayesinde muzaffer oldu. Fakat onlara kumanda eden şeflerden biri, İlus, mantıkî olarak, eğer bir kişiyi imparator yapabiliyorsa pekalâ kendisini de yapabileceğini tahmin etti; ve bu, 482'den 488'e kadar süren yeni bir iç savaşa yol açtı. Zenon ölünce dul karısı Ariadne, kendi isteklerine uygun birini imparator yaptı; ismi altında iktidarı sıkıntısızca kendisinin kullanabilmesi için, 61 yaşında çok mütevazi bir saray memuru olan Anastasius'u hükümdar olarak kabul ettirdi. Yeni imparatorun, başkentte giderek sayıları

artan ve oranın sahibi gibi hareket etmek hakkına malik olduklarına gittikçe kanaat getiren İsaerialılarla derhal mücadeleye girişmesi gerekti. Sanıldığından çok daha hünerli bir şef ve politikacı olarak kendini gösteren Anastasius, onları şehirden kovdu, görevlerinden çıkardı, mallarına elkoydu ve birbiri ardınca altı yıl onların kendi eyaletlerinde ve dağlarında, ahalinin baş eğmesi ve şeflerinin sürgün edilmesi ile sonuçlanan bir savaşı kusursuz yürüttü.

450'den 518'e kadar süren uzun devri burada ayrintıları ile inceleyecek değiliz. Bu devirde, gözdelelerin entrikalarından ve imparatorların kendi hükümdarlıklarını sağlayanlarla, isyanlarla, mevkilerine göz diken harislerin öldürülmeleri ile uğraşmalardan başka bir şey yoktur. Tasarladığımız anlatışta, en dikkate değer olaylarla ve on yüzyıllık tarihi dolduran bir oluşumun en büyük yönleri ile yetinmemiz gerekiyor: Olayların ince özelliklerini öğrenmek isteyenlere, ikinci derecede noktalarda, uzman bilginlerin eserleri yol gösterecektir. Bununla beraber, çok kısa olarak özetlediğimiz bu yıllar içinde iki büyük mesele ortaya çıktı ki bunların üzerinde duracağız; zira bu iki mesele, Bizans İmparatorluğu'nun hayatında devir devir yeniden başgösterecektir: Bunlar barbar meselesi ve din meselesidir.

III. yüzyıldan başlayarak cermen kavimlerinin baskısı, Doğu'da olduğu gibi Batı'da, Roma İmparatorluğu'nun bütün sınırları üzerinde kendini hissettirmişti. İstilâ, barışçı bir kılıkta başlamıştı. Bahis konusu olan, çalışkan, dürüst, fakir halk yığınları için müreffeh ve iyi yönetilen topraklarda çalışma ve yaşama

imkânı bulmaktı. Orduda ücretli asker, tarım işçisi, küçük toprak işletmecisi olan Cermenler, Roma'ya kıymetli bir el emeği yardımı getiriyorlardı. Roma kendi kaynaklarından bunu temin edemediği içindir ki dışarıdan geleni kabule pek mecburdu. Fakat bu barışsever emekçiler, Roma kartalları altında saf tutan bu yardımcı askerler arkasında, kaderin mantığı ile, zorlu bir istilâ hazırlanıyordu. Avın aşırı cazibesinin hırsları harekete getirmemesi kabil değildi; elinde bulunan savunma tertipleri aşılmaza benzemiyordu. Zaafı meydana idi: Ölçsüz bir arazi genişliği, merkezî iktidardan uzaklık, yalnız kendi şeflerine bağlı fakat Roma vatanına yabancı ücretli askerlerden kurulu ordular... Ne garip bir tecellidir ki bu ordunun o vatani bizzat kendi milletdaşlarına karşı savunması gerekiyordu. Sonunda, akın kaçınılmaz hale geldi.

IV. yüzyıl boyunca, imparatorluğun doğu bölümünü en ciddi surette tehdit eden Vizigotlar oldu. 376'da iki yüz bin Vizigot, Hunlar'dan kurtulmak için Tuna'yı aşmışlar ve toprak dileğinde bulunmuşlardı. Mesie'ye (bugünkü Yugoslavya ve Bulgaria tarafları) **foederati** sıfatı ile kabul edilen bunlar, iki yıl sonra ayaklanmışlar, imparator Valens'i Edirne'de yemmişler ve öldürmüşler, Trakya'yı istilâ etmişlerdi. Theodosius'un generalleri bunları geri atmaya başladılar ve 382 antlaşması ilk **foederati** koşullarını geri getirdi. Fakat Theodosius'un ölümünden sonra yeniden ayaklanma oldu. Şefleri Alarik'in yönetimi altında, Vizigotlar Trakya, Makedonya, Teselya ve Mora'ya saldırdılar, Yunanistan'ı tahrip ettiler, muazzam bir ganimet yığdılar, binlerce kişiyi esir olarak götürdüler.

Stilicon'un birlikleri barbarları, Elide (Mora'nın batı bölümü) deki Pholoe'de sıkıştırdı, lâkin ciddi şartlar kabul ettiremedi. Aksine, onlarla anlaşma yoluna gidilmek, onlara yeni topraklar bağışlanmak, ve şefleri Larik'e imparatorluk hiyerarşisinin en yüksek askerî rütbelerinden biri verilmek zorunlu oldu. Bu, İstanbul'da cermen etkisinin en güçlü hale geldiği zamandır. Arcadius'un hükümdarlığı sırasında Goth Gainos'un, uzun zaman imparatora zulüm ettikten sonra nihayet nasıl uzaklaştırıldığını ve bu sırada, kızgın halkın başkente yerleşmiş Gothları nasıl imha ettiğini yukarıda söylemiştik. Bereket versin, 408'de Stilicon'un ölümü, daima azgın ve ürkütücü Alarik'e, kendisini savunacak yetenekte tek generalin kaybı ile ciddi zayıflayan, Batı üzerine atılma kararını verdirdi. Başka avların —kısa bir zaman sonra yerleşecekleri Gaule'ün (Fransa), ve İspanya'nın— çekimine kapılan Vizigot'lardan İstanbul kurtulmuş oldu: Fakat başka düşman hücumlarına uğrayacaktı ki bunların en tehlikelisi, şüphesiz, Hunlarınki idi.

Asya ırklarından bir kavim olan Hunlar, batıya doğru adım adım ilerlemişler, IV. yüzyıl ortalarından başlayarak Avrupa'ya girmişlerdi. 395'de Kafkası aşılıyorlar ve yollarındaki her şeyi yakıp yıkarak Anadolu'da, Suriye'de, Mezopotamya'da ilerliyorlardı. Tuna kıyılarına sağlamca yerleşen Hunlar öylesine korkunç görünüyorlardı ki, II. Theodosius, barış halinde kalmaları için yıllık bir vergi ödemeye razı olmuştu. 434 yılında Atillâ iktidarı ele alır almaz en aşırı iddialara girişti. Ordusuna güvendiğinden ve Bizansı hiçe saydığından verginin iki misline çıkarılmasını istemekle işe

başladı. Sonra, devamlı arazi ve para isteklerini elde edemediğinden öfkelenerek Tuna'yı aştı ve bir hayli şehri zaptetti. İmparatorluk onun bütün arzularına boyun eğdi ve vergi üç katına çıkarıldı. Fakat hiç bir şey düşman şefinin iştihasını tatmin etmiyordu. 447'de Yunanistan'ı da istilâ etti; daha sonra İstanbul üzerine yürüdü. Eskisinden daha küçük düşürücü bir antlaşma yapıldı. Atillâ'nın düşüncesine göre, muhakkak ki bu geçici bir mütarekeden başka bir şey değildi. Gerçekte, bu anda imparatorluk onun atıfetine kalmıştı. Tesadüf veya en kötü tehlike anlarında Bizans lehine işe karışan talih, daha önce Vizigot'ları çevirdiği gibi, Atillâ'yı da batıya döndürdü. Evvelkinden daha korkunç ve daha yakın olan bu yeni korkulu durumdan Doğu İmparatorluğu, bir defa daha, kurtuldu.

V. yüzyılın ikinci yarısında, bu sefer Ostrogotlar, Bizans'ı boyunduruk altına almayı denediler. Onlar da imparatorlukta **foederatı** sıfatı ile yerleşmişlerdi ve kendilerinde güçlü oldukları duygusunu yükselten, önemli miktarda bir vergiden faydalanıyorlardı. Her zaman hareketli, hırslı, sert Ostrogotlar, Bizans'ın iç işlerine aralıksız müdahalede bulunuyorlardı; Zenon'un tahta çıkışı, büyük ölçüde, şefleri Theodoric'in yardımı sayesinde olmuştu. O zaman sonu gelmez dram başladı. Bir imparator meydana getirmiş olma şuurunu taşıyanın ölçsüz istekleri ile iktidara hâkim olan ve onu paylaşmayı reddeden hükümdarın canı pahasına karşı keyması... Bir kere daha, imparatorluğun varlığını sağlamak için düşman şefinin şartlarına katlanmak lâzım geldi. **Magister militum** tayin edilen, daha sonra konsüllüğe yükseltilen, nihayet sara-

kın kapıları önünde bir heykeli dikilmek suretiyle şereflendirilen Theodoric, imparatorun şahsını tehdit ediyor ve görünüşte onun tahtına konmak istiyordu. O zaman Zenon, bir İtalya krallığının, hattâ belki de 476'da istilâcıların darbeleri altında çökmüş bulunan Roma Batı İmparatorluğu'nun onun hesabına yeniden kurulması ihtimalini gözleri önüne serdi. Bu muhteşem umut Theodoric'in hırsını ateşledi; cermen şefi Odoacre'ın yönetimi altında bulunan İtalya'ya doğru gemilerle yola çıktı, onu yendi, başlıca müstahkem şehiri Ravenna'yı alarak krallığının merkezi yaptı. Böylece üçüncü hücum dalgası da yolundan çevrilmiş oldu. Ve neticede, hudutları tehlikeye düştükten, istilâcılar İstanbul surları d'binde gördükten, bir çok defalar zaptedilmesine ve parçalanmasına ramak kaldıktan sonra Doğu İmparatorluğu, bu uzun ve müthiş tehditten kurtuldu: Tufan, Batı üzerine boşanıyordu.

Halk tarafından barbarların yaklaşmasından daha büyük bir heyecanla takip edilen dinî tartışmalara gelince, bunları sadece tanrı biliminin ince ve boş ayrıntıları saymak büyük yanlışla düşmek olur. Gerçekte bahis konusu olan İstanbul ve İskenderiye kiliseleri arasında son derece sert bir çatışma idi. Bu çatışma, doğuracağı sonuçlar bakımından da ağırdı; zira bunda kazanacak olan site imparatorluğun dinî başkenti haline gelecek ve mezhep ayrılığından bir siyasî ayrılık doğabilecekti.

Efes Konsili ile monofizizmin zafer bulduğunu görmüştük. Bunu öğreten ve bütün piskoposluğu süresince bir askerinin sert hevecanı ile savunan İskenderiye

deriye patriki Cyrille'nin yerini, onun kadar coşkun ve belki ondan da sert bir rahip, Dioscorus almıştı. Efes konsili, doğma kavgalarının sonunu getirmek için toplanmıştı. Dioscorus'un zaferi parlak oldu, fakat öyle hileli ve kaba yollarla elde edildi ki bu piskoposlar meclisi tarihte «Efes Haydutluğu» adını taşıyacaktı. Şeriatı, nazarı olarak, monofizistler lehine tayan eden bu konsilin kararlarının, günün birinde yeniden gözden geçirilmesi kaçınılmaz bir zorunluktur: Karşı doktrine bağlanmış olan İstanbul Kilisesi'nin yenilgiyi kabul etmeyeceği ve başkent ahalisinin İskenderiye rehiplerinin üstünlüğüne boyun eğmeyeceğini kestirmek güç değildi. Bundan ötürü, 450'de Theodosius öldüğünde, dinî barış sağlanmış olmaktan uzaktı. Marcianus ile evlenerek imparatoriçe olan kızkardeşi Pulchérie, belki de politika sağduyusu ile, fakat aynı zamanda muhakkak ki gelini Eudocia onları savunduğu için monofizistlere düşmandı ve onlarla daima mücadele etmişti: Doktrin ayrılıklarının, gerçekte insanların ihtiraslarını nasıl örtebildiğini burada görmek kabildir. Şu durum karşısında, hristiyanlığın merkezi Roma'nın taktığını olaylar empoze etmekte idi: Zafer sarhoşluğu içinde kendilerini onun otoritesinden kurtarmaktan ve bir Doğu Papalığı tesis etmekten çekinmeyecek olan Doğu'nun iki sitesine de karşı durmak gerekti. Böylece, papanın ve imparatorun —veya imparatoriçenin— arzuları tamamiyle birbirine uygun düşüyordu. Mesele ortaya, sanki Efes kararları ortadan kaldırılmış gibi kondu. Yeni bir konsil Kadıköy'de (Halkedonya'da) 8 Ekim 451 de toplantıya çağırıldı. Altıyüz piskopos buna katıldı. Dioscorus azledildi; onu destekleyen isyancı keşişler,

imtiyazları kaldırılarak, piskoposların otoritesi altına konuldu; ve meclis şeriat olarak, İsa'da bir tek kişilik bulunduğunu ve fakat bunun iki tabiatta olduğunu kabul etti.

Bizans'ın ve onun kilisesinin ruhanî üstünlüğü yeniden elde etmesi sebebiyle imparatorluk bu konsilden muzaffer olarak çıkmış, fakat bu zafere yardımcı olan papalık umduğu ödülü elde edememişti: Konsil, İstanbul patrikine, doğu kiliselerinin uçsuz bucaksız ruhanî çevresi içinde onu Roma piskoposu ile eşit kılan imtiyazlar tanımıştı. İskenderiye'nin itaat alanından çıkacağından korkarak İstanbul ile birleşen eski imparatorluğun başkenti, Bizans'ın gerçek bir dinî özerklik istemesini ve elde etmesini önleyememişti. Bu bundan böyle Doğu kilisesi ile Batı kilisesini karşı karşıya koyacaktı. İktidarlarının niteliği de, onları gittigide birbirinden daha fazla ayıracaktı. Yıkılmış bir dünyada sarsılmaz ve kendinden emin tek güç olan Batı Kilisesi, otoritesini bütün krallarınkinin üstüne çıkarıyordu. Oysa ki Doğu kilisesi, aksine olarak, papalık imtiyazlarını İstanbul patrikinden çok daha fazla elinde tutan imparatora baş eğiyordu.

Dinî kargaşalıklar devam etti: Monofizizmi mahkûm etmek onu ruhlardan sökmeye yeterli gelmiyordu. Mısır'da, Suriye'de, Filistin'de monofizizmin yenilgisinden ziyade piskoposlara boyun eğmek mecburiyetine kızmış olan papaz proletaryası, doktrinini savunulmasını ayaklanma için bir bahane sayıyordu. Halka papazlardan daha yakın olan keşişler, onu alttan alta işliyordular. İskenderiye'de ayaklanmalar devamlı bir hal almıştı; yüksek rütbeli papazlar öldürülmüştü.

Mısır sitelerinde canlı bir ayrılma eğilimi göze çarpmakta idi. Tehlike o derece açık ve vahim idi ki imparator Zeon, şeriatçılık ile monofizizm arasında bir arabuluculuğa gitmek ve metninde Kadıköy Konsilince kabul edilen formülden hiç bahis geçmeyen, bir «Birlik Fermanı» kaleme almak suretiyle kilisesi içinde barışı ve birliği yeniden kurma zorunluğuna kanaat getirdi (482). Bu yolla Antakya ve İskenderiye piskoposlarının aralarını bulmaya muvaffak oldu, ama din bilimi ile az ilgilenen ve sadece piskoposların otoritesinden kurtulmak isteyen, daima hiddetli keşişleri yatıştırmayı başaramadı. Böylece, birlik fermanına rağmen, aynı zamanda sert ve sinsî bir muhalefet, kilisenin alt tabakasında sürüp gidiyordu. Diğer yandan, Doğu Kilisesinin özerklik eğilimleri papalığı kaygılandırmaktan geri kalmıyordu. Papa III. Felix, 484'te İstanbul patriki Acace'nin görevinden uzaklaştırıldığını ve aforoz edildiğini ilân etti. Manevra cesurane idi. Roma piskoposu şüphesiz, bozguncu astlarını korku ile sindireceğini, onları itaata karar verdireceğini umuyordu. Sonuç bunun aksi oldu. Doğu Kilisesinin bağımsızlığı resmen ilân edilmeksizin, bir zorunluk haline geldi. Bizans, baş eğmek şöyle dursun, baş kaldıran tarafı tuttu ve iki iktidar arasında 485'ten 518'e kadar süren bir mezhep ayrılığına yol açtı. Bu, Doğulular tarafından hristiyan kilisesi birliğine açıkça vurulan ilk darbe idi. Aradaki bağların kopuşu o kadar belirli idi ki, 491'de Zenon'un yerini alan imparator Anastasius, Roma nazarında dinsizlik demek olan monofizizme eğilim gösterdi. Artık her şey imparatorluğun iki bölümünü birbirinden gitgide daha fazla ayırmakta idi. Doğudaki din boğuşmaları ne ka-

dar sert olursa olsun, iç kavgalarına ve yaralarına rağmen Bizans imparatorluğunun genellikle kendisini Batı'ya zincirleyen bağları giderek daha tam bir şekilde çözüldüğünü ve her alanda kökleri Romalı olmaktan çok fazla; Yunanlı — Doğulu olan bir devlet haline geldiği açıkça görülüyordu.

Bizans devletinin, medeniyetine pek kuvvetli orijinal nitelikler verecek olan, bu doğululaşması, Charler Diehl tarafından «Doğu Dünyası Tarihi» adlı kıymetli eserde çok takdire değer bir şekilde incelenmiştir. Onun açıkça ortaya koyduğu gibi, imparatorluk gücü anlamı gittikçe Roma'ninkinden uzaklaşmakta idi. İmparator, hükümdarlığı artık lejyonlardan yahut senatodan almıyordu; bu sıfatını meşrulaştırmak, itibarının şahsında devamını sağlamak için, devri geçmiş kuruluşlara, konsüllük faraziyesine başvurmaya ihtiyaç duymuyordu. Marcianus tarafından ortaya çıkarılan taç giyme töreni, mutlak hükümdarı Tanrı'nın seçmiş olduğu bir insan yapıyordu. Böyle bir ilâhi karakter taşıyan hükümdar, büründüğü debede ile haşmetini arttırıyordu. Daima tasvirlerle taçınmaya alışık halkın gözünde bu kutsal despot, altınla işlenmiş esvapları içinde ve şimşekler saçan kıymetli taşlarla bezenmiş taçı altında, onu insanların üstüne yükseltmiş olan Tanrı'nın kişileşmiş ve gözle görülür sembolü haline geliyordu.

Bu devre içinde saltanat süren hükümdarlardan, imparatorluğun kaderinin Yunanistan'dan ve Asya'dan ayrılamayacağını en açıkça sezen, ileri görüşlü ve devamlı bir çaba ile, onu bir doğu devleti haline getirme yollarını kararlı olarak arayan, Zenon'un ha-

lefi I. Anastasiuŝ (491—518) oldu. Hükümranlığı altındaki toprakları toplu bir bakışla gözden geçirdiğinde, orada Batı'yı hatırlatacak neyi görüyordu? Bu aslından ayrılmış devlette, bir gerçeğin ifadesi olmaktan ziyade bir anının devamı olarak saygı gösterilen, «Roma İmparatorluğu» ünvanından başka Romalı olarak ne kalmıştı? Görünüşte papalığa bir zafer sağlayan Kadıköy Konsili, gerçekte iki kilise arasında boşanmaya karar vermişti ve İstanbul patriklerinin Roma papa'sının otoritesini tanımayı reddedecekleri zaman yakındı: Batı'nın olduğu gibi Doğu'nun da kendi çobanı olmalıydı. Diğer yönden, İstanbul'a bağlı olmaya bile güç katlanan Mezopotamya, Suriye, Mısır halkı Roma'nın akışına nasıl katılabilirdi? Onları bünyeye katmanın tek yolu, imparatorluğun medeniyetini onların medeniyetine yaklaştırmaktı; yoksa yabancı ve yapma bir yenisini onlara empoze etmek değil. Ancak coğrafi koşullarının, komşuluklarının, ilişkilerinin, alışverişlerinin tayin ettiği kanunlara boyun eğmek suretiyledir ki imparatorluk hükümranlığını elinde tutabilirdi. Bunun gibi yönetimde ve genel yaşayışta Lâtince resmî yerini korumakla beraber, Akdeniz'in bütün doğu havzasında kullanılan geçer dil, anahtar dil Yunanca idi.

Zeki bir adam olan I. Anastasius, hayalci amaçlar içinde kaybolmadan, çabalarını hudutlama ve belirli kılma zorunluğunu duydu. Batı üzerindeki hükümranlık hakkını, karışmalarıyla hatırlatma peşinde koşmadı; bu hak, nazarı olarak devam ediyordu, fakat onu aktif bir politika prensibi yapmak pek pahalı ve çok netameli olacaktı. İmparatorluğun uygulanaca-

ğı, kendilerinden korunacağı İranlılardı, Hunlardan sonra Makedonya'ya inmek için Tuna'yı geçmekte olan Slavlar, Bulgarlardı, çölün göçebeleri Araplardı. Bunlardan her birine karşı Anastasius, ordularını yeniden teşkilâtlandırdı ve özellikle kritik mevkilerde, vadilerin giriş yerlerinde, yolların düğüm noktalarında kuvvetli istihkâmlar bina etti; bir taraftan da, İstanbul'un korunmasını sağlamlaştırmak için Marmara denizinden Karadeniz'e kadar 75 kilometre uzunlukta bir duvar yükseltti. Olaylar ona, imparatorluğun hangi hücumlara maruz bulunduğunu, bitişik komşu olduğu açgözlü kavimlerin istihalarına nasıl bir yem teşkil ettiğini öğretmişti. Trakya'da Vitalianus ayaklanması ona tehlikeyi bütün genişliği ile anlattı; asi şefin ordusu -ki bu ordu içinde Hunlar, Bulgarlar, Slavlarla yanyana bulunuyorlar ve kalabalık bir donanma onu denizden destekliyordu- İstanbul'a doğru yöneldi ve surlarını üç defa tehdit etti. Nihayet, donanmasının bozguna uğrayışı, Vitalianus'u çekilmek zorunda bıraktı. Fakat ihtar korkunçtu; daha iyi hazırlanmış başka seferler başarılı olabilirdi. Başkente sokulmuş olan düşmanların onun ihtişamını yakından tanımışlardı. Mağlup olmuşlar, fakat bozgunlarını unutuyorlar ve zafer gününden başka bir şey düşünmüyorlardı. Hem bu tehlikelere karşı koymak ve hem de Batı'ya karışma düşüncesini muhafaza etmek nasıl mümkün olabilirdi? En geciktirilmez sebepler, Bizans'ı Batı ile olan ilişkisini kesmeye zorlamakta idi.

İmparatorluğun askerî ihtiyaçlarının, malî refahını gerektirdiğini takdir eden Anastasius, iddia ettiği

gibi halkın yükünü hafifletmek için değil, fakat hazinenin gelirlerini arttırmak için vergilerin matrahını tamamen değiştirdi ve iktisadî tedbirleri o derece etkili oldu ki, ölümünde devlet ihtiyatları, o zaman için, pek muazzam sayılacak mikdarlara erişiyordu. Böylece bu saltanat, parlak değilse de, en azından faydalı oldu. Politikası gündelik meseleleri halletmekle yetinmeyen, fakat gelecekte izlenecek yolları tayin eden, açık görüşlü bir hükümdar tahtı işgal diyordu. Bu ciddi ve enerjik şefin yararlığı düşündükçe daha iyi anlaşılır; zira saltanatı hemen hemen aralıksız kargaşalıklar ve bozguncu hareketler içinde geçti; bu ateşli ve hareketli halk için herşey ayaklanmaya bir bahane olmakta idi. Düşmanları püskürtmek lâzımdı, fakat aynı zamanda, imparatorluğun bazı vergileri kaldırdığından dolayı kendini bütün yüklerden kurtulmuş sanan ve yeni yükümlülüklerle tabi tutulduğunu görünce çileden çıkan halkı yatıştırmak gerekiyordu. Bizans tarihi boyunca hiç değişmeden vaki olduğu gibi, siyasî ve ekonomik muhalefet derhal din kisvesine bürünüyor ve bu davranışı ona güç veriyordu. Devlet ile din kuruluşlarının birbirinden ayrı iki iktidar oluşturduğu bir hükümette, dinî inançlardaki anlaşmazlıkların siyasî ayrılıklar haline gelmesi tehlikesi pek azdır. Fakat hükümdara ruhanî alanda bir hükümlanlık ve Kilise meselelerine karışma hakkı tanıyan Bizans'ın mutlakiyet şekli, onu bütün kavgaları dünya düzeyinden din düzeyine aktaran bir muhalefetle karşı karşıya bırakıyordu. Bizanslıların, din bilimi doktrinlerinin savunmasında gösterdikleri, bazan hayret verecek derecedeki tutku açıklanmasını burada bulur: Dinî doktrinler, hemen daima politik

ve maddî çıkarların örtüsü idi. Anastasius'un bunun acı tecrübesini geçirmesi mukadderdi. Tahta çıkar-ken şeriatçılık ile monofizizm arasında tarafsızlığını koruyacağını taahhüt etmiş olmakla beraber bu sonuncu doktrine karşı sempatisini açığa vurmakta gecikmedi. Bu, belki de onun ustaca bir davranışı sayılabilir: Monofizizmin hâkim bulunduğu Suriye ve Mısır'ı bağlamış oluyordu ki buralar, görünüşte inanç-ıla ilgili sebeplerle, ayrılma eğilimlerine bir hız verme vasıtası bulmakta idiler. Fakat başka sebeplerden do-layı hoşnutsuz olan Bizans halkının şeriatçılığın sa-vunulmasını iktidara karşı bir silâh olarak kullana-cağını hesaba katmadı. İstanbul, iki tabiatlı kişi adı-na, tanrısal kişiliğin birliğini ilân eden imparatora karşı ayaklandı. Canını feda edebilmek hasletine sa-hip olmayan Anastasius, tahttan indirilmek ve belki de öldürülmek tehdidi altında, 512'de, Sirkin taşkın kalabalığı huzurunda muhakeme edilmeyi ve suçunu halk önünde itiraf etmeyi kabul etti. Böylece ilk defa olarak Hipodrom'un bir mahkeme şekline girdiğini ve orada, sayı kuvvetinin ve sertlik etkisinin bilincine eren imparatorluk teb'alarının, efendilerinin hâkimi ve bazan da cellâdı haline geldiğini görüyoruz. O efen-diler ki onu bir tanrı gibi hayallerinde yaşatmakta fakat kendisinden hoşnut olmadıkları vakit onda in-sanın bütün zayıflığını ve güçsüzlüğünü keşfetmekte idiler. Bu bize, İstanbul'daki Sirkin ne idiğini göster-memiz için bir fırsat olsun: On yüzyıllık Bizans tarihi boyunca, halkın bütün umutları, bütün kızgınlıkları, sevinçleri, hayal kırıklıkları, çatışmaları, aşkları, kin-leri gelip ihtirasla kaynayan bu dev kaba dökülür ve orada coşar.

III

HİPODROM

Hipodrom, Bizans'ta genel yaşantının merkezidir. Kaynaşan kıpırdanışları mülevves izbelerde mayalaşan halk, orada ortak varlığının, kütesinin, gücünün bilincine erer. Orada kaderinin hâkimini —imparator, despot, otokrat, basileus— seyreder; uzaktan ona tanrısâl bir nefesin hareket halindeki tasviri gibi tapınılır; fakat bazen de, boşanan bir kızgınlık patlayışı içinde ona karşı ayaklanır ve bu, meselâ bir Andronikos Komnenus'a pist üzerinde uygulanan korkunç ve avrıntılı işkence halini alır.

Bütün Bizans tarihçileri bir nokta üzerinde birleşirler: Agora'dan ziyade, Forum'dan ziyade, Sirk'in duvarlarının içi halk ihtaralarının kabardığı potadır. «Hipodromun durumuna göredir ki, Konstantin imparatorluk sarayına yön verdi ve Justinianus, Aya-Sofya'yı bina etti, diye yazıyor Alfred Rimbaud, dikbaşlı Ortodoks Kilisesi bile Metropolün hafifçe güney-doğuya eğilmesine rıza gösterdi. Bu itibarla Sirk, Kutsal Saray'a, Kilise'ye ve şehire kanununu empoze ediyordu: Herşey ona baş eğmeye mecburdu. İki muazzam dikili taş sayesinde bu gün bile belli olabilecek Hipodromun ekseni, bütün Bizans dünyasının çekimine tutulduğu eksen idi.»

Bizans tarihini masal halinde bilen herhangi bir kimse için, orası yeşillerle maviler arasındaki rekabetleri ve kanlı savaşları canlandırır. Bu, gerçeği oldukça uzaktan anlatan veya hiç olmazsa kısmen ifade eden göz alıcı bir görüşten başka bir şey değildir; taraftarları harekete geçiren ve çoğunlukla birbirinin karşısına diken şiddet ve çoşkunluk cezbesi inkâr olunamaz; fakat bu, kökeni Bizanslı olan bir kuruluş değildir. Sayısı dört olan hizipler (faction) imparatorlar devrinde Roma'da da mevcuttu. Renklerinin tabiat unsurlarını temsil ettiği söylenir. Belki bölünüşleri de şitenin idari bölüntülerine karşılık idi: Bunun örneğini Siena'nın mahalle bölüntülerinde buluruz ki her birinin sembolü bayrağında resmi olan bir hayvandı. **Pallo** yarışları buralarda da etkileri derine gitmeyen rekabetleri, nihayet en kötüsü, zararsız kavgaları kışkırtmakla beraber yine de şehirde hummalı bir hal ve bir müsabaka havası yaratırdı. Bu, bize Bizans'taki olayların akışını anlamakta yardımcı olur.

İmparatorluk hayat tarzını oluşturan her şey gibi, Roma'dan Boğaziçi kıyılarına taşınan hiziplerin, burada önemlerinin arttığı ve çılgınlıklarının azıttığı görülür. Alfred Rimbaud, bunun anlamını biraz fazla küçümser. Bunda sportif rekabetlerin azıtmasından başka bir şey görmek istemez. Lâkin sportif rekabetler, eğer politik, ekonomik veya dinî muhalefetlerde kendilerine kuvvet verici tesir sahaları bulmasa, halk ihtilallerini yahut boğazlaşmaları kışkırtabilir mi? Yeşil ve mavilerin iki sosyal eğilimi, yani sağ ve solu temsil edip etmediklerinin bilinmesi gerekir ve bu henüz tespit edilememiştir. Elimizde bu

düşünceyi teyit edebilecek hiç bir şey yoktur ve şüphesiz ki bu, ihtimale dayanan bir düşünce olmaktan ileriye gitmez; fakat kabul edilmek gerektir ki bu düşünce gerçeğin ifadesi olabilir ve tek kandırıcı olanı da budur. Özellikle, bir hizibin, yarışlarda rakibinin renklerini tuttuğu için imparatora karşı duyduğu hınç bununla izah edilebilir: Zira seyirciler hangi taraftan olduklarını gösterir bir eşarp taşırlardı ve imparator da bu âdete uyardı.

Dört hizip (beyazlar, maviler içinde ve kırmızılar, yeşiller içinde tâli birer zümre idiler) bizim politika gruplarımızın kabul ettiği usullere benzer şekilde teşkilâtlanmıştı. Listelerde tespit edilmiş faal üyeleri, militanları vardı; bunlar bir çeşit kulüp teşkil ederler, aïdat öderler, başkanlık divanları seçerler ve bir spor teşkilâtını finanse ederlerdi: Yarış atlarının yetiştirilmesi, araba sürücülerinin bulunması, değişik eğlencelerin seçilmesi ve benzerleri gibi... Araba sürücülerini, dansörler, hokkabazlar, ayı oynaticıları ücret aldıkları ve maişetlerini sayelerinde sağladıkları bu kulüplere bağlı idiler ve onlar tarafından idare edilirdi. Nihayet meraklı taraftarlar (Aficionados) kalabalığı, yani parti defterlerinde kayıtlı olmamakla beraber onun renklerini taşıyan ve savunan bütün halk topluluğu gelirdi. Aynı teşkilleri, imparatorluğun bütün büyük şehirlerinde bulunurdu: Hepsinin kendi hipodromları, kendi mavi partileri, yeşil partileri vardı. Çok dikkate değer olan, ayrı sitelerde aynı renkleri tutanlar arasında görülen dayanışmadır, o derecede ki meselâ İstanbul mavileri, Tarsus'ta oranın mavilerine kötü muamele yapan İsaoria'lı bir kontu öldür-

düler. Rimbaud, bu konuda «masonluk» deyimini kullanıyor. Burada, gerçekte bir spor teşkilâtından fazla bir şey bulunduğunu ve hiziplerin siyasi ve sosyal eğilimleri temsil ettiklerini kabul etmemek nasıl mümkün olur?

Parlak, gürültülü, heyecanlı bir manzara sunan yarışlar, güneş altında parıldayan kum pistin üzerinde yapılırdı. Atların dörtlü koşuşu, sürücülerin çökünlüğü, kalabalığın haykırıışları uyuklayan ihtirasları ayağa kaldıran, başıboş hale getiren sert bir kırbaç darbesi idi. Bu darbenin etkisi altında ihtiraslar, kızdırılarak eritilmiş bir maden gibi, bu çukurun içine akar ve sıçrayarak koşan arabaları ağırlığı ile doldururdu. Kararsızlık, heyecan, unutulmuş duygularının böyle bir son hadde varışından sonra artık ruhlar ne zaferin sevincine ne de yenilginin öfkesine karış koyalamazdı, gönüller tatmin edilmiş olmak için ölümler isterdi. Böylece kaç defa yarışların bir ardebé ile sona erdiği görüldü. Kalabalığın yarısı mağlûp olmanın verdiği utanç ve kızgınlıkla, karşı basamaklarda zaferlerini kutlayan hasım hizip mensuplarına hücum için piste atılırdı. Hançerler işe karışırdı. O zaman, imparatorluğun muhafız kuvveti araya girer ve birbirilerini boğazlayan kavgacılar rastgele vururdu. A. Rimbaud'nun işaret ettiği gibi, Bizans'ın gladyatör dövüşlerine ihtiyacı olmadı: Elinde üç başlı mızrağı ile ağından başka şeyi olmayan bir esirin, ücretle tutulmuş bir dövüşçü ile mücadelesi ahalinin böyle bir boğuşması ile ölçülmeye nasıl dayanabilirdi? O boğuşmalar ki, Justinianus devrinde, o zamanın vaka yazarlarına göre, pist üzerinde, kırkbin cesedin yığını bırakmıştı.

Bu hizipler, genel yaşantıda son derece önemli resmî bir yer işgal ediyorlardı. İcabında askerî ayaklanmalara karşı koyabilecek, iyice kadrolanmış ve silâhlendirilmiş bir sivil milis kuvveti teşkil etmekte idiler. Meselâ, İtalyan faşizminin bir değil, fakat bir-biri ile boğazlaşmaya daima hazır, iki milis topluluğu mevcut olduğunu varsayarsak mavi ve yeşillerin ne olduğunu tamamiyle açıklanmış oluruz. Bütün geçit resimlerine, bütün büyük törenlere katılan bu hizipler, imparator nezdinde ve bazen de onun karşısında bir çeşit halk temsilciliği görevi yapıyorlardı. Bu belki de cumhuriyet Roma'sı hürriyetlerinin son kalıntısı idi. Bizans'ın şekilciliği, hiyerarşiye, ünvanlara, törenlere düşkünlüğü her partinin içinde makam sahiplerinin sayısını çoğaltıyordu; bunlar, bugünkü spor kulüplerimizde idareci adını verdiğimiz kimselerdi. Her kuruluşun en üst kademesinde, biri hükümdar tarafından tayin edilmiş, «demokrat» adı verilen ve diğer hizibin bizzat kendisi tarafından seçilerek «demark» diye adlandırılan iki büyük şef vardı. Bütün sözleşmeleri kaleme alan görevlilere **Notari**, bunları saklayanlara **Chartulari**, imza edenlere **Mandatori** denirdi. Ayrıca şairler, müzisyenler, korocular, dekoratörler, modelciler, düzen koruyucuları, içinden kur'a çekilen vazoları (zira yarışlarda arabaların yerleri kur'a ile tayin olunurdu) gözetme ile görevli olanlar ve hiyerarşinin alt kademesinde ücretli hizmetliler bulunurdu.

Araba sürücülerine gelince, Bizanslılar bunlara atlardan daha çok önem veriyorlar ve onları bu günün en ünlü sinema yıldızlarından çok daha fazla

tanrılaştırıyorlardı. İmparator tarafından tayin olunan, bütün vergi yüklerinden muaf tutulan, hemen hemen kanunların üstüne çıkarılan bunlar, şereflerine dillere destan kasideler yazıp okuyan şairlere ve tasvirlerini vücuda getiren heykeltraşlara ilham kaynağı olmakta idiler; heykelleri Bizans meydanlarında imparatorlarınkilerle yanyana yükseliyordu. Bu kahramanların, her çeşidinden, nasıl bir rağbete erişmiş oldukları ve zaferleri ile olsun, hatırları ile olsun, ne derecede servet toplayabildikleri kolayca göz önüne getirilebilir.

Günümüzün arkeoloji çalışmalarından, hipodromun biçimini, ölçülerini, yapılış tarzını kesinlikle bilmekteyiz.

Bizans'ın Konstantinopolis oluşundan yüz yirmi dört yıl önce, Septim Sever tarafından plâni çizilen ve temeli atılan sirkin 370 metre boyundaki alanı, oturacak yer dizisi kırktan az olmayan, tamamen mermerden yapılmış bir amfinin önünde uzanıyordu. Üst sıralardan, bir dağın tepesinden görüldüğü gibi, gemilerle dolu deniz görülüyordu. Pistin iki ucunun bir tarafında **Carcere**ler, diğerinde resmî tribün bulunuyordu. **Carcere**lere bu ad, bir zindanın hücreleri gibi, demir parmaklıklarla çevrili olduğu için verilmişti; burası sirkin kulisi idi. Parmaklıkların arkasında araba sürücülerini hareket işâretini beklerlerdi. Bunun tam karşısında bulunan imparator locası, **Cathisma** sarayının bir bölümü, hipodromun duvarlar içine giren bir çeşit gezinti yeri idi. Basileus oraya kendi bahçelerinden geçerek gelirdi. Sirkten yüksekte olan ve sirk tarafından girişi bulunmayan bu yerden hükümdar, şe-

yircileri ayağa kaldıran gürültülü hareketlerden tedirgin olmaksızın, bütün haşmeti içinde halka kendini gösterirdi. Orada bulunan bir **Triclinum** da ziyafetler çekebilir, bir **Cubiculum**da istirahat edebilir ya da elbiseselerini değiştirebilirdi; nihayet, çevresinde devlet ileri gelenleri ve hizmetkârları kaynaşırken, o tribündeki tahtı üzerinde hareketsiz ve altınlara gömülü, oyunların safhalarını izleyebilirdi. Her iki yanda, daha az yüksek bir düzeyde bakanların ve generalerin locaları sıralanırdı. Bunlar, arzu ederlerse, yine piste yüksekten bakan ve hipodrom tarafından girişi olmayan bir terasa inebilirdi. İmparatoriçeye ve maiyetindeki kadınlara gelince, bunlar gösteriyi saraya ve imparator locasına bitişik, Saint-Etienne kilisesinin galerilerinden takip ederlerdi. Hipodromun manzarası saha boşken bile muhteşemdi; muazzam amfinin bütün boyunca sıra sıra heykeller yükselirdi. İki tarafından biri, oturacak sıraları ile, kubbeleri kemerleri ile, kapalı gezinti yerleri ile mavilere, aynı dekor içinde simetrik olarak buna karşı bulunanı yeşillere aitti.

Hipodromun ortasında boydan boyā, hemen iki uca kadar mermerden bir omurga, **Spina** yer alırdı ki, arabalar bunun kenarını izlerler ve ucundan dönerlerdi. İki dönemecin her birinde, birbirine birleşmiş üçlü sütunlardan, birer bitiş taşı, **Meta** vardı: Çoğunlukla ölümle sonuçlanan düşmeler burada olurdu, araba sürücülerinin hünerlerinin bütün inceliğini gösterdikleri yer de burasıydı. Ortada, hem spinanın ortasını ve hem de sirkın merkezini işaretleyen bir Mısır dikilitaşı yükselirdi. Spinanın güney ucuna yakın yerde ikinci bir dikilitaş vardı. İkisinin arasında, yu-

karıda sözünü etmiş olduğumuz, Yunanistan'dan Bizans'a geçen en eski anı olan sütun görüldü.

Yüz bin insanın bu basamaklar üzerinde yığıldığı, halkın başka bir toplantı yeri bulunmadığı, ahalinin yalnız orada kendisini güçlü ve hür hissettiği düşünülürse, partileri harekete getiren ihtirasların şiddeti tasavvur edilirse ve nihayet bu muazzam kalabalığı saran coşkunluk atmosferi göz önüne getirilirse Hipodrom sık sık azgın dramlara sahne oluşunun sebebi anlaşılır. Sadece, imparator Andronikos Komnenus'un sonunu hatırlayalım: «Hakaret olsun diye uyuz bir deveye yüzü, kuyruğuna dönük bindirilerek alayla dolaştırıldı. Bu esnada kurbanlarının yakınları, tırnakları ile etlerini parça parça yolmakta idiler, gözleri patlatılmıştı. Onu iki sütun arasında başaşağı astılar. Bu sırada hazin bir sesle (Allahım, bana merhamet et) diye mırıldanıyordu... Burada karnını bir kasp bıçağı ile deştiler.»

Başka zamanlarda, Hipodrom, Bizans halkına tiksindirici değil şerefli şenlikler sunardı: Generallerin mağlûp düşmanlara karşı zaferlerini, bu halk orada kutlardı. Hukukî tartışmaları da orada izlerdi; zira mahkemeler oradaki kemerler altında vazife görürlerdi. Nihayet, idam cezaları sirkin çevresi içinde infaz olunur, zamanın kanununun mahkûmları uğrattığı akla gelmez işkenceler orada uygulanırdı. Hattâ bazen seyirciler bir dînsizin veya rüşvet yiyen bir memurun diri diri yakılması ziyafetine bile konarlardı. Rütûn bu sebeplerden ötürü, Hipodromun önemi Bizans hayatının en ön safında yer tutardı. Bütün bir halkın ihtirasları orada karşılaşır, çoğalır ve onun mermer duvarları içine hapis olunca ortak cezbenin çılgnılığına kadar taşardı.

IV

BİR BEKLEYİŞ DEVRESİ

I. JUSTINUS

Şimdiye kadar anahtarını ile portresini çizmiş olduğumuz dönem. Bizans tarihinin büyük devirlerine bir başlangıç sayılabilir. Önce Roma İmparatorluğunun bölünmez bir parçası halinde doğmuş iken yavaş yavaş ondan ayrılması gereken ve coğrafi durumunun, kendisini oluşturan ırkların, ona nüfuz eden etkilerin gerektirdiği hale gelen bir Doğu İmparatorluğunun nasıl kurulmuş olduğunu gördük. Onun, hükümlerinde ilkelerinde olduğu kadar dinî eğilimlerinde de bağımsızlığının şuurunu kazanarak, Roma devletinin bazı şekillerini koruyan, fakat gerçek kökleri aynı zamanda Yunan ve Doğu medeniyetlerinin derinliklerine dalan yeni bir devlet kurmaya yöneldiğine de tanık olduk.

Tarihinin ilk çağlarından başlayarak durup dinlenmeden karşılaşmış olduğu tehlikeleri belirttik. Her ne kadar düşmanlarına karşı gösterdiği direniş onları, teşkilatsız bulunan ve savunması daha zayıf olan Batı'nın zararına, yollarından çevirmiş ise de bu akınlar son bulmamıştı ve asla bulmayacaktı. Her tarafından sınırlarına yüklenen ve yeni Roma'yı bir masai dekoru

inde efsane hazinelerinin bir mahfazası gibi hayâl eden bu Tuna kavimlerinin, bu Bulgarların, bu Hunların, bu İranlıların, bu Arapların hırsı hiç bir zaman nihayetlenmeyecekti. Konstantinus, eski Bizans'ın bulunduğu yerde, dâhice bir ilham ile adını taşıyacak olan şehri kurarken, onu anıtlarının ululuğu ve ihtişamı ile bir metropol haline getirirken aynı zamanda bütün Akdeniz doğusu için bir çekim merkezi yaratmış oluyordu. Bu merkez; ticaret mübadelelerinin önemiyle, bütün yönetim teşkilâtıyla, devlet anlayışıyla, hattâ kilisenin kuruluş tarzıyla yeni bir imparatorluğa ruh verecekti. Fakat şanı ve şerefi, durmadan onu yıkmaya yönelecek olan hırsları alnına yazıyordu: Büyüklüğünü yapan herşey, aynı zamanda zayıflığını vücuda getiriyordu. Bizans hiç olmazsa iç barışa, doktrin birliğine, yurtseverlik inancına sahip bulunsaydı sınırlarını savunmaya kendini vermesi daha kolay olurdu, fakat ücretli ordularının yabancı şefleri kendi vatandaşlarını etrafına yerleştiriyor ve başkent mecburiyet dolayısıyla kabul ettiği yabancıların kişiliğinde bazan en azılı düşmanlarını buluyordu. Diğer yönden, imparatorluğun bazı parçaları (Suriye, Mısır) Bizans'a boyun eğmiş olmalarını hazmedemeyerek içten içe onun egemenliğinden kurtulmayı kuruyorlardı.

Antakya, İskenderun, İstanbul'un üstünlüğüne homurdanarak katlanabilirlerdi. Milliyetçilik akımları dinî bahaneler altında gizleniyordu; din bilimi alanındaki taassuplar ateşler ile siyasî uyuşmazlıkları tutuşturuyordu. Sokaktaki adamların muazzam kütlesi, bu inanç ayrılıklarının gizli niteliğinden habersiz, ancak

basit yönlerini görebildiği bu tartışmalara kendini kaptırıyor ve bunları kin ve bölünme sebebi yapıyordu. Yeşillerle, Mavilerin devamlı rekabetleri, bütün bu amillerle büyüyerek, devletin içinde sürgit bir sivil savaş havası yaratmakla sonuçlanıyordu. Theodosius'dan Anastasius'a kadar bütün hükümdarların saltanatlarının nasıl kaynaşmalar, ne gibi iç ve dış tehlikeler arasında geçtiğini gördük. Anastasius kendisinden evvelkilerin hepsinden daha şuurlu olarak Bizans'ın emperyalist emellerini Doğu'da toplamaya, sınırlarda düşmanları durdurmaya, başkentin korunmasını arttırmaya, maliyesini yeniden düzenleyerek maddi refahını çoğaltmak suretiyle savunma vasıtalarını daha etkili kılmaya gayret etti ve kuvvetlerini dağıtmak için Batı'yı kendi kaderine bıraktı.

Fakat 518'de öldüğünde Bizans İmparatorluğu derin karışıklıklar içinde bulunuyordu. Artık cermen istilâlarının acısını çekmeyecekti, İsaerialıların korkunç zorbalıkları kırılmıştı. Bu sefer Slavlarda istilâ istekleri uyanmıştı ve onların düşmalıkları ortaya sıkıntılı meseleler çıkartacaktı. Diğer yönden, dinî bakımdan Anastasius kendisinden önce Zenon'un yaptığı gibi, hattâ daha da açıktan açığa monofizizmi tutmuştu. Şüphesiz bu kendi içten kanısı, fakat aynı derecede ve hattâ fazlası ile politika ustalığı idi. Mademki imparatorluk gerçekte Batı üzerindeki egemenlik iddiasını terk ediyordu, o halde memleketin en zengin bölümlerini teşkil eden eyaletlerle, Suriye ve Mısır ile barışmalı ve onlara kuvvetle bağlanmalı idi. Halbuki oralar-do monofizizm hâkimdi, onunla mücadele etmek, çok tehlikeli ayrılma eğilimlerini kuvvetlendirmek olurdu.

Siyasi birliği ancak dini birlik tutabilirdi. Ne çare ki, İstanbul, Balkanlar, Anadolu'nun büyük bir kısmı Ortadoksluğa bağlı kalıyordu. İmparatorluk tebaasından kalabalık bir bölümünün arasını açan bu inanç ayrılığından sonu gelmez karışıklıklar doğuyordu. Anastasius bunları yatıştıramadan ölmüştü, fakat imparatorluğunu, Batı ile ilgisini kesmiş ve Bizans Kilisesi ile Papalık arasındaki mezhep ayrılığından dolayı Roma'nın egemenliğinden sıyrılmış, tam anlamı ile bir Doğu devleti haline getirmeye bütün gücü ile çalışmış olduğundan dolayı vicdanı rahattı. İmparatorluk kritik bir ana gelmiş bulunuyordu. Geleceği kendisini yönetecek olan insana bağlıydı. Bu insan, ancak iç kaynaşmaları frenlerse, gücü ile korku aşılırsa, dünyaya silâhsız bir kargaşalık içinde değil yayılış halinde bir devlet olduğuna izlemine yatarsa yaşayabilecekti. Bu karar ânında Bizans, kendisini tutmaya, kaldırmaya, kendisine önderlik etmeye yetenekli bir şefin ortaya çıktığını görmek talihine erdi; bu Justinianus idi.

Anastasius'un ölümü ile Justinianus'un tahta çıkışı arasında dokuz yıl geçti. Bu yıllar, büyük saltanatın adeta bir başlangıcını teşkil eder. Gelecek hükümdar bu müddet içinde tahtın gölgesinde bulunmakla beraber etkisi o zaman da büyüktü. Anastasius doğrudan doğruya mirasçı bırakmamıştı. Yeğenleri vardı ki aralarında akrabalık bağı kendilerine hiç bir miras hakkı vermiyordu. Esasen imparatoru tayin eden mirasçılık değil, senato ve ordunun kararı idi. Taç giyme töreni onun bu sıfatını gerçekleştiriyordu. Askerlerinin sevgisini kazanmış bir general, hilekâr bir gözde, hünerli bir politikacı, kısaca her kim bir entrika çevirecek

veya bir kuvvet darbesi yapabilecek durumda ise, hangi soydan gelmiş olursa olsun, taht üzerinde iddia sahibi olabilirdi. Anastasius'un ölümünden sonra göz dolduran bir rakip bulunmayışından faydalanan imparatorluk muhafız kuvvetleri şefi Justinus senatoya kendisini tayin ettirdi. Onu tanıyan ordu ve kanaatlerinin yönetilmesi daima kolay olan halk bu seçimi onayladılar ve böylece sönük (belki de bu sönüklüğü sebebiyle sempatik) bir asker tahta geçirilmiş oldu. Bu epeyce yaşlı (yetmişini bulmuştu) adam sadece cesareti ve hizmetlerinin parlaklığı sayesinde yükseldiği bu mevkii Makedonya'daki köyünden çıkıp muhafız askerleri arasına katıldığı zaman şüphesiz hayalinden bile geçirmeye cüret etmemişti. Talihin lûtfu ve Tanrı'nın inayeti ile şimdi imparatorluğun başında idi. Yazı yazmasını bile bilmiyordu; resmî vesikaları imzalayabilmesi için bir tahta parçasına delikler açmak gerekti: O, bu delikleri izleyerek ismini oluşturan harfleri çizebiliyordu. Yanısıra imparatoriçe olan Euphemia onun prestijine hiç bir şey eklemiyordu. Bahtına mütevazî bir şekilde bağlı olarak onu bütün seferlerinde takip etmiş olan bu kadın, sonunda evlendiği bir esire idi.

Yanında müşavirliğini yapacak ve kendisini idare edecek yeğeni Justinianus bulunmasa, yeni hükümdarın görevlerini yerine getirmeye muhakkak ki gücü yetemezdi. İhtiyar asker, bu kızkardeşinin oğluna kendi çocuğu gibi bağlanmış, onu büyütme ve yetiştirme için kendi başarısından faydalanmıştı. Kendisi hiç bir şey öğrenmemiş olan bu adam sayesinde, Justinianus, İstanbul'da sağlam bir öğrenim yaptı; ze-

ki, çalışkan, sevimli, kendine hâkim, fazla olarak ihtiraslı ve hükmedici tabiatta olan bu delikanlı, üzerine büyük umutlar kurulacak bir kişi idi. Yaptığı öğrenim kendisini Roma'ya ve Roma şeriatçılığına kuvvetle yöneltmişti. Altında kaldığı etkileri, Lâtinliğe karşı duyduğu hayranlığı, aynı zamanda Doğu'da ve Batı'da hüküm süren eski imparatorluğun yeniden kurulmasını nasıl ihtirasla dilediğini bütün politikası ortaya koyacaktı. Dayısı iktidara gelince bu olgun adama (o zaman 36 yaşında idi) yalnız danışmakla yetinmedi, ona bu rolünü meşru kılan ve onu ön plâna getiren resmî sıfatları da yağdırdı. Bir kaç hafta içinde Justinianus imparatorluk sarayı kontu, patriği, metropol kuvvetleri kumandanı, konsül, soylular soylusu ünvanlarını aldı. Nihayet onu evlât edinen Justinianus 527'de öldüğünde, kendisini imparatorluğa ortak etmiş bulunuyordu. Gerçekte dayısının adı altında dokuz yıldan beri hüküm süren o idi.

Eğer vermiş olduğu kararların şerefini, görünüşe bakarak kendisine maletmek gerekirse, Justinus'un ilk davranışı imparatorlukla Papalığı barıştırmak oldu. Anastasius'un monofizizmi kabul edişi İskenderun ile Antakya'yı gerçekten ona çekmeye yeterli olmamıştı. Bir taraftan elde ettiği bazı siyasî faydalara karşılık Vitalianus'un, bu ebedî asinin etrafında toplananların hoşnutsuzluğu ve kaynaşmaları tehlikeli bir hal almıştı. İmparatorluğun Roma şeriatına dönüşü, Vitalianus'un bütün müdahale bahanelerini ortadan kaldıracak ve bundan böyle tatmin edilmiş olacak taraftarlarını kendisinden ayırma suretiyle kuvvetini kıracaktı. O halde bu politika değişiminden daha uygun bir şey ola-

mazdı. Fakat şunu ekleyelim ki bu sadece Basileus'un akıllıca bir diplomatik manevrası değildi. Roma ile bu birleşme Justinianus tarafından istenmişti ve bunun İmparatorluğa vereceği yönü işaret eylemekte idi.

Justinianus'un tahta çıkışını saygı ile bildirdiği Papa Hormisdas, onun gösterdiği arzuya uyararak mezhep ayrılığına son vermekle görevli temsilciler yolladı. İmparator tarafından desteklenen Papalık temsilcileri hüner kadar enerji de gösterdiler; hattâ bazen otoritelerini sertlikle duyurdular ki bu fena bir taktik değildi. Emirlerinin tartışılmasını kabul etmez göründükleri için sindirdiler, korkuttular, baş eğdirdiler. Bu derin ve bilgili kilise diplomatları hiziplerin şiddete başvurmalarının iktidarın zayıflığından iler geldiğini, fakat karşılarında kararlı bir enerjinin dikildiğini görececek olurlarsa ayaklanmaların derhal yatışacağını biliyorlardı.

Temsilciler bütün monofizist piskoposların vaziflerine son verilmesini istediler: Bu yapıldı. İstanbul Patriğinin bir şeriatçılık beyannamesi imzalamasını istediler: Patrik bunu imza etti. Dine karşı gelmiş patriklerin ve bunlarla birlikte imparator Zenon ve Anastasius'un adlarının, kilise şefleriyle hükümdarların isimlerini ebedileşiren, mermer levhadan silinmesini istediler: Adlar silindi. İstanbul'da kaldıkları 18 ay içinde temsilciler, monofizizmi, şimdiye kadar ortodokslara zaferle karşı koyan eyaletlerden dahi, söküp atmak yolunda imparatorun açmış olduğu savaşta, onun gayretkeşliğini körüklemekten geri durmadılar. Oysa ki Justinus bu işte bir asker sertliği ile çalıştı. Eyaletlerde temizleme hareketi, inanılmayacak sert-

likte bir baskı şeklinde belirdi. Yalnız elli kadar pis-koposla birlikte Antakya Patriği Severe'nin azledilmesi ile kalmadı, manastırlar askerler tarafından işgal olundu, papazlar sürgün edildi, aralarından büyük bir kısmı öldürüldü, kurtulanlar Mısır'dan başka sığınacak bir yer bulamadılar. Şehidler ile daha da taşan ve kutsallaşan inançlarını perçinlemek üzere kaçanlar, Mısır'da olduğu gibi Suriye'nin, Filistin'in, Ermenistan'ın bazı vilâyetlerinde tekrar biraraya toplandılar.

Ortodokslukla birleşerek şeriata karşı olanları sürgün ederek, öldürerek, işkenceye tabi tutarak onu zafere ulaştıran hükümet Vitalianus'u silâhsız bırakmıştı. İktidara karşı başkaldırmak için geçerli hiç bir sebep kalmayınca Vitalianus lûtufla dilenmeye düştü. Bu lûtuftan ondan esirgenmedi ve kendisine Konsül ünvanı bağışlandı, o zaman da artık sertlik yolu ile elde edemediğini entrika ile kazanmayı denedi. Daima her yerde hazır, karıştıracı, otoriter olan bu zat sarayda fazla yer işgal ediyor ve daha fazlasını işgal etmek istiyordu. Hırsları belliydi: İmparatorun ölümünde Justinianus'un yolunu kesmek ve kendisini hükümdar ilân ettirmek emelinde idi. 520 yılında Vitalianus, pek yerinde olarak, öldürüldüğü vakit, bunun, Justinianus tarafından işlendiği ve emir edildiği herkese aşikâr oldu: Bu, hükümdarların ve hükümdarlık iddiasında bulunanların bazan kamu yararı düşüncesiyle mecbur kaldıkları zorunluluklarından idi. Genç **patricinin** halk arasındaki sevgisi çok canlı idi. Debdebeyi sever, ihtişamla para harcar, halka olağanüstü parlak eğlenceler düzenler olduğundan, efendilerinde eğlenceden başka bir isteği bulunmayan ahali ona tapıyordu. Hizipler arasındaki çekişme herkesi,

hele resmi sıfatı olan bir kişiyi bunlardan birine katılmaya mecbur edecek kadar şiddetli idi. Justinianus Mavilerde karar kıldı. Adetlerin de gerektirdiği gibi, halkın bir kısmı ile birleşme zorunda kaldı ve kendileriyle birlik olduğunu ilân ettiği kimselerden bütün ihsanları, bütün imtiyazları, akla gelebilen bütün korumaya yollarını esirgemedi. Böylece, hiç değilse sarsılmaz bir bağlılık sağlanmış oluyordu. Beklemiş yıllardaki davranışı, ne derece ele avuca sığmaz olduğunu ve avam sınıfını pohpohlayarak büyüklerin sempatisini kazanmayı bilmekte ne kadar hünerli bulunduğunu gösteriyordu. O, 527'de erguvan rengi elbiseyi giydiği vakit bütün Bizans tarihinin en parlak saltanatlarından birini açıyordu.

II. KİTAP

Altın Devri

JUSTİNİANUS VE THEODORA

I

İmparator ve İmparatoriçe.

Justinianus'un adını Theodora'ninkinden ayırmak mümkün değildir. Bu, yalnız onu sonsuz bir aşkla sevmiş olmasından değil, karısının aynı zamanda onun en değerli müşaviri oluşundandır. Politika sezisi kadınlarda çoğu zaman pek keskin olur. Bu sezi, soyut bir hayat görüşünü, bir oportünizmi, bir olaylara uyma ve onları kendi ilkelerine uydurma yeteneğini gerektirir ki bunlar esas itibarı ile kadın nitelikleridir. Theodora bunlara üstün bir derecede sahipti; fazla olarak macera ve olaylarla dolu yaşantısı, insanlar üzerindeki tecrübesini pek çok zenginleştirmişti. O bizler için kelimenin bütün anlamı ile Bizans İmparatoriçesidir. Sarayın, döşemeleri erguvan rengi odalarında doğmamış olduğu için imparator soyundan gelme (Porphyrogénete) değildi, fakat hükümdarları tapınılan tasvirler arasına katan taç giyme töreni ile tanrılaştırılmıştı. Ona bütün imparatorluk itaat ederdi, dehasına karşı duyulan havranlık, güzelliği karşısında duyulandan az

değildi. Onun ve kocasının çehreleri, Ravenna'daki mozaikler sayesinde, yüzyılları aşarak bize kadar gelmiştir. İmparatorluk sanatı, bize bunlardan başka eser bırakmamış olsaydı bile, yeterdi. Bizans'tan miras kalan eserlerin en heyecan verici ve hatırlatıcılarından birini bu mozaiklere borçlu bulunuyoruz.

Ravenna'daki San-Vitale kilisesinin karşılıklı iki duvarında minelerle kıymetli taş ve madenlerin göz alıcı pırıltısı içinde iki muazzam mozaikte, bir yanda, saray ileri gelenleri ile birlikte Justinianus, diğer yanda maiyetindeki kadınlarla birlikte Theodora soylu bir huşu içinde görünürler.

Erguvan rengindeki harmanisi, ayağına giydiği kıymetli taşlarla bezenmiş sandallarına kadar dökülen imparator, kiliseye doğru yol alırken gösterilmiştir. Başında iki katlı mücevher tacı vardır, sağ omuzunu uzun bir pantantif süslemektedir. Önünde biri elinde buhurdan ve diğeri, ciltlerinin üstü zümrüt, yakut ve safirlerle pırıl pırıl, kutsal kitapları taşıyan iki görevli ilerlemektedir; yanında âyin esvaplarını giymiş, sağ elinde mücevherlerden bir haçı kaldıran Piskopos Maksimilianus muhteşem kabileye mâbedin yolunu gösterir. Basileus'u ellerinde mızraklar ve üzerinde İsa'nın adının baş harfleri yazılı kalkanları ile, milis askerlerinin şefleri takip eder. Yüzlerin ifadesi ciddi ve içine dönüktür, ama geleneksel ölçülere göre hiç de hareketsiz değildir. Tam aksine, karakteristik çizgiler öylesine bir özenle incelenmiştir ki bizde en gerçekçi bir sanat izlenimi yaratır ve minelerin biraraya getirilişi, nüansların inceliği, gölgelerin ve ışıkların kabar-

tısı mozayike canlılık ve hayatın derin sıcaklığını verir.

İmparatoriçenin daha da renkli, daha da parlak alayı da, mâbede doğru ilerlemekte ve hizmetkârlardan biri, ona yol mermek için mâbed kapısını örten perdeyi açmaktadır. Bu genç kadınların elbiselerinde ve mücevherlerinde sanatçılar, malzeme ihtişamını ve renk taşan bir fantezinin bütün esintilerine kendilerini bırakmışlardır. Desenli kumaşlardan bu uzun elbiseler üzerinde sonsuz arabesk ve nakış oyunları yaratmışlar, cüretli çelişkiler ve daima bir ahenk içindeki sıcak, canlı renklerle camlaşmış taşlardan adeta bunları dokumuşlardır. Yüzlerden birkaçı tatlılığı ile, soyluluğu ile, cazibesi ile ve huşu ifadesi ile hayranlık verir. Theodora bu kadınların arasından tanrısal bir ihtişamla sıyrılır. Eteklerine, konularını dinî hikâyelerden alan resimler işlenmiş şahâne mantosu altında Basilissa ince ve narin görünür, yüksek tacı, pantantifleri, omuzlarını ve göğsünü örten bütün o iri ve parlak taşları sanki, üstüne çöken ağırlıkları ile, bu nazik vücudu ezmektedir. Solgun, nüfuz edilmez yüzünün büyük kısmını, iri gözlerinin parlaklığı kaplar ve aydınlatır. Ve o, haşmetinin yükünü irkilmeden taşır.

Theodora'nın hikâyesini herkes bilir; ancak bu hayat hikâyesi içinde neyin masal ve neyin gerçek olduğunu ayırtetmek güçtür. Anahatları doğrudur şüphesiz, ama ayrıntılarını doğrulamak kâbil değildir ve bunların kesinliğini teyit veya reddettirecek ciddi belgeler bulunmamaktadır. Büyük çoğunlukla kabul edilen çizgileri şudur:

Öyle anlaşılıyor ki Bizans'ın en ünlü İmparatoriçesi aslında Bizans'lı değildir. İster Suriye'de ister Kıbrıs'ta doğmuş olsun, çocukluk yıllarında ailesi tarafından Bizans'a getirilmiştir. Aile oraya zengin olmaya değilse bile yaşama çaresi aramaya gelip yerleşmişti. Procope'a göre (ki bu noktadaki tanıklığını reddetmek için hiç bir sebep yoktur) Theodoran'ın babası Arcacias en mütevazı bir sirk hizmetlisi, ayların muhafızı idi. Anasına gelince, o meçhul kalmaktadır; fakat kocasının zanaatı ve yaşamakta olduğu ortam belli olduğuna göre, çok titiz bir erdemliğe sahip bulunmadığı ve ikinci kızının güzelliğinin kendisine bir sermaye olacağını önceden sezdiği gözönüne getirilebilir. Arcacias'ın ölümünde sefalet şiddetle kendisini gösterdi, dul kadın beraber yaşadığı kocasının arkadaşlarından birinin onun yerine aylar muhafızlığı hizmetine kayırılması için şuna buna yalvardı. Ne çare ki Yeşiller bu yere bir başkasını teklif ediyorlardı. Dul kadın acındırma duygusunu kızlarının daha kolay uyardıracağına, çok yerinde olarak karar verdi. Bu işi halktan, onların dilenmelerini kafasına kurdu; oyunların orta yerinde üç çocuğunu meydana indirdi; onlar kalabalığa yalvardılar. Kızlar güzel ve merhamet uyandıracı olduklarından ve özellikle Yeşillerin gadrine uğramış göründüklerinden, Maviler tarafından şiddetle alkışlandılar ve Arcacias'ın dulu, sevgilisine kocasının işini sağladı. Bu, geçimin güvenlik altına alınmasıydı, ama gelecekte daha fazlası beklenebilirdi. Hipodrom kulislerinde araba sürücüleri, hayvan terbiyecileri, cambazlar, oyuncular, müzisyenler arasında yetişen bu çocukların tiyatro mesleğine yönelmeleri olan idi; onlar için başkası düşünülemezdi. Önce en

büyükleri bu işi denedi, başarısız da olmadı. Theodora' ondan kıymetli yardımlar gördü. Her yerde ablasına yoldaşlık ederek, bir artistin sahnenin sarhoşluğu içinde halk arasında yaşayışının ve maceralarının başdöndürücü cazibesi ile özel yaşayışının nasıl olması gerektiğini pek erken öğrendi. Birkaç küçük rolde oynadıktan sonra Theodora yolunu buldu; artık özel toplantılara alışımtı. Kendisini teşhir etmekte pek serbest davranması ona ün sağladı. Güzelliğinden ve çıplaklığından başka silâhı olmadığından, bir kadının hiç bir yapmacığa başvurmadan zafer sağlayabileceği pandomimalarda ve canlı tablolarla rol alıyordu. Procope'a inanmak gerekirse, kısa zamanda tiyatro kraliçelerinden biri, ünlü bir dansöz, daha da ünlü bir fahişe haline geldi. Ağırbaşlı tarihçi «Gizli Tarih»inde, erdemliliği coşarak, belki de biraz ileri gidiyor: «Hiç bir ciddi adam yoktu ki ona sokaklarda, meydanlarda rastlandığında, böylesine iğrenç bir kişinin dokunması ile herhangi bir surette kirlenmekten korkarak yolunu değiştirmesin. Ona sabahleyin raslanınca, o günün kalan kısmı uğursuz sayılırdı.» Bu derece kuvvetli bir nefretin var olduğuna inanmak kolay değildir. Fakat aynı tarihçi bize «tabii halinde pek hoş ve şakacı» olduğunu da söyler (1). Diğer yönden en çekici fahişelerde çoğu zaman noksan olan şeylere sahipti: Kişisel bir zekâ, geniş bir pratik duygusu ve düşünce yeteneği, akıllıca kullanıldığı ve ciddi şekilde pazarlandığı takdirde güzel bir vücudun neler getirebileceği hakkında tam bir bilinç, konuşmasını vücudunu teşhir etmesi kadar büyüleyici kılan nüfuz edici ve kurnaz bir espri. Aşıkları pek çoktu ve hepsi de zengindi. Muh-

(1) *Procope, Gizli Tarih.*

teşem ziyafetler ve kibarlık içinde hayasız eğlenceler tertipledeği evi, en parlak gençliğin buluşma yeri oldu. Sefahat düşkünleri için gençliğin uzun sürdüğü bilinen şeydir. Çevresinde delikanlılardan çok devlet büyüklere yer alıyordu. Yirmi yaşına doğru, bütün erkekler tarafından arzulanan ve bütün kadınlar tarafından nefret edilmiş olması ile övünebilirdi. Kadınların dedikoduları ve iftiraları da kendisi için bir reklâm vasıtası oluyordu. Aşıklarından biri, Hekibolos Afrika Valisi tayin edilip te onu eyaletine götürdüğü zaman kaderinin oldukça yüksek bir noktaya gelip çonmuş olduğunu sandı. O zaman ne olduğu bilinmiyor. Besselli ona ihanet etti ve o da bunu öğrendi. Her ne olursa adam ondan birdenbire ayrıldı, o da terk edilmiş, beş parasız, Bizans'tan uzak orada kaldı; gururu, bu yenilgiden sonra oraya dönmesini önlüyordu. Yıkılan talihini Doğu'da tekrar kurmayı deneyip başaramayınca İskenderiye'ye yerleşti. «Sanki, kötülükler şeytani, İmparatorlukta bu kadının sefahatları ile günaha girmemiş bir tek yer kalmamasını istiyordu...» diye yazıyor Procope. Ama bu davranışı uzun sürmeyecekti. Eski yaşayış şeklini büyük bir ustalıkla (kim bilir, belki de hidayet eriştiği için) birdenbire terk etti. Sefahattan fazilete geçerek, başka örneklerde de görüldüğü gibi, bir yüzgeri yaptı ve aşk tanrısını övmeyi keserek Tanrı aşkı yoluna girdi. Hiç değilse görünüşte, Mısır metropolünün merkez olduğu o ateşli, o mücadeleli dini yaşantı ile içten ilgilendi. Keşişlerle, patriklerle, mürşitlerle ahbablık etti. Onlar da, davranışı ile uyulacak örnek veren, güzelliği ile bir çok kararsızları sürükleyebilecek ve ılımlıları kandırabilecek olan bu uzaklardan gelme tövbekârı hevecanla kabul ettiler.

Sonraları İstanbul'un yeniden gördüğü bu tatlı ve ciddi, içine dönük ve örtülü genç kadındı. İmparatorun yeğeni Justinianus onu bu yeni halinde buldu. Theodora onun metresi olmak ve sonra da kendini nikâhlatmak için fazla vakit harcamadı. 527'de taç giydiğinde, geleneğe uyarak, sirkte halkın dileklerini ve alkışlarını kabul etmeye geldiği zaman orada ilk defa görülmüyordu. Fakat Patriğin takdis ettiği imparatoriçe olarak, şimdi büsbütün başka bir rolde idi ve bu rolü ömrünün sonuna kadar, asla yalancı çıkmayan bir ciddilik ve yetki ile oynadı. Kocasından daha ihtirash, tasarladığı işlerde ve özellikle kinlerinde ondan daha azimli olan bu kadın Bizans'ın büyük ve bundan da öte, en çok sayılan imparatoriçesi oldu. Justinianus'a sokulmak herkese ne kadar kolay görünüyordu ise Theodora basit insanlarla arasındaki mesafeyi o derece hissettiriyordu. Senatörlerin bile ondan görüşme istemleri ve kendilerini içeri almayı kabul etmesini bir odada ayakta beklemeleri gerekiyordu. Ona korkusuz yaklaşmıyorlar, ayaklarını öpüyorlar ve o izin vermedikçe söz söyleyemiyorlardı. Lüksü, hattâ debdebeyi severdi, yemeklerinin nefasetine karşı da kayıtsız değildi. Fakat ahlâk bakımından o derece mazbut idi ki Procope bile herhangi bir ihanetinden dolayı onu kıramıyor. Bununla beraber antipatilerinde çok sağlam ve öc almalarında eşsizdi. İmparatorluk onurunu, ona adeta insanüstü nitelik veren bir itibar düzeyine erdirdi; kocası da, onun sayesinde, bu düzeye yükselmiş oldu. Kocasını için bir müşavir, bir sırdaş, bir iş arkadaşı idi. Kocasını da ona tapınır ve onu her zaman «Benim tatlı güzelim» diye çağırırdı. Hiç bir imparatoriçe imparatorlukla bu derece tam bir

ortaklık kuramayacaktı.. Bu ortaklık, onun imparatorla birlikte, orduların ve halkın bağlılık yeminini kabul etmesine, tunçtan ve mermerden heykellerinin hükümdarınkiler yanında yer almasına kadar varıyordu. Justinianus'un saltanatı birbirinden ayrılmaz halde Theodora'nın saltanatıdır: Hiç bir şeyin, hiç bir zaman ayıramadığını tarih de ayıramaz.

Şimdi de onların politika alanındaki eserlerinin ne olduğunu anlatmamız gerekiyor: Otuz sekiz yıl süre ile tahtı işgal edecek olan Justinianus'un kişiliğine nüfuz etmek oldukça güçtür; zira bu konudaki şahitlikler en büyük çelişkiler içindedir ve aynı tarihçinin, Procopé'un bile onun hakkındaki yargıları çok değişiktir. Bundan çıkarılacak sonuç, hükümdarın hiç bir zaman içini açığa vurmadığı ve kapalı kalmakta usta olduğudur. Fakat kendisine yaklaşanlara karşı, ister hünerinden ister tabiatının eğiliminden olsun, basit ve yumuşak olmasını biliyor ve çalışmalarındaki devamlılık ve sebatla saygı uyandırıyor. İmparatorluğunu Akdeniz ve Roma gelenekleri, aksi doktrin taraftarlarının sert eleştirilerini davet etti. Fakat, hükümet işlerinde muhalefet neyi suçlarsa suçlasın, hakaret dolu öfkesini bir doktrin uyumsuzluğundan başka şekilde asla ifade etmez ve çoğu hallerde bunun işin içyüzüne uygunluğu pek zayıf kalır. Procopé onun hakkında der ki: «Sahte ve içten pazarlıklı idi. Kinini ve diğer tutkularını hilekârca gizlerdi, gözyaşları neşesinin ya da ızdırabının belgesi değil ancak, çıkarlarının yardımcısı idi. Tebaasını sözleri ile, yazıları ile, yeminleri ile kandırmaktan hiç çekinmezdi...» Bu gerçek bir devlet adamının (meselâ XI. Lui'nin, bir Mazarin)

bir kısmı tarafından kara çizgilerle yapılmış tam portresidir. Nitekim başka bir yerde, aynı tarihçi, Justinianus için «O, bir insan değil, insan kılığına girmiş bir şeytandı» diyor. Hücumlarının daha ılımlı olduğu halde de bu tarihçiye asla fazla güvenemiyoruz.

Objektif olarak bildiğimiz şudur ki İmparatorda, tutkuyla bağlı olduğu bir mutlakiyet duygusu ve zevki vardı; her alanda imparatorluğuna tam anlamıyla hâkim olmak isterdi. Öyle de oldu; fakat Bizans'ı Roma'nın takipçisi yapmak husundaki görüşleri, fazla sert ve inatçı belirtilerle ortaya çıktığında, bunlar kendisinden daha derin ve açık görüşlü olan karısının politik zekâsı ile yumuşatıldı.

Justinianus'un gerçekleşmesini sağlamak istediği, büyük fakat gerçekleşmesi imkânsız bir hülya idi. Öğrenimi, onu Roma devletinin müteassıp bir hayranı yapmıştı ve bu devletin yayılışını hristiyanlık fikrine sıkı sıkıya bağlıyordu. Sanıyordu ki Bizans Doğu'ya yönelmekle kaderinin en şanlı yollarından yüz çevirmiş olmaktadır. İstanbul'un Batı üzerindeki egemenliğinin, artık sözde kalmış, diplomatik bir varsayımdan başka bir şey olmadığını kabullenemiyordu; O'nun gözünde eski imparatorluğu oluşturan bütün ülkeler yeni imparatorluğa bağlı idiler. Justinianus'un bütün hayatı, başı Roma olan muazzam vücudun parçalarını biraraya getirmeye ve onları zorla ele geçirmiş olan düşmanları kovmaya, İmparatorun ve İsa'nın çifte sancağı önünde baş eğdirmeye adanacaktı. Sürekli ve çetin askerî seferleri gerektiren böyle bir politikanın en büyük tehlikesi, Bizans'ın yakın komşularına karşı ihtiyaç duyabileceği kuvvetlerini uzaklaştırmak ve da-

ğıtmaq, doğu eyaletleri ile birliğini daha sebatsız hale getirmek, buralardaki gizli özerklik emellerini harekete geçirmektir. Bu, aynı zamanda, durumu gereği metropolü İstanbul olan ve birliği yalnız onun tarafından sağlanabilen kaynaşmış fakat Yunanistan'a ve Doğu'ya dönük olması altında yazılı devletin kuruluşuna engel olacak ve belki de bunu imkânsız kılacaktı. Başkent ile Asya eyaletleri arasındaki bağlantı devam ettirilebilirdiyse bu, Theodora'nın arada sırada işe karışması ile oldu. Gerçekte iki başlı olan bu hükümette hükümdarla karısı arasındaki sıkı işbirliğinde, öyle görünüyordu ki Theodora, imparatorluğun doğu bölümünün, Suriye ve Mısır'ın temsilciliği görevini üzerine almıştı. Buralarla sıkı ilişkileri sürdürüyor, hattâ buralarda çoğunlukta bulunan monofizistlere karşı açık bir sempati gösteriyordu. Oysa ki bunlar Justinianus'un gözüne her türlü işkenceyi hak etmiş dinsizler gibi görünüyorlardı. Bu derece tam bir birlik halinde olan karı koca arasındaki bu görüş ayrılığı, ilk bakışta acıib gelecektir. Ancak bunun ince bir hüner eseri ve her ikisi içinde her türlü hallerde sorumluluktan kurtulmak ve kendisine bahane sağlamak için bir vasıta olduğu göz önüne alınırsa iş anlaşılır. Bunu Procope çok iyi fark etmiştir: «Herkes uzun süre ayrı duygularda olduklarını sanmıştı; diyor, fakat bu, hayalden başka bir şey değildi ve onlar ancak tebaaları arasındaki bölünmeyi sürdürebilmek için anlaşmamış gibi görünüyorlardı... Hizipler arasına kavga tohumları saçtılar. Theodora, Yeşilleri bütün nüfuzuyla destekliyor ve onların Mavilere karşı her şeyi yapabilmelerine izin veriyordu. Justinianus, bundan üzüldüğünü söylüyor, fakat karısını alıkoymadığını ve onu darılt-

maktan korktuğunu da ekliyordu... Bütün dâvâlarda, İmparator ve İmparatoriçeden her biri, şaşmaz bir şekilde birisi, kaybedecek olan taraflardan birine şefa-atçı oluyorlardı. Bu yolla dâvâcılarının cebinden zengin oldular... Bu çeşit hilelerle ve sanki aynı düşüncede değilmiş gibi görünmekle beraber, birbiri ile anlaşarak tebaaları arasındaki ayrılıkları sürdürdüler; onlar üzerindeki zalim egemenliklerini kurdular.»

Justinianus tahta çıkarken, büyük düşüncelerini başarıya ulaştırmaya elverişli bir ortam bulmamıştı. Bir yönden İranlılara karşı devamlı değişmeler içinde sonuçsuz sürdürülen savaş, ordularını imparatorluğun doğu sınırında hareketsiz bırakıyordu. Öbür yönden iç uyuşmazlıklar öyle bir sertlik ölçüsüne varmıştı ki, İmparatorun kendi güvenliğini bile tehlikeye koyuyordu. Maviler ve Yeşiller, hiç değilse her iki partinin azgın elemanları, yalnız birbirilerini paralamakla yetinmiyorlar, haydutluklarıyla başkenti korku içinde bırakıyorlardı. Hırsızlık, silâhlı tecavüzler, adam öldürmeler Bizans genel yaşantısının olağan rejimi haline gelmişti. Artık gece sokağa çıkmak asla göze alınmıyor ve halktan hiç kimse, fazla zengin bir elbise giymiş veya en küçük bir mücevher takmış olarak görünmek tehlikesine kendisini sokamıyordu. Bu anarşik kaynaşma, en aşağılık güdülerin bu taşkınlığı tabiatile siyasî ve dinî bahaneler altında kılık değiştiriyordu. Justinus'un, sonra da Justinianus'un taç giymeleri ile tahttan uzaklaştırılmış olan İmparator Anastasius'un yeğenleri Yeşilleri, İmparator tarafından tutulan Mavilere karşı ayaklandırıyorlardı, dinî bakımdan da iki taraf birbirine karşı bulunuyordu. Maviler Ka-

dıköy Konsiline bağlılığı savunuyorlar, Yeşiller Monofizitleri destekliyorlardı. Böylece Maviler saltanat sürmekte olan imparatora bağlı şeriatçı hizibi ve Yeşiller Anastasius kolunu tekrar getirmek taraflısı aykırı mezhep hizibini temsil etmekte idiler. Yeşiller tarafından ustalıklı işlenen halk, bir ihtilâle sürüklendi: Justinianus, maliyede ve idarede düzeni kurmak için hukukçu Tribonuanus ile imparatorluk muhafızları şefi Kapadokya'lı İonnis'in işbirliğine başvurmuştu. Sefaletlerinin, hayat pahalılığının, vergilerin ağırlığının reformların sonucu ve bakanların eseri olduğunu söyleyerek kitleyi kandırmak kolaydı. Artık Mavi ve Yeşil farkı gözetmeksizin bütün halk topluluğu elebaşlarının tahmin etmedikleri bir anda birdenbire ve ani bir şiddetle ayaklandı. İhtilâlcilerin parolası ve birleşme çağırısı, «Nika — Zafer!» idi; bu kısa fakat feci demagogik patlama tarihte Nika isyanı adıyla anılır. Bu bir çılgınlık taşkını idi. Halk yıkmak istediği sosyal düzenin sembolü sandığı haşmetli ve zengin binalara saldırdı. Ayasofya bazilikası yakıldı, Zeuxippus hamamları tahrip olundu, sarayın bütün bir bölümü ile özel kişilere ait bir hayli ev yağma edildi, hazineler dökülüp saçıldı, zindanlar açıldı, caniler serbest bırakıldı. Nihayet ihtilâlciler Anastasius'un yeğeni Hypathios'u yeni imparator ilân ettiler. Durum o kadar umutsuz görünüyordu ki bakanlarıyla birlikte saraya kapanmış olan Justinianus kaçmayı kurmakta ve bunun yollarını araştırmakta idi. Cesaretini yerine getiren ve direnişe zorlayan, öğülmeye değer enerjisi ile Theodora oldu. Kaderine yakışır bir otorite ve ruh yüksekliği ile söz aldı ve Procope'un bize aktardığı şu kısa nutku söyledi: «Ercklerin önünde konuşmak ve

korkaklara cesaret ögütlemek belki de bir kadına ya-
raşan iş değildir! Fakat kesin tehlike anlarında herkes
elinden geldiği kadar topluluğun selâmetine yardımcı
olmalıdır. Şu kanıdayım ki kaçmak bizi kurtarsa bile,
bunda hiç bir faydamız yoktur. Hayata sahip oluşumuz
ancak onu bir gün kaybetmek içindir ve hükümdarlık
sifatını taşıyanları, bu sıfat üzerlerinden alınırşa yaşa-
mamaları gerektir. Tanrı, erguvan rengi elbiseyi ve im-
paratoriçelik sıfatımı terketmeme asla izin vermeye-
cektir. Eğer istersen sen kaçabilirsin Sezar; paran, ge-
milerin var; deniz yakın. Fakat şunu bil ki pek yakın-
da hayatını kaybedeceksin. Bana gelince beğendiğim
şu atalar sözüne uyacağım. Erguvan rengi elbise ke-
fenlerin en güzeldir.»

Bu herşeyi hiçe sayan vakur davranış, impara-
torun ve müşavirlerinin cesaretini yükseltmişti. Justi-
nianus, Belisairius kumandasındaki birliklerin işe ka-
rışmasına karar verdi. Bunlar savaşta pişmiş askerler-
di; isyancıların sayı üstünlüğü onları ürkütmedi; bu
gürültücü güruhun üzerine atıldılar; onlar da gidip
Hipodroma kapanmak deliliğini işlediler. O zaman
müthiş bir kıyım oldu. Çıkış yerleri hemen kapatılan
bu taş duvarlar içinde girilen savaş, bir kesim halini
aldı; kırk bin asinin ölüsü kumlar üzerine serili kaldı.
Düzen, sanki bir mucize ile, yerine geldi ve imparator-
luk otoritesi, hiçbir zaman olmadığı kadar, sağlamlaş-
tı. Hypathios ile kardeşinin idamı facianın son perde-
si oldu. Theodora'nın işe karışması Justinianus'u taht-
ta yeniden yerleştirmişti.

Aynı yıl imparator, İranlılarla, imparatorluğun batı-
daki topraklarını, tekrar feth edebilmesi için zorun-

lu olan, barışı imza ediyordu. İran savaşı beş yıldan fazla bir zamandır sürüyordu. Belisairius, Dârâ'ya önce galip gelmiş, ama Callinicum'da mağlûp olmuştu: Her iki tarafın da gerilemeleri ve bozgunları denkti. Hasımlarından ne biri, ne öbürü bütünüyle mağlûp olmamıştı; ne biri ne öbürü bir başarı elde edebilecek güçte görünmüyordu. I. Keyhüsrev tahta çıkınca Justinianus'un barışçı tekliflerini memnurlukla karşıladı. İmparator barışın yeniden kurulmasına verdiği değeri fazla açığa vurdu. Bu sebeple hasımları bundan ustaca faydalanarak, oldukça ağır yıllık bir vergi karşılığında ebedî barışa razı oldular. Ama hiç değilse imparator serbest kalıyordu; bütün kuvvetlerini geniş projelerin uygulanmasına bağlayabilecekti.

Roma Sezarlarının yerini almış olan Justinianus, cermenlerin istilâ ettikleri ve işgal etmekte oldukları toprakları imparatorluğa geri almak kararında idi. Hristiyanlık düşüncesini imparatorluk düşüncesiyle birleştirerek, Batı Avrupa'nın yeni hâkimlerinden yalnız istilâcı oldukları için değil, fakat dinden ayrılmış Arius mezhebine geçmiş olmaları dolayısı ile de nefret ediyordu. Girişeceği savaşlar, geri alma savaşı olduğu kadar kutsal savaşlardı. Düşünmüyordu ki uzaklıkları sebebiyle Bizans'ın etki alanı dışında kalan toprakların imparatorluğa yeniden katılması, doğrudan doğruya tehdit altında bulunan Doğu sınırlarında onu silâhsız bırakacaktı. Bu azametli fakat hayali, gerçekçi olmaktan çok şairâne politika, zayıflayan İstanbul'u bütün istilâ tehlikelerine açık bırakacaktı.

Nika isyanının bastırılması ile itibarı daha da artmış olan, her bakımdan kusursuz general Belisairius,

Justinianus'un Kuzey Afrika'da yerleşmiş olan Vandallara karşı çıkardığı sefer kuvvetinin ve donanmasının başkomutanlığına getirildi. Bu uzun ve çetin bir sefer oldu; oysa ki başlangıçta kısa süreli olacağı ve zaferle sonuçlanacağı sanılıyordu. Kendilerine vurulan bu darbeyi beklemeyen ve savunmaya hazırlıksız bulunan Vandallar, Belisairius birlikleri ile bütün karşılaşmalarında yenik düştüler ve teslim olmak zorunda kaldılar. Birkaç ay içinde krallıkları zaptolunarak imparatorluğa katıldı. Justinianus o zaman partiyi kazandığını sandı; ve generaline başka yerde ihtiyacı olduğundan, ordunun büyük bir bölümüyle beraber onu geri çağırıldı. İşgal kuvvetlerine karşı, Afrika'nın sırrını hâlâ kaybetmediğini bildiğimiz, isyanlardan biri derhal patlak verdi. Her an gizlenmeye hazır ve savaşı durmadan başka bir alana götüren kacak bir düşmana karşı yıllarca süren yıpratıcı bir savaş gerekiyordu. Ancak 548 yılındadır ki, Bizans tarafından gönderilen general Ioannis Troglitas, büyük bir savaş sonunda düşman kuvvetlerini ezmeyi ve yumuşak diplomathği, şahsî prestiji ile memleketi yatıştırmayı başardı; okyanusa komşu topraklar tamamıyla hüküm altına alınmadan kaldıysa da Kuzey Afrika'nın geri kalanı, Balear Adaları, Sardunya, Korsika ile birlikte imparatorluğa tekrar alındı. Sonradan Justinianus'un iradesiyle bina edilen birçok kalelerin kalıntıları, Afrika'nın kuzeyinde Bizans'ın anısını yaşatır.

Vandallara karşı savaşın devam ettiği süre içinde, 535 yılından başlayarak, Justinianus, Dalmaçya'da, Sicilya'da ve merkezi Ravonna olmak üzere İtalya'ya yerleşmiş olan Vizigotlara karşı da bir sefer açmıştı.

Bizans birlikleri Dalmaçya'yı geri alırken Beliairius bir kara ve deniz ordusunun başında Sicilya'yı, Napoli'yi, Ravenna'yı ele geçiriyordu. Bundan sonra, Bizans yolunu tutar tutmaz, Afrika'da olan İtalya'da da oldu; işgal ettiği yerde yeter kuvvet bırakmayan ihtiyatsız galibe karşı şiddetli bir ayaklanma başgösterdi, cermen ordularını yeniden kuran ve biraraya toplayan Totili ile, 540'dan 552'ye kadar yapılan azgın bir sertlikteki boğuşma, Bizans kuvvetlerini, eski tarihçilerin deyimine göre «Roma'lı» kuvvetleri, büyük tehlikelere soktu. Artık İtalya bir savaş alanından başka bir şey değildi. Beliairius harekâtı idare etmek için oraya döndü, fakat şimdi karşısında Totila gibi kendisine lâıyk bir hasım vardı. İmparatorluk orduları tarafından fethedilen şehirleri, cermenler birbiri ardınca geri aldılar. Öbür bütün şehirler arasında Roma, bu sonu gelmez savaştan özellikle acı çekti. Goth'ların başkenti Ravenna olmakla beraber, Sezar'ların eski sitesi Batı'nın metropolü olmakta devam ediyor ve ona malik olmak zaferin başlı başına belgesi sayılıyordu. İki hasım zaman zaman onu zaptedip geri vererek bir harabe yığına çeviriyorlardı. İhtiyarlayan Beliairius bu aralıksız ve faydasız boğuşmalar içinde kendini tüketmekte idi; onu geri çağırmaq lâzım geldi. Bereket versin yerine geçen Hadım Narses büyük değerde bir taktikçi idi; devamlı darbe savaşı yerine, bir geniş manevra savaşını koydu ve bu sayede, alacağı mevzileri tayin ettikten ve bütün taktik meseleleri önceden görüp çözümledikten sonra, cermen birliklerinin hepsini Ombria'ya sürdü. Parlak olmaktan ziyade bilgili olan bu metod, kesin bir başarı ile son buldu. Goth'ların ordusu imha edildi ve Totila savaşta öldü. Bu sefer

zafer kesindi: Dalmaçya, Sicilya, İtalya imparatorluğa dönüyorlardı. Fakat bu, yıkılmış, harap olmuş, sanayi gibi kültürü de tahrip edilmiş bir İtalya idi. Ahalisinin büyük bir bölümü tarafından terk edilen ve artık ölü bir şehirden başka bir şey olmayan Başkent, geçmişteki haşmetini biraz bulabilmesi için bir hayli yüz yılın geçmesi gerekli idi.

İspanya'da Vizigotların direnmesi daha az sert oldu ve daha kısa sürdü. Her biri tek başına iktidarı isteyen şeflerin kumandası altında bir çok partilere bölünmüş bulunan Vizigotlar kendilerini tehdit eden tehlike karşısında bir araya gelmeyi bile beceremediler ve 550 yılında gelen bir Bizans seferi kuvveti uyuşmazlıklara son verdi: Yarımadanın güney kısmı imparatorluğa döndü ki, Justinianus'un mutlu seferleri sonunda bu bölümün genişliği iki katına çıkarıldı.

Şüphesiz bu, imparatorun politikasını haklı gösterecek güzel bir sonuç idi. Bunula beraber, onun hayalini kurduğunun tümü değildi. Fetihlerini eski Roma İmparatorluğunun sınırlarına kadar götürmeyi başaramamıştı. Batı Afrika'da, İspanya'da yeni Roma'nın sahipleri oldukları, eski Roma'nın sahip olduklarından epey uzakta idi. Gaule'dan hiç bir şey ona ait bulunmuyordu, askerî hamlesi oraya kadar uzanamamıştı. Böyle de olsa Justinianus elde etmiş olduklarıyla yetinecek, sonuç bakımından düşüncesini gerçekleştirmiş olduğunu ve takındığı şanlı ünvanlara hak kazandığını söyleyebilirdi:

Caesar romanus, africanus, vandalicus, gothicus!
Gerçekten de bunlara lâyıktı. Fakat bu büyük Batı

rüyası, o zaman Bizans'a pahalıya malolmuştu ve gelecekte daha da pahalıya malolacaktı.

Roma orduları, Roma'nın bütün Batı topraklarını böylece yeniden ele geçirirken, imparatorluğunu doğu sınırları yabancılar tarafından durmadan aşıliyordu. Slavlar, Bulgarlar, Hunlar, Avarlar bütün bu disiplinsiz fakat dayanıklı, cesur, fakir, savaşçı ve göçebe uluslar, dayanılmaz bir tutku ile Bizans'a doğru sürükleniyorlardı. Bu uluslar macera ve yağma ile yaşamaya alıştıktılar. Söylentilerle iyice kızıştırılan hayallerinde yerleşmiş bütün o tükenmez masal hazinelerinin serabı karşısında gözleri nasıl kamaşmazdı! Justinianus'un taç giymesinden az sonra, ilk saldırıları merhametsiz bir tepeleme ile son bulmuştu: Fakat sınırların korunma tertiplerinden yoksun olduğunu gördükleri, uzak fetihlerle uğraşan imparatorluğun ancak sıksa taburlar ve zayıf düşmüş garnizonlarla karşılarına çıktığına inanabildikleri vakit, hiç bir başarısızlığın cesaretini kıramadığı bir inatla tekrar hücumla geçtiler. 534'den 562'ye kadar Slavların, Bulgarların ve Hunların saldırılarının sayısı ondan az değildir. İskitia, Mesia, Trakya, Yunanistan, yakıp yıkan, yerli halkı topluca öldüren ve bütün dünya zenginliklerinin hazinesi, tatlı ve şehvetli hayatın beşiği İstanbul'a yerleşmeyi kuran bu yabancıların üzerlerine aktığını gördüler. 540'da surlara kadar gelmelerine kıl payı kaldı. 558'de tekrar başkent dolaylarında göründüler, Beliairius işe karışmasaydı Bizans da istilâ edilecekti. Bizans, tahribi demek olacak bu istilâdan kurtuldu: Saldırıları püskürtüldüğünden barbarların çabaları sonuca erişmemişti. Fakat neler pahasına! Yalnız boğuşma çetin

ve pahlıya malolmakla kalmadı. Düşman istilâsına uğrayan eyaletler harap edilmiş, hattâ boşalmış oldu. Zira halktan öldürülmeyenler veya esir olarak götürülmeyenler canlarını kurtarmak için ormanlara ve dağlara sığınmışlardı.

Justinianus'un politikasının, soyluluk bakımından eksiği yoktur. Fakat geçmişe karşı duyduğu sevgi ve saygı, yaşanılan zamanın gerçeklerini gözünden saklıyordu. Göremediği şey Batı ve Doğu'nun ayrılışının tarihî bir tesadüf değil, fakat coğrafi ve iktisadî bir mecburiyet olduğu idi. Roma'nın elinde tutamadığını Bizans nasıl yeniden kuracaktı? Akdenizi çeviren memleketlerde egemenliğini oturtabilmesi için ona sayısız ordular lâzımdı. Onları toplayabilse de, zenginliğine rağmen, masraflarını görmek ve maaşlarını ödemek imkânını bulamayacaktı. Onun için Batı ile Doğu'dan birini seçmek bahis konusu değildi: Batı'nın elinden çıkması alınının yazısı idi: Bunu kabul etmemiş, imparatorluğu yeniden yapmak istemiş ve —geçici zaferlerle— kısmen yapmış olmakla Justinianus en güzel eyaletlerinden bir kaçının harap edilmesine meydan vermişti ve gelecek de belirsiz kalıyordu.

II

JUSTİNİANUS YÖNETİMİ

Bu imparatorluğun asıl şerefi, bahsetmiş olduğumuz hayalî politikanın gerçekleştirilmesinde değildir. O, fetihlerinden ziyade yönetim metotlarıyla ününe hak kazanır. Bütünüyle bakıldığı vakit muhteşem görünen eseri, her alanda güçlü çalışmaları ortaya koyar. Justinianus'un kuvvetlerinin kıramadığı düşmanlara karşı sınırlarını savunma sistemi, başka hususlarda insafsız olan Procopé'in bile hayranlığını çeker. Tuna'dan Fırat'a kadar, bütün topraklarının sınırları boyunca birbirine paralel iki istihkâm hattı vücuda getirdi. Bu istihkâmların en ileride olup memleket sınırlarının uçlarını bekleyenleri, her zaman savaşa hazır daimî garnizonlar tarafından tutulmuştu ki, yarı asker yarı çiftçi olan bunlar, ettikleri topraklardan geçinirler ve mallarını koruma duygusu ile onu daha da azimle savundular. İkinci hat daha büyük, fakat sayıları daha az hisarlardan kurulu idi. Zorunlu çekilmelerde hudut savunucuları buralara kapandıkları gibi tarımcı halk da buralarda sığınacak yer bulurdu. Birinci ve ikinci hat arasındaki birtakım küçük mevziler, birliklere sığınak ve dayanak noktası hizmetini görürdü. Procopé diyor ki. «İmparatorluğun tamamı batıdan doğuya kadar herkiltildi.» Gerçekte Justinianus'un emriyle bina edilmiş istihkâmlar yüzlerle sayılırdı.

İmparatorluk ünvanlarına (yapıcıyı) ekleyen bu hükümdar, yalnız imparatorluğun sınırlarını savunmaya emek vermedi; memleket içi çalışmalarında da muazzam bir program kabul ederek bunu gerçekleştirdi: Yollar şebekesi, sulama işleri, kuyular, kanallar, sarnıçlar yapımı, nehir akıntılarının düzenlenmesi, şehirlerin plânlanması, yeni sitelerin kurulması, eski setilelerin ve harap olmuş toplulukların tamiri, toprakları üzerinde imparatorluk ululuğunun maddeleşmiş tanıkları olarak yükselen muhteşem anıtlar dikilmesi gibi... 532 yılındaki müthiş yangında bir kısmı harap olan Bizans, o zamana kadar görmediği bir parıltı içinde yenden doğuşunu ona borçludur. Procopé'un «Binalar» adlı kitabı, hem bir katalog hem de bir övgüdür. Yazar burada ne ölçülüdür, ne de kötü sözler eder. İmparatorun eserlerinin ululuğu ve haşmeti karşısında tarihçi, şairleşir ve hayranlığını ifade etmeye yeter kuvvette kelime bulamaz olur. İşte inşaatı 532'den 537'ye kadar beş yıl süren Ayasofya'nın içinde duyduğu izlenimleri: «Öyle bol bir ışık içinde parlıyor ki, güneş ışınlarıyla aydınlanmış denecek yerde ışık kaynağını kendi içinde saklıyor denebilir.» Augusteum meydanını ve imparatorun heykelini taşıyan altın yıldızlı bronz sütunu tasvir ederken de daha az heyecanlı ve daha az övgücü değildir: «Miğferi, şairlerin sonbahar yıldızına yakıştırdıklarına benzer bir ışık saçıyor. Sanki İranlılar üzerine yürümek için yüzü Doğu'ya dönüktür. Karalar ve denizler imparatorluğuna sahip olduğunu göstermek için elinde bir küre tutar. Ne mızrağı vardır, ne kılıcı... Tacında süs ve fetihlerinde araç olarak kullandığı, kürenin üstündeki haçtan başka bir şeyi yoktur.»

«Binalar» kitabında Ayasofya ile birlikte daha yirmiden fazla kilisenin, hamamların, sütunlu galerilerin, hastahanelerin inceden inceye ve lirik tasvirlerini buluruz ki bunlar, Justinianus'un olduğu kadar Theodora'nın da eserleridir. Bu ateşli sahifeleri okurken coşkunluğun etkisi altında kalmamak kolay değildir ve insanın biraz hayal kurma yeteneği var ise medeniyetin en çok ışık saçtığı zamanlardan birinde yaşadığını duyar. İşte Procope'un Antakya'nın imarına ayırdığı birkaç satır: «Bütün şehir, diye yazıyor, karmakarışık bir taş ve kül yığından başka bir şey değildi; bir halde ki, insanlar evlerinin bulunduğu yeri bile tanıyamıyorlardı. Artık ne sokaklar, ne pazarlar, ne meydanlar, ne hamamlar bulunmadığından ve bu karışıklık içinde şehri yeniden inşa etmek imkânı olmadığından, Justinianus harabeleri kaldıttı ve alan temizlenince onu büyük taşlarla kaldırımlattı. Sonra, meydanların, sokakların sütunlu galerilerin yerlerini tespit etti; kemerler yaptırarak suyu mahallelere dağıttı; bir şehrin bereketinin ve halkının mutluluğunun en olağan işaretleri sayılan tiyatroları, hamamları ve diğer süsleme kuruluşlarını vücuda getirdi... Böylece Antakya'yı, herhangi bir zaman sahip olduğundan daha fazla bir ihtişamla yeniden inşa etti. Meryem Ana şerefine de bir kilise bina etti ki ne büyüklüğünü ne de güzelliğini sözlerimle denkleştiremem.» Bütün bu imar hareketlerinden bugün sadece harabe izleri kalmıştır. Fakat Justinianus'un yüzyıllar aşmış olan bir eseri vardır ki bu, diktiği hukuk anıtıdır.

Hükümdarın, imparatorluk mutlakiyeti anlayışı kendisinin bir kanun koyucu olmasını zorunlu kılıyor-

du: Ona göre, memleketin iç idaresinde kanun, savunmada ya da memleketler zaptetmede askeri kuvvetten daha az değerli bir silâh değildi. Bundan başka, hukukun sağlam bir şekilde kurulması, derli toplu bir halde düsturlaştırılması ve çoğu birbiriyle çelişen karışık metinler halinde bulunmaması gerekti. Önceleri ihtiyacı karşılamakta olan metinler, yeni bir ideale, hristiyan bir devlete, düzenli bir merkeziyet rejimine uygun gelmiyordu.

Roma İmparatorluğu, çağdan çağa birbiri üstüne çöken imparatorluk yasalarının tortusunu bırakmış, eski hukukun hükümlerini ortadan kaldırmamıştı. Bütün bunlar hakimler için, içlerinden seçme yapılması imkânsız hale gelen, düzensiz bir bütün teşkil ediyordu. Bu hukukî kuralların gözden geçirilmesi, sağlam prensiplere uydurulması ve dağınık elemanlarının bir düstur içinde birleştirilmesi zorunlu idi. Bunu yapmak Justinianus tarafından seçilen hukukçulara ve özellikle kendisinin başlıca iş arkadaşı Tribonianus'a nasip oldu. Kendisinin yönettiği komisyon on dört ayda, bütün önceki düsturların gözden geçirilmesini tamamladı ve lüzumsuz hükümleri bertaraf ederek, ayıklamalar, sadeleştirmeler yaparak, bundan böyle imparatorluğun tek ve uyulması mecburi hukuk belgesi olacak «Codex Justinianus»u meydana getirme sonucuna vardı.

Bu muazzam işle görevlendirilmiş hukukçular, çalışmalarına devam ederek, daha sonra «Jus Anticum»u incelemeye giriştiler; bu, üç yıllık bir emeği gerektirdi ve «Digeste» yahut «Pandectes» adı verilen derginin kaleme alınmasıyla son buldu. Bu zaman içinde Jus-

Justinianus hukuk öğrencileri için «Institutes» adında bir medenî hukuk el kitabı vücuda getirtiyordu. 529'da başlayan bu hukuk binası, 534'de tamamlanmış oldu. Daha sonraları yayımlanan ve Justinianus'un tek bir dergi halinde toplanmayı başaramadığı imparatorluk emirnameleri, «Novelles» ya da «Novellae lege» adını taşıyordu. Her ne kadar Institutes, Digeste ve Codex Justinianus, Lâtince kaleme alınmışlarsa da Novelles için Justinianus'un kullandığı dil Yunanca idi. Bu basit olay bize yeteri kadar gösteriyor ki, Roma geleneğine bağlılığına rağmen İmparator, Bizans'ı bir Yunan —Doğu devleti yapan tarihî zorunluluğa boyun eğmek mecburiyetinde kalıyor. Bu dev anıtın çağlar boyunca nasıl bir mutluluğa eriştiği bilinmektedir; «Corpus Iuris Civilis» yüzyılları aştı; modern devletlerin çoğunda sarsılmaz ilkeler olarak kalan Roma hukukunun korunmuş olmasını ona borçluyuz.

Bu kısa etüdün çerçevesi içinde, Justinianus'un idarî reformlarını incelemeliyiz: Bu, İmparatorun eserinin zamanla değeri kaybolan bölümüdür; ancak dinî politikasını bir kenara bırakmak mümkün değildir ve bunun başlıca özelliklerine işaret etmemiz gereklidir. Roma'daki hristiyanlar dine ne kadar bağlı olursa olsun, dinin Bizans yaşayış ve düşüncesinde daha önemli bir yer tuttuğu şüphesizdir. İmparatorlukla İstanbul patriği arasındaki bağlar, herhangi bir hükümette sivil iktidar ile dinî iktidar arasında hiç bir zaman olmadık derecede sıkı idi: Doğu Kilisesinin en yüksek başı olan imparator, bu kilisenin gücünde kendi iktidarının elemanlarından birini bulmakta idi. Eğer İstanbul piskoposu, Roma kilisesine karşı koyu-

yorsa bu iddia ettiği bağımsızlığın imparatorluk niteliklerinden oluşundandı. Çoğu zaman rekabetler ve uyuşmazlıklar içinde kaynaşan bu sivil ve dinî iktidar ortaklığında ortaklardan her biri bütün kârı kendine çekmek istiyor, fakat sonunda, öbürüyle çıkar ve sorumluluk birliği içinde olduğunu hissediyordu. İmparator, Justinianus adını taşıdığı ve Roma geleneklerini yeniden diriltme yolunu tuttuğu zamanlarda bile hal böyle idi. Ayasofya'da debdebesini sarayla rekabet halinde gözler önüne seren zengin, parlak kilisenin kendi ordusu da vardı: Asya manastırlarını dolduran atak, kibirli, cahil fakat imtiyazlarına sınımsız bağlı keşişler ki bunlar güçlkle idare edilebilen, lâkin halkın sempatisini kazanmış oldukları için herkesin çekindiği bir kilise demokrasisi oluşturmakta idiler. Seçkinler sınıfı bile manastır yaşantısının kutsallığına sağlam bir inaç besliyor ve manastırları, insanların selâmeti ve mutluluğu için, Tanrı'nın lütufları üzerlerine yağın dua mihrakları sayıyordu. Justinianus'un gözünde, kilise öyle bir gücü temsil etmekte idi ki, mutlak yetki anlayışı, kendisini ona bağlanmaya zorluyordu. Kendini imparatorluğunda ruhanî hükümdar ilân etmediyse de kilisenin yönetimini, mallarının hukukî durumunu, papaz sınıfının teşkilatlanmasını düzenleyen sayısız emirnameler yayınlarak mütemadiyen bu rolü oynadı. Piskoposların tayininde ve azlinde kendine mutlak bir yetki tanıyordu. Toplantıya çağırdığı ve tartışmalarına başkanlık ettiği konsüllere karşı da daha az müstebit davranmıyordu; ancak kendisi tarafından onaylanan kararları şeriata uygun sayıyor, kendisini tatmin etmeyenleri, imparator sıfatıyla olsun dir bilgini sıfatıyla olsun red etmekte hak buluyordu. Zi-

ra bu konularda gurur duyduğu ve en karanlık inanç meselelerinin tartışılmasında meslekten bir uzmanın inceliği ile ortaya koyduğu müstesna bir derin bilgiye sahip bulunuyordu.

Kilise böylece bağımsızlığından kaybını, her türlü lütuflar, ihsanlar ve saygı gösterileri halinde tekrar kazanıyordu. Ona karşı mutlak hakimın saygısı sonsuz ve hımayesi cömert bir şekilde beliriyordu. Diehl tarafından anılan kilise büyüklerinin hayatına dair bir Yunan metnine göre Justinianus, «Saf hristiyan inancının korunmasını ve çok kutsal katolik apostolik kilisenin her türlü karışıklıklara karşı savunulmasını» imparatorun görevi saymakta idi. Kilisenin birliğini hükümet ilkelerinden biri yapan hükümdara karşı bağlılıkla minnettar olan papazlar da —yine Diehl tarafından verilen bir metne göre— «Vücutta gözün insanı yürütmek ve yöneltmek üzere yaratılmış olması gibi imparatorun da dünyayı idare etmesinin Tanrı tarafından kaderine yazıldığını, imparatorun yalnız Tanrı'ya muhtaç olduğunu, Tanrı'yla onun arasında aracı bulunmadığını» yaymakta tereddüt etmiyorlardı. Bu, papa—imparatorluk (Cezaropapisme) adı ile anılan doktrinin en kuvvetli, en kesin ifadesidir.

Bununla beraber Justinianus'un Romalı politikası din bakımından ona ciddi güçlükler yaratıyordu. Roma, ona göre şeriatı temsil ediyordu ve bunu ifade ederken samimiydi. Batı üzerindeki emelleri de Roma'ya karşı saygı göstermeye onu mecbur kılıyordu: Eğer inanç konusunda Roma'ya baş eğmeyecek olursa hayalindeki imparatorluğu yeniden kuramazdı. O halde, içten kanısı ile imparatorluk hakkındaki büyük dü-

şüncesi tam bir uygunluk halinde bulunuyordu. Şeriatın koruyucusu olarak ve Roma'ya bağlılığının belgelerini vermek isteyerek Doğu'da şeriat yolundan saparlara karşı, İsa'nın askerî sıfatını takınıyordu. Tah-ta çıkışından başlayarak eşsiz bir şiddetle bu yolda mücadeleye girmişti. Şeriata aykırı mezheptekiler için artık hiç bir kamu hizmetine, hiç bir serbest mesleğe girmek mümkün değildi. Hakları ıskat edilmiş, malları ellerinden alınmış, kiliselerinden yoksun kılınmış olan, hattâ aralarında toplanmaları bile mümkün bulunmayan bütün şeriat dışı mezhep mensupları, bütün putataparlar, Yahudiler de dahil olmak üzere, baskı altına alındılar. Her türlü yaşama vasıtaları ellerinden alındıktan sonra hayatta bırakılmaları başlı başına bir bağıştı. Justinianus, 529'da putataparlığın son barınağı saydığı Atina (Felsefe Okulu)nu kapatmaktan da çekinmedi. Eğer imparatorluğun yalnız Batı kısmında saltanat sürmekte olsaydı bu davranış, hiç değilse siyasî bakımdan, haklı görülebilirdi. Fakat o, etrafında Doğu İmparatorluğu birliğinin kurulması gereken Bizans'ta saltanat sürüyordu. Bizans'a bağlı eyaletlerin en zenginlerinde en güçlülerinde, monofizist mezhebi, evvelki saltanatların bütün baskılarına rağmen, kuvvetini ve birçok yerlerde üstünlüğünü koruyordu. Bunu hesaba katmak, idare etmek gerekiyordu. Bu zor mesele, bu şeriata aykırı mezheple hem savaşmak ve hem de onlara karşı hoşgörölrlü davranmak yükümlülüğü karşısında İmparator — İmparatoriçe çiftinin mükemmel gizli işbirliği, bütün etkililiğini ortaya koydu. İmparatorluğun kaderini ve onun oluşumunun zorunlu akımını Justinianus'tan daha iyi sezen Theodora Suriye ve Mısır monofizistlerine karşı sempatisinin

örneklerini vermekten geri durmadı. Böylece Bizans'a Doğu eyaletlerinin bağılıklarını sağlayan ve aynı zamanda da imparatorun Roma'nın yolundan ayrılmaksızın, bunların inançlarına göz yumar görünmesine imkân veriyordu. Roma, bunu hükümdarın çok fazla sevdiği eşine karşı bir zayıf yönü olarak hoş görüyordu. Bununla beraber çelişme gözle görülür haldeydi. Justinianus, Roma karşısında Kadıköy Konsilince belirtilen şeriatın temsilcisi bulunmakta monofizistler karşısında ise Konsil kararlarını bir yana bırakan bir uzlaşma yolu aramakta idi. İmparator hiç bir şeyin farkında değilmiş gibi görünürken, imparatoriçe tarafından korunan monofizistler, kalabalık halinde başkente döndüler ve orada açık bir propagandaya giriştiler. 535'de aykırı mezhep mensuplarının hatırlarını saymakla ün yapmış piskopos Anthimus patriklik tahtına davet olundu: İmparator Anastasius ve Zenon'un politikasına dönüyor denebilirdi. O vakit Roma sesini yükseltti; şeriatın biraz gerilemesine katlanabilirdi ama aykırı mezhebin zaferini kabullenemezdi. Anthimus, papa Agapit tarafından azledildi ve 536'da İstanbul'da toplanan bir konsil, şeriattan ayrılanlara aforoz tehdidini savurdu. Batının kendisini terk etmekte olduğunu görmenin korkusu içinde, Justinianus, o zamana kadar dinden öbür ayrılanlara vurduğu gibi, monofizistlere vurmaktan da çekinmedi ve baskısı o kadar şiddetli oldu ki dehşete düşen keşişler boyun eğdiler ve sonunda Kaçıköy Konsilini tanımayı kabul ettiler. Böylece, Roma'yı gereği gibi tatmin ettikten sonra Justinianus, Suriye ve Mısır'ı elinde tutturacak olan bir uzlaştırma politikasına daha fazla özenle ve ıslımlılıkla dönebilirdi. Önceleri gizli, sonra

hergün biraz daha açıktan açığa monofizistler İstanbul'da tekrar görünmeye başladılar. Theodora şeflelerini barındırıyor ve onlara İmparator'dan bin türlü gizli kayırmalar sağlıyordu. En sonunda din birliğinin imparatorluğun gücü ve güvenliği için zorunlu olduğunu anlayan Justinianus, monofizistlerin asla boyun eğmediklerini gördüğü Kadıköy Konsili'nin nüfuzunu kırmak ve bunu Roma'nın desteğiyle yapmak için dahice bir çare buldu. Kadıköy Konsilince kabul olunan metinler yığını içinde, Edesse (Urfa)lı İbas, Mopsueste'li Theodorus ve Cyr'li Theodoret taraflarından kaleme alınmış üç yazı, üç (bahis) vardı ki bunlarda Nestorius mezhebinin izlerini bulmak kabildi. O halde bu noktadan konsili suçlamak ve onu düzeltmek iktiza ediyordu. Bu iddia karşısında da Batı Kilisesi öfkeli itirazlarını yükseltti. O zaman Justinianus maskesini attı; anlaşılıyor ki imparatorluk tahtında kendini papalık makamından bile üstün görmekte idi. Papa Virgile'i kaçırtarak İstanbul'a getirtti ve yedi yıl burada, şekli değişik bir esaret altında tuttu. Zayıf, korkak, haysiyetsiz papa, zaman zaman aforoz ederek, sonra bunu geri alarak mücadele etmeye kalkıştı ve bir gün kucakladığı mihrabın kürsüsünde sakalından ve ayaklarından tutulup sökülerek gülünç hale sokuldu. böylece kötü muamele görmüş, hakarete uğramış ve sonunda boş sızlanmalarla zora boyun eğmiş bir ruhanî hükümdarın hazin sahnesini bütün hristiyan dünyasına gösterdi. Üç (bahis) mahkûm edildi. Fakat Batı'lı papazların büyük bir kısmı, haysiyeti kırılmış bir papayı kurtarma karşılığı olarak verilen bu mahkûmiyet kararını kabul etmediler. Ve bu İtalya'da uzun

bir mezhep ayrılığının başlangıcı oldu. Doğu'da bile Justinianus, ancak geçici bir zafer kazandı. Yumuşatıcı tedbirleri, yarı resmî hoşgörüler monofizistleri tatmin edebilecek şeyler değildi: Onlar, ancak doktrinlerin resmen tanınması ile yatıştırılmış olurlardı. Gitgide sertliğini arttıran otoriter bir politika ile Justinianus, topraklarında bir dinî barış görünüşü elde edebildi, fakat onu gerçekte kuramadı. Bununla beraber, papalığa karşı takındığı tavırlar, Pelage ve III. Jean adlı papaları hizmetine tabi kılmasıyla tebaalarının düşüncelerinde ve hayallerinde, tanrısal bir gücü elinde tutan imparatorun yerle gök arasında tek aracı olduğu fikrini sağlamlaştırdı.

İmparatorla eşinden ışık saçan bu haşmet, Bizans'ı dünyanın tek sitesi yapan bu debdebe ve kudret parıltısı, Justinianus'un gerçek zaferi idi. Siyasî düşüncelerine gelince, bunları tam olarak gerçekleştirdiği söylenemez. Batının bir kısmını yeniden fethettiği âşikârdır; ancak, şanlı bir hülyanın peşinde koşarken diğer sınırlarının güvenliğini tehlikeye koymamış mıydı? İdarede ve ordudaki reformlarını, hukukun yeniden kuruluşuna, tebaasının kaderini iyileştirme yolundaki çabalarına rağmen hayatının sonunda, dış politikasının gerektirdiği ölçsüz fedakârlıklarla tükenmiş bir imparatorluk bırakıyordu. Fakat hiç olmazsa, imparator ve imparatoriçenin prestijleri sayesinde, bütün saltanatı süresince Bizans dünya sahnesinin birinci plânında göz kamaştırıcı bir ışık içinde yükseldi. Bu, onun medeniyetinin en parlak devridir.

Ünü toprakları ve denizleri aşan lüks sanayi maddelerinin içinde en verimli ipek oldu ki hükümdar

en çok bu sanayi koluyla ilgileniyordu. Başkentin, tam batının son bulduğu ve doğunun başladığı noktada kurulmuş denebilecek durumu, onu dünyanın bir bölümünden öbürüne geçen bütün malların transit yeri yapıyordu. Hint'ten, Çin'den en zengin kumaşlar, nadir taşlar, kıymetli mücevherler, baharat, kokular ve özellikle Bizans sanatçılarının işleyip gözele kumaşlar haline getirdikleri, fakat üretmesini bilmedikleri ham ipek geliyordu. Hint'ten, Çin'den, Bizans'a gelen mallar, eğer taşıma karadan yapılıyorsa, Çin kervanlarından İran kervanlarına geçer, eğer deniz yoluyla geliyorsa Çin Jonklarından İran gemilerine aktarma edilir ve Seylân, Hint Okyanusu, İran Körfezi ve Fırat Nehri boyunca izlerdi. Şu hal, ticaret ister karadan ister denizden yapılsın İranlıların bu işe katılmasını zorunlu kılıyordu. Bunların imparatorlukla sürekli düşmanlık halinde bulunuşları ise ithalâtı güçleştiriyor ve fiyatları korkunç seviyelere çıkarıyordu. Justinianus ipek üretiminin aslını ve yolunu kaçakçılık ve hile ile keşfedinceye kadar durup dinlenme bilmedi. Çin'den kozaları sağlayan ve ipek böceği yetiştirmenin sırrını elde eden keşişler oldu. Bizans, İskenderiye, Beyrut, Trablus, Antakya, Thebes derhal üretim merkezleri haline geldiler. Her tarafa dut ağaçları ekildi; imalâthaneler kuruldu; ipek sanayii devlet tekeli altına alındı ve zamanla imparatorluk gelirlerinin en gür kaynaklarından biri oldu. Bizans kısa zamanda batı pazarlarında Çin'in yerini hemen bütünüyle aldı; sanatkârlarının vücuda getirdikleri resimli kumaşlar, mozayiklerinden daha az ihtişamlı değildi. Ayasofya'nın mihrabının üzerine gerilmiş perde göz önüne getirilsin, orta yerindeki konuda: Elinde İncil tutan sırma

ve lâal-rengiyle işlenmiş İsa, beyazlar giymiş Piyer ve Paul havariler arasında gösterilmiştir, kenarlarında ise Hazreti İsa'nın mucizeleri tasvir olunmuştur. Bu kumaşların elbiselerde kullanılmasının nasıl bir izlenim yaratabildiği görülmek istenirse Ravenna mozaikinde Theodora'nın etrafını saran genç kadınlara ve kenarlarına resimler işlenmiş erguvanî menekşe renkli uzun mantosu içindeki Theodora'nın kendisine dikkatle bakılsın. Belli süsleyici motiflerin kullanılmasında ve mozaiklerinkine benzer bir renk ihtişamında son derece hassas olan doğu etkisi, kumaşlarda diğer sanat eserlerinden çok fazla kendini gösterir. Mozaiklerde olduğu gibi kumaşlarda da, canlı ve bazen birbirine aykırı renklerle parıldayan kişiler, yıldız, mavi, menekşe, erguvan renklerinden derin ve sıcak bir seslilik alan koyu zeminden kopup ayrılırlar.

Haklı olarak Justinianus Devri diye adlandırılacak olan bu devir, zenginliği ve verimliliği bütün ortaçağ boyunca sürüp gidecek, Bizans sanatının en çok hayranlık uyandırdığı devirlerden birini temsil eder. İmparatorluğun debdebeli devirlerinin meydana getirdiği anıtlar arasında Ayasofya'ya üstün olanı yoktur. Procope'un o devirde yaşayan insanların izlenimlerine tercüman olan birkaç satırını daha önce anmıştık. **Büyük Kilise** her şeyden önce, «sanki duvarlar üzerine oturtulmuş değil de, altın bir zincirle göğe asılmış» gibi duran dev kubbesinin cüretli ve hafif yapısıyla görenleri hayran bırakıyordu. Bu mucizeli başarı, mimarlara bundan sonra tutacakları yolu işaret etmekte idi: Kubbe, Bizans mimarisinin esaslı karakteristiklerinden biri sayılabilir. İçerinin göz kamaştırıcı süsle-

meleri ile şiddetli çelişki yapan dış duvarlarının, hattâ çıplaklık denebilecek, sadeliği de daha az dikkat çekiçi değildi. Bu mücevher dolu muhafazanın birden gözler önüne serilişi, ruhları hayretten sessiz bırakarak eziyordu: Sütunlar, iç duvarlar mermerlerin ve porfirlerin sonsuz renkleriyle parıldıyordu; heykeltraşların kalemi sütun başlıklarını öylesine bir içlilik, incelik ve fantezi ile işlemişti ki, bir kuyumcu mücevherin yontuluşunda daha ilerisini başaramazdı. Kubbenin kemerleri, duvarların kesme taşları, iç duvarların bütün sağır yüzeyleri üzerinde kıymetli dokumalar, göz alıcı mozaiklerin mineleri ve kıymetli madenleri serili idi. Bu mozaiklerin motifleri, zıt tonların cüretliliği içinde hayret verici bir bütün ahengini gerçekleştirerek ve birbirine uymayan renklerden kusursuz bir birleşim vücuda getirerek zeminin derinliği içinden sıyrılıyordu. Yine Procepe, Ayasofya hakkında diyor ki. «Dua etmek için içerisine girildiği zaman ona, insan sanatının değil, Tanrı'nın hikmetinin bir eseri gibi bakılır.»

Bu açıklamalardan sonra, Justinianus devrinin, bizantizmin klâsik çağını temsil ettiğini söylemek mübalâğa olmaz. Bu çağda İstanbul, doğunun bütün canlı ve yaratıcı güçlerini kendinde toplayarak ve onları Yunan geleneği ile birleştirerek gerçek bir imparatorluk sanatına vücut verir. İsa'nın ve dünya yüzündeki gerçek Tanrı temsilcisi imparatorun şan ve şerefini yükseltmek üzere, Asya paganizmi ile Yunan fikir dünyası

birbirinin içine girer, birbirine karışır ve yeni şekiller alır.

**

Yukarıda da işaret etmiş olduğumuz gibi, bu büyük saltanat, Justinianus'un son yıllarında, bir sıra uzun sosyal kargaşalıklar doğuran vahim malî güçlükler arasında sona erdi: Yeşillerle Maviler arasında boğuşmalar ve savaşlar, şehirlerde kaynaşmalar, köylerde sefalet, saltanat mirasçılığı meselesinin (zira Theodora 548'de imparatora çocuk bırakmadan ölmüştü) uyandırdığı entrikalar... Justinianus 87 yaşında öldüğü zaman Theodora'nın yeğeni ile evli bulunan imparatorun yeğeni Justinus, senato ve imparatorluk muhafızlarının desteğiyle 14 Kasım 565'de, kendini imparator ilân ettirdi. Büyük hükümdarın son günleri o kadar sönük geçmişti ki imparatorluk bu ölümü ve yeni imparatorun tahta çıkışını, herkesin katıldığı bir ferahlık ve bir büyük umut ile karşıladı. Fakat artık imparatorluğun malî yedekleri de, askerî gücü de kalmamıştı. Hemen daima zaferle sonuçlanan bunca hamlelerden sonra artık tükenmişti; imparatorluk her yandan tehdit altında bir organizmadan başka bir şey değildi. Justinianus, kendinden sonra geleceklere kolav iş bırakmıyordu

III. Kltap

JUSTİNİANUS'UN HALEFLERİ YÖNETİMİNDE İMPARATORLUK

I

DIŞ SALDIRILAR,

İÇ PARÇALANIŞ

Genç Justinus	(565—578)
Tiberius	(578—582)
Mauricius	(582—602)
Phocas	(602—610)

Justinianus'un ölümünden Heraclius'un tahta çıkışına kadar, yani yarım yüzyıla yakın bir süre Roma Doğu İmparatorluğu, dış ve iç binbir tehlikenin pençesi altındadır. Onu, kaybolan hükümdarın cüretli dehasının çizmiş olduğu yolu izleyecek halden uzak, uyardığı ve azaltmaktan çok kızıştıranak sürdürdüğü düşmanlıklara karşı varlığını korumak için ümitsizce mücadele zorunda kalmış görüyoruz. Bu öyle bir devirdir ki imparatorluğun sembolik eğrisi, yükselmiş olduğu şerefli doruktan birden bire başaşağı gelir ve

en düşük noktasına, bozguna, çözülmeye, yıkılışa doğru yönelmiş gözükür: Eyaletlerde ayrılma duygularının uyanışı, kendilerinin hükümet idaresine her türlü katılışını red eden bir mutlakiyet yönetiminden bezgin senatonun ve soyluların istekleri, vergi yükü altında takatsiz sınırlılığı, hiziplerin daimî ayaklanmalar halinde beliren huzursuzluk ve anlaşmazlıkları, sınırlarında savaşların tekrar başlaması... İşte birkaç kelime ile bu ağır, karışık, acıklı, kırkbeş yılın tablosu... Justinianus'un dış politikası, yönetim metotları, azametli mutlak hükümet tarzı, devletin hayatı üzerinde etkilerini göstermekte devam ediyordu. O, devlete öyle bir hareket gücü aşlamıştı ki aksi bir yönden yol almak üzere, onu aniden durdurmak mümkün değildi. Fakat —eğer organları arasında birlik bulunmayan bu muazzam kuruluşa millet demek câizse— milletin bütünü'nün, gitgide Roma geleneklerine yüz çevirdiğini kabul etmek gerekiyordu. Kendilerinden önce gelenin iradesinin boyunduguna bilinçsiz olarak girmiş sonraki hükümdarlar, kesin bir yol tutmaya karar vermeyi ne başardılar ne de bildiler. Bir taraftan yüzlerini Doğu'ya çevirirken Batı'dan ayrılamayacakları hülyasını muhafaz ettiler. Büyük bir plânı gerçekleştirme yetenekleri yoktu! tereddütleri, kararsızlıkları onları, bir bütün görüşten uzak, gündelik olayların baskılarına karşı koyabilmekten memnun, el yordamıyla yol alan bir politika izlemeye mecbur kalıyordu.

Bu itibarla, saltanatları bu kırk beş yılı dolduran dört hükümdar, imparatorluğun varlığı üzerinde büyük bir etki yaratmadılar, sadece her şeye rağmen yaşamasını sağladılar. II. Genç Justinus'un (565—578),

Tiberius'un (578—582), Mauricius'un (582—602) ve Phocas'un (602—610) tek şeref payları ancak bu kadardır.

II. Justinus'un ne iradesi, ne de ağırbaşlılığı noksandı; istekleri övülmeye değerdi; fakat onları gerçekleştirme vasıtalarına sahip değildi. Devletin çıkarlarına daima göz kulak olmak, eyaletlere daha hürriyetçi kanunlar bağışlamak, halkın şartlarını iyileştirmek konularındaki kararlarını ilân etti; orduyu yeniden teşkilâtlandırmaya, malî düzeni kurmaya girişti. Bu güzel bir programdı, ancak nasıl uygulanacaktı? Bunun yolunu bulamıyordu. Güvenin, kanuniliğin, refahın yeniden kurulması güçlü bir hükümeti teminatlı bir barışı gerektiriyordu. Oysa ki İranlılara karşı savaş yeniden başlamıştı. Devleti haysiyet kırıcı ve ağır bir vergiden kurtarmak için II. Justinus kendisinden önceki hükümdarın yapmış olduğu antlaşmayı bozmuş ve yıllık ödemeleri kesmişti. Karar, haysiyetli ama tehlikeliydi; İranlılarla savaşa yeniden girişmek imkânını veriyordu ve onlar da bu imkânı kaçırmadılar. Bundan başka İmparator, bazan sert bazan garip surette pasif tabiatının ani sıçrayışlarıyla etrafını kuşkulandırmaktaydı. Herkes birbirine aklının yerinde olup olmadığını soruyordu; oldukça kısa bir zamanda akıl sağlamlığının tam olmadığı anlaşıldı; 573'den 578'e kadar ancak adı hükümdardı. Karısı imparatoriçe Sophia yüksek rütbeli memurlardan birinin, 574'de Sezar ünvanını alan Tiberius'un işbirliği ile onun yerine imparatorluğu idare etti ve Tiberius'u İmparatora evlât edindirdi. Fakat, Sophia'nın enerjisi ne olursa olsun, ancak geçici bir iktidara o an için el koymuş görünüyordu.

Justinus'un ölümü bekleniyordu ve ondan boş yere beklenenlerin, yerine geçecek olan tarafından gerçekleştirileceği umut ediliyordu. Bu kısır bir durgunluk devresi idi.

Tahtı ancak 578'den 582'ye kadar işgal eden Tiberius, bir zaman için tebaasına refahının yeniden doğmakta olduğu sanısını verdi; ama bunun neye maloldüğünü kimse sormuyordu. Gerçekte, eğer milletin vergi yükünü hafifletebildiyse bu sadece II. Justinus ile İmparatoriçe Sophia'nın binbir güçlükle meydana getirdikleri hazineyi hesapsızca tüketerek oldu. Öldüğünde kaynaklar kurumuştur, halk ona, bir büyük ve yüce gönüllü hükümdar olarak ağladı. Vak'a yazarı Theophylacte Simocatta, bakın bu matem sahnesini bize nasıl tasvir ediyor: «Ruhları kaplayan ızdırıp, gönül damarlarının kanı olan göz yaşlarından ırmaklar akıttı. Herkes en adilerini, en kötülerini giymek için en güzel elbiselerini parçalıyordu. Halk, bu acıklı sahneyi görebilmek için kalabalık halinde saraya koşuyordu. Sarayın giriş yerinde nöbetçiler yoktu ve gerilmiş olan perdeler, oraya yaklaşmaya hakkı olmayanları durdurmaya kâfi gelmiyordu. Bütün gece matemli ilâhi seslerinden başka bir şey duyulmadı ve mumların belirsiz ışıklarından başka bir şey görülmedi. Güneş ufukta görünmeye ve yarım küreyi aydınlatmaya başlayınca, bütün halk cenaze törenini izledi ve bir ağlama tufanını ona eşlik ettirdi. Binlerce kanalla yayılan bir nehir gibi ya da dallarını her yönde uzatan bir ağaç gibi her ağızdan çıkmakta olan övgüler, cenaze alayının haşmetine az şey katmıyordu (*). Bu şüp-

(*) *Cousin çevirisi.*

hesiz bir saygı belirtisi idi. Ama gerçekte imparatorluk hiç bir zaman olmadığı kadar fakirleşmişti.

582'de Tiberius'un yerine geçen ve onun gibi sarayda Excubitor'lar Kontu makamını işgâl etmekte bulunan Mauricius, daha önce ordularının başında kendini göstermişti. İmparator ona kızı Constantina'yı ve Sezar ünvanını vermişti. Ciddi, ölçülü, cesur, son derece —özellikle hükümdarın lütuf ve ihsanlarından faydalanma yolunu arayanları çileden çıkaracak derecede— tutumlu olan bu imparator, hayali programlardan uzak kalarak, orduyu yeniden kurma ve idareyi yeni baştan teşkilâtlandırmaya çaba harcadı. Justinianus'u izleyen halefleri arasında, imparatorluğun prestijini en iyi koruyan ve gerçekten Roma İmparatoru intibasını verebilmiş olan şüphesiz yalnız odur. İranlılarla barış yapma bahtına erişti; 572'de savaşın yeniden başlamasından beri memleket ciddi bozgunlara uğramıştı. Nizip müstahkem mevkiine kadar ilerlemiş ve onu kuşatmaya başlamış olan ordu, üstün kuvvetlerin baskısı altında çekilme zorunda kalmıştı. İranlılar, imparatorluğun hududunda bulunan ve istilâllara karşı bir engel teşkil eden Daras'ı almışlardı. Öyle görünüyordu ki, bu önemli stratejik mevziin düşmesi II. Justinus'un akıl dengesizliğini açık deliliğe çevirmişti.

Orduya kendine çeki düzen verme imkânını sağlamak ve bu başarısızlığın bir felâket haline gelmesini önlemek için İmparatoriçe Sophia, bir yıllık bir mütakerenin bedelini ödemekte ve bunu pek pahalıya satın almakta tereddüt etmemişti. Fakat Tiberius'un ve Mauricius'un zamanlarında savaş, daha da azgın bir şekilde, yeniden başlayacaktı. Talih, bu sefer Bizans'-

tan yana döndü. Tath üzerinde iddiası olan iki kişinin karşılaşmasından doğan şiddetli anlaşmazlık, İranlıları içlerinden zayıflatmış ve onları anlaşma taraflısı görünmeye zorlamıştı. Mauricius isteklerini ve şartlarını kabul ettirdi: Daras'ın geri verilmesini istedi, Ermenistan'ın ve Mezopotamya'nın bir bölümünü ele geçirdi, Justinianus tarafından kabul edilmiş olan verginin kaldırılmasına hasımlarını razı etti. Hiç olmazsa geçici bir zaman için Bizans korkunç bir tehditten kurtulmuştu. Fakat bütün bu devre zarfında ve imparatorluğun İranlılara karşı kendini savunmakta uğraştığı sırada, İtalya gitgide hükmü altından çıkmakta idi: Olaylar Justinianus'un rüyasının gerçekleşmesinin ne kadar imkânsız olduğunu ispatlıyordu.

568'de Cermen köklü kavimler, Lombartlar, Kuzey İtalya'da göründüler. Ciddi bir direnişle karşılaşmadan adlarını verecekleri ovaları zaptettiler ve Bizanslı valisinin elinde kalan birlikleri ile sığınmış olduğu Ravenna'ya saldırmayacak kadar akıllı davranarak, yarımadanın güneyine doğru yollarına devam ettiler; geçtikleri ülkeleri talan ederek Bonevento'ya kadar gelip burayı işgal ettiler. Roma'ya girmemişler, fakat batısı dışındaki her tarafından **Ager Romanus**'u kuşakarak şehrin Ravenna ile irtibatını kesmişlerdi. İnsanların güdücüsü olduğu kadar iyi bir askerî şef olduğunu ortaya koyan Papa Büyük Gregorius'un enerjisi sayesinde Roma, bütün hücumlara karşı durabildi; fakat yarımadanın kalan kısmı cermenlerin eline geçti. Lombart Krallığı, Frank krallarının darbeleri ile çökünceye kadar, daha yüzelli yıl süre ile yaşayacaktı. Yarımada bundan böyle imparatorluk etkisinin dışına

çıkıyor, İtalya'nın Bizans'tan ayrılışı bir oldu bitti haline geliyordu.

Gerekince limanından askerî harekât üssü olarak faydalanmak üzere, hiç olmazsa Ravenna'yı elde tutmak için İmparator Mauricius bütün Bizans ülkelerinde hükümet teşkilâtlarını yeniden düzenledi. Sonraları «**thema**» adı altında uygulanacak ilkelere göre: İktidar tamamıyla «**eksark**» denilen askerî bir valide bulunuyor ve o, askerî birliklerin komutası ile beraber bütün idarî ve adli organları emri altında topluyordu. Maure'ların istilâlarına karşı koymak üzere Kuzey Afrika Eksarklığı da yine bu tarihte kuruldu.

Gerçekte kral naipleri olan ve imparator adına kullandıkları bütün egemenlik otoritesini eyaletleri içinde ellerinde bulunduran **eksarklar**, imparator muamelesi görüyorlar ve dinî anlaşmazlıklarda hakemlik etmeye varıncaya kadar, imparatorla aynı yetkileri haiz bulunuyorlardı. Güçlerinin aşırı derecede oluşunun bazen onları imparatorluğa karşı isyana sürüklemesi kaçınılmaz bir şeydi ve 610'da Afrika **Eksark**'ının bir isyanı sonunda oğlu Heraklius, hapsolünup ölüme mahkûm edilen, Phocas'ın imparatorluk tahtında yerine geçti.

İtalya'yı kaybetmesi ile aynı zamanda. İmparatorluk, Balkan Yarımadası'nın en büyük bölümünün kendisinden koparıldığına tanık oldu. Panonia (Doğu Alp-ler ile Karpatlar arasındaki ovalık arazi) de yerleşmiş Asya'lı bir ulus olan Avarlar ve aşağı Tuna boylarında oturan Slavlar, 580'e doğru, İllirya ve Trakya üzerinden saldıracak buraları tahrip ve zaptettiler. Tarihçi

Efesli Ioannis, Diehl tarafından zikredilen bir metinde, bunların egemenliklerinin dehşetini şöyle tasvir eder: «İmparator Tiberius'un saltanatının üçüncü yılında mel'un Slavlar ulusu imparatorluğu istilâ etti. Bütün Yunanistan, Teselya ve Trakya eyaletleri üzerinden geçti; birçok şehir ve şatoyu aldı; memleketi yaktı, tahrip ve yağme etti ve oralarda sanki kendi toprağındaymış gibi korkusuzca yerleşti. Ve bu, memleket içinde serbestçe yerleşip yayılmaları dört yıl boyunca sürdü. Uzun Sur'a kadar her bir şeyi harap ettiler, ateşe verdiler, imparatora ve özel kişilere ait bütün sürüleri, binlerce hayvanı zaptettiler ve şu ana kadar, korkusuz ve kuşkusuz, Roma eyaletlerinde rahatça yerleşmiş bulunuyorlar, talan ediyorlar, yakıyorlar, öldürüyorlar. Zengin oldular; gümüşleri, altınları, sürüleri, atları, sayısız orduları var. Ve savaşmayı Romalılardan daha iyi öğrendiler.»

Ancak 591'de İranlılarla barışın yapılmasından sonradır ki İmparator Mauricius ordularına sahip olabildi ve barbarlara karşı durabildi. Sert ve öldürücü askerî harekât, 591'den 602'ye kadar sürdü, çoğu zaman imparatorluğu tehlikeye düşüren bir hayli kararsız durumlardan sonra, bu harekât tam kesin bir başarı ile sonuçlanmak üzere idi ki Bizans'da, bütün bu uzun çabaların etkisini yokeden bir sakerî ayaklanma patlak verdi.

İmparator Mauricius'un hayatına malolan ihtilâl bize, bütün vatandaş sınıfları içinde zümre çıkarlarının kamu yararına ne derece üstün tutulduğunu göstermektedir. Gerçekte bunu harekete getiren malî durumun perişanlığının ve para darlığı karşısında hükümetçe uygulanması zorunlu görülen vergi tedbirle-

rinin yarattığı hoşnutsuzluktu. Bir çok ayaklanmalarla belirdikten sonra, halkın öfkesinin birden bire bir ihtilâl halinde boşanması için bir bahane yeterli geldi. Yeniden fethedilen toprakları Avarlara kaptırmamak için bazı birliklerin Tuna'nın sol kıyısında kışlamaları hakkındaki imparatorun bir emri, derhal başkente yayılan bir ihtilâle vesile oldu. Basit bir Centurion (Roma ordusunda yüz kişilik bir birliğin başı) olan Phocas'ın idaresi altında ordu, karargâhını bırakarak İstanbul üzerine yürüdü. Bu olayların hikâyesi, Theopylacte Sinocatta'nın anlatışına göre **çok dikkate** değer; zira dışarıdan bu kadar korkunç görünen imparatorluk mutlakiyetinin ne derece kolay yıkılabilir olduğunu ve en küçük ihtilâlin onu, güçsüz ve silâhsız, öfkeliilerin öcüne ve hırslıların azgınlığına teslim ettiğini bize anlatır.

Mauricius, ordunun Phocas'ın kumandası altında ilerlemekte olduğunu öğrenince dehşete düştü ve ona, bir hükümdarmış gibi elçiler yolladı. Centurion bunları dinlemeyi bile reddetti. Bununla beraber birliklerin bir kısmı imparatoru tahtından indirmekte kararlı, fakat halefini seçmekte mütereddit bulunuyordu. Bunlar, imparatorun oğlu Theodosius'a bir haberci salarak ya tahtı kabul etmesini, ya da, o esnada konsül bulunan, kayınpederi Germanus'a teklif etmesini istediler. Mauricius bunu haber aldığı zaman o derece hiddetlendi ki, böylece tek kurtuluş şansıyı kaybettiğini düşünmeden, garnizona ve halka surları korumaları emrini verdi. Germanus'u huzuruna getirerek hakarete bulundu, ihanet etmiş olmakla suçladı ve kendisini idam ettirmek niyetinde olduğunu da gizle-

medi. Bunun üzerine Germanus, Bakire Kilisesi'ne sığındı; halk imparatorun emrini getiren silâhşörlerin oraya girmesine mani oldu; öfkesini oğluna çeviren Mauricius, onu bastonla öldüresiye dövdü. Bütün şehirlerde düzensizlik ve kargaşalık saatten saate artıyordu. Birliklerin yaklaşmakta oldukları biliniyordu. Hipodromu dolduran halk, Despota karşı hakaretler ve ölüm tehditleri yağdırıyordu. Mauricius'un sırdaşı ve dostu olduğu için nefret edilen Constantinus'u ahali az kalsın yakalıyordu; isyancılar evini yakarken kaçtı ve halk elbisesi giyinen imparatorla birlikte bir gemiye sığındı. Kuvvetli bir fırtına içinde gemi, iki kaçağı ancak şehirden yüz elli stad (yaklaşık olarak 27 kilometre) uzağa, şehit Aziz Autonomas Kilisesine kadar götürebildi. Bu sırada yeşil hizibin şefleri ordu birliklerini karşılamaya gidiyor, Phocas'a bağlılıklarını bildiriyor ve onu başkentin ta yakınına kadar getiriyorlardı. Ahali, askerlerin yaklaştığını görünce yeni hakime, bu kimsenin tanımadığı fakat otoritenin ani yıkılışı sırasında elinde bir ordu bulunduran yüzbaşıya taraftar olduğunu ilân etti. Bunun üzerine Phocas, Saint-Jean-Baptiste, (Yahya peygamber) kilisesinde kendisine taç giydirtti ve imparatorluk geleneğine göre karısı Leonita'ya da taç giydirdi. Ertesi gün, yeni imparator dört atın çektiği bir savaş arabası içinde ayakta durarak, alkışlar ve itiş kakışlar arasında kalabalığa avuç avuç altın saçarak kendini tebaasına gösterdi. Sonraki günlerde oyunlar tertip ettirdi ve bütün askerler mutlu tahta çıkışın bahşışı ve isyanlarının ücreti olarak bol bol paralar aldılar. Sert ruhlu ve kan dökücü Phocas, ihtiyar İmparatorun canını bağışlamayı aklına bile getirmede. Onu öldürmekle görevli askerler yolladı; Mauricius

son darbeyi yemeden önce beş oğlunun kafalarının kesildiğini gördü; sonra o da idam olundu. Cesetler denize atıldı, kafalar Bizans'a getirilerek Marsius alanında teşhir edildi; düşürülen hükümdarın karısı gibi kızları da, ömürleri boyunca kalmak üzere bir manastıra kapatıldı. Bunu başka idamlar izledi; Mauricius'a bağlı olduklarından şüphe edilenlerin hepsi öldürüldü. O zamana kadar kaatillerin elinden kurtulmuş olan despotun son oğlu Theodosius da kendisine sığınak olacağını umduğu kilisenin içinde ölümü buldu. Phocas saltanatını terörle sağlamlaştırmaya çalıştı. Bu saltanat kısa sürecek ve mutsuz olacaktır.

Phocas'ın iktidarda kalabildiği sekiz yıl, Bizans için bir yas ve üzüntü devresi oldu. İhtiyar vak'a yazarı: «İranlılar dışarıdan imparatorluğa saldırırken, içeriden de Phocas'ın ona saldırdığını» söylüyor. Anarşi tamdı; askerî yetenekleri güvene değer tek general, Narses, bu taçlı yüzbaşının boyunduruğuna dayanamadı; ona hizmet etmeyi red etti. İran kralı II. Keyhüsrev, bu kadar elverişli durumlardan hemen faydalandı ve savaşa tekrar başladı. Savaş 604'den 609'a kadar sürdü ve imparatorluk için bir bozgunlar dizisi oldu. Phocas'ın kuvvetleri, Edesse (Urfa) ve Arxamon'da sıkıştırıldılar ve çekilmek zorunda kaldılar. Daras hudut mevkiini tekrar ele geçiren İranlılar, ilerleyişlerine devam ederek Ermenistan'ı, Mezopotamya'yı, Suriye'yi, Filistin'i ve Anadolu'yu istilâ ve işgal ettiler ve başkentini yakınındaki Kalkedonia'ya (Kadıköy'e) kadar vardılar.

Bu yıldırımın vurulmuşcasına bozgunun, en zengin eyaletlerin istilâ edilmesinin İstanbul'da korkunç

bir yankısı oldu; hayal kırıklığı, korku, tirana karşı hınç kendini kargaşalıklar halinde göstermekte idi. 605'de, 607'de imparatorluk polisi hükümdara karşı yönetilmiş suikastlar meydana çıkardı. Bunlar Maurisius'un dulu Constantina ve oğlu Theodosius'un kayınpederi Germanus tarafından kışkırtılmışı benziyordu: Cezalandırma sert oldu; Constantina, kızları, Germanus ve ölen imparatorlukla bir dostluk ya da uzak da olsa bir akrabalık bağı bulunan herkes acele öldürüldü. Fakat elebaşların idamı, halkı sindirmiyordu, despota karşı bir tikslenme atmosferi teşekkül etmişti. Yuhalanmadan ve hakarete uğramadan hipodromda görünemiyordu. Eyaletler de bu salgına tutulmuşlardı; oralarda da ayaklanmalar oluyor, oralarda da komplolar kuruluyordu. İstanbul'da olduğu gibi Antakya'da da kitle halinde idamlar yapılmak gerekti: Bunlar asla dehşet vermedi ve öfkesini taşırmaktan başka sonuçları olmadı. Şiddet ve öldürme yoluyla iktidarı ele geçirmiş olan Phocas'ın yıkılma sırası gelmişti: Ondaki adam öldürme deliliği, son ceza korkusundan doğuyordu. Fakat Mauricius ailesi ortadan kaldırılmıştı ve sarayın ileri gelen büyüklerinden hiçbiri, vatandaşların gözünde, erguvan rengi elbiseye lâ-yık olmaya yeter üne sahip bulunmuyordu. Fazla olarak durum, hırslıların amaçlarına uygun görünüyorsa da bir taraftan da onları kuşkulandırıyor ve uzakta tutuyordu.

Uzun zaman kararsız kaldıktan sonra, Kuzey Afrika Eksark'ı Heraclius sonunda ihtilâli yönetmeye razı oldu. Bir hayli zamandır devletin çeşitli kuruluşları, senato, eyalet meclisleri ve hükümdarın damadı Priseus'a varıncaya kadar herkes işe el koyması için

ona yalvarıyorlardı. İhtilâlcilere taht üzerinde haklı iddia sahibi olacak bir şef lâzımdı. Eksark bu işi kendi hesabına yapmak istemedi; lâkin donanmayı oğluna —ki o da Heraclius adını taşıyordu— teslim etti; aynı zamanda yeğeni Niketas'ın komutası altında bir orduyu Mısır'a yolladı. Niketas eyaleti işgal ettiği ve İskenderiye'ye yerleştiği sırada genç Heraclius, İstanbul'a doğru yelken açıyordu. Donanması 3 Ekim 610 günü İstanbul önüne gelip demirledi. Şehir bütünüyle onun tarafında olduğunu hemen ilân etti. İmparatorun karısını elinden aldığı bir saray adamı, Pothius despotu yakalama işinin kendisine verilmesini istedi. Birkaç askerle beraber saraya giderek Phocas'ı yakaladı. İmparatorluk elbiseleri ve süsleri üzerinden alınan Phocas bir kayığa atılarak elleri arkasına bağlı Heraclius'a götürüldü. Genç şef ona: «Bak devleti nasıl idare ettin sefil!...» diye bağırırdı. Phocas da ona saygısızca cevap verdi: «Görelim sen daha mı iyi idare edeceksin.» Ama daha iyi idare edip etmediğini kendi göremeyecekti. Heraclius o anda, kafasının kesilmesini ve sonra da vücudunun parçalanmasını emretti. Bir mızrağın ucuna kesilmiş ellerinden biri takıldı, bir başkasının tepesine vücudunun iğrenç bir parçası bağlandı. Sonra şehirde bu zafer belirtilerini önüne katan bir alay düzenlendi: Çoşkunluğunu ağız dolusu haykıran, sevinçten sarhoş binlerce seyircinin önünde paramparça cesedi yerlerde sürüklendi. Phocas devrinde yapılan öküz pazarı yakıldı. Hükümdarın erkek kardeşi ile birkaç yakın dostu da aynı işkencelere uğradılar. Bunun üzerine senato ve halk, Heraclius'u imparator ilân ettiler ve patrik ona ihtişamlı geleneklere uygun olarak taç giydirdi. Yeni bir saltanat başlıyordu.

II

KALKINMA DENEMESİ

HERACLIUS (610—641)

Justinianus'un ölümünden VII. yüzyılın sonuna kadar birbirini izleyen uzun imparatorlar kafilesi içinde Heraclius, büyük ve kaderine lâyük görünen tek adamdır. Her ne kadar bozgunlara uğradıysa da parlak zaferler de kazandı ve imparatorluğun gücünü yeniden kuramadı ise ona prestijinin bir parçasını geri getirdi. Fakat saltanatı, bu karanlık çöküş içinde, kısa süren bir kalkınmayı işaretler ve görünüp kaybolan bir güneş açışına benzer. Justinianus'un ihtiraslı hülyası bütün VII. yüzyıl boyunca, önüne geçilmez bir şekilde yavaş yavaş eriyip gitmiştir. Batı, Bizans'tan koparılmıştır; ve o, doğudaki en güzel, en zengin eyaletlerinden birkaçını kaybetmiştir. Vekarı kırılmış ve ruhu onu terk etmiş görünür. O, lükse, zenginliğe, milletlerin hayranlığına, kendi gururunu tatmin edilmiş görmeye muhtaçtı. Refahı ve yenilmez olduğu inancı dinî anlaşmazlıklara, partilerin boğuşmasına, barbarların

saldırılarına rağmen onda bir çeşit milli duygu yaratmaya yetiyordu. Defalarca uğradığı hücumlardaki yenilgileriyle, Romalıların vatanseverliği yerine koyduğu, tek inancını, zaferine yakın olan inancını kaybeder. Bundan sonra bütün anlaşmazlıklar çıkırından çıkar; yaratma zevki onu terk eder; daha ziyade şekillere ve usullere bağlanan dini, bâtil inançlarla amel etmeye yönelir; maddeciliği altında ezilmiş olarak günü gününe yaşar, hayatını sürükler, Bizans artık Roma'nın dünyada yerini tutan kızı değildir; bundan böyle, etrafında gittikçe daralan bir doğu imparatorluğunun Eğer talih müsaade ederse, yeniden doğuşu şu yeni biçimde olacaktır: Onunla, Roma arasındaki son bağlar, yavaş yavaş kopacaktır.

Henüz genç —otuz altı yaşında yoktu—, inatçılık derecesinde cesur, küçümsenmeyecek bir halk sevgisi elemanı olan vücut çevikliğine sahip Heraclius, iktidarı o kadar feci şartlar içinde devralıyordu ki herkese beklenen bir kurtarıcı gibi göründü. Phocas'ın haşın mutlakiyet idaresinden sonra, onun kişiliğinde milletin çıkarlarına dikkatli, acılarını hafifletmeye kararlı ve daima adaleti yerine getirmeye hazır bir baş bulmakta idiler. Başka zamanlarda görülmeden geçilecek bir olay hafızalarda canlı bir iz bıraktı; zira müstebit hükümdarın tebaası ile ilgilenmesi alışkanlığı kaybedilmişti ve en ufak bir hakkaniyet ve insanlık örneği karşısında hayran kalınmakta idi. Vitilinos adında nüfuzlu, yüksek soydan bir arazi sahibi, aralarında anlaşmazlık bulunan dul bir kadının oğlunu bir sınır kavgası sonunda hizmetkârlarına öldürtmüştü. Çaresiz

ana, oğlunun kanlı elbiselerini alarak İstanbul'a gitti, imparatorun geçeceği bir sokakta bekleyip atının dizginlerine yapıştı ve Allah rızası için adalet isteyerek kan lekeli elbiseleri ona gösterdi. Heraclius cevap vermeden dinledi, ama bunu unutmayacaktı. Bir zaman sonra, hipodromun ortasında, oyunlar sırasında Vitilinos'u yakalattı ve öldürülmek üzere onu, öldürttüğü adamın erkek kardeşlerine teslim etti. Hiç bir hakkaniyet gösterisi, Bizans halkının ateşli ruhunu bu derece şiddetle büyüleyemezdi. Heraclius'un cesaretinin uyandırdığı hayranlık da bundan az değildi. Vak'a yazarı Nicephorus kitabında, İran savaşında, kendisiyle boy ölçüşmeye cesareti olan bütün savaşçıları teke tek vuruşmaya davet eden bir düşman subayının meydan okuyuşunu kabul ettiğini anlatır. İmparator bizzat vurarak haşmını yere serdi ve kafasını kendi eliyle kesti. Çabuk parlayan ve ihtirash tabiatı, içinde taşan duygulara karşı koymasına imkân vermiyordu. Sonradan ölen ilk karısı Eudocia'dan dul kalınca, büyük günah sayılmasına ve skandal çıkarmasına rağmen, kızkardeşi Maria'nın kızı, yeğeni Martina'ya karşı duyduğu aşkı frenlemeye gücü yetmedi. Patrik Sergius bir çok defalar, ve en sonunda resmî yazı ile, bu memnu evlenmeyi yapmaması için yalvardı. Nicephorus'un ifadesine göre, Heraclius ona sadece şu cevabı verdi: «Yazdıkların pek doğru... Sen piskopos ve dost olarak görevini yapıyorsun. Ben ise, bana iyi görüne-

ni yapacağım.» Sonra da yeğeniyle evlendi. Vak'a yazarı şunları ekliyor: «Günahından dolayı ilâhî adalet tarafından cezalandırıldı; Çünkü Martina'nın ona verdiği iki erkek evlâtdan biri sağır, öbürü felçli ve çarpık boyunlu idi.» Belki aynı kandan oluş, belki de gizli bazı kusurlar bu bahtsızlığı izaha yeterlidir. Son yıllarındaki haline bakarak, ikinci ihtimale inanılabilir. Hayatının sonunda deniz Heraclius'u o kadar ürkütüyordu ki birkaç gün kalmak üzere gittiği Asya kıyısındaki şatolardan birinde, Boğaz'dan karşıya geçme işini bir türlü göze alamayarak, bir yıldan fazla zaman geçirdi. İstanbul'a geri dönebilmesi için gemilerden, iki tarafı üzerine yapraklar kaplı tahta duvarlarla çevrilmiş, bir köprü kurmak lâzım geldi: İmparator deniz manzarasını gözlerinden gizleyen bu sahte yoldan atla geçerek nihayet başkentine dönebildi. Son günlerinde vücudu su toplamaya başlayacak ve müthiş illetler içinde can verecekti. Bu garip ürküntüler ve ihtiyarlığını perişan eden hastalıklar muhakkak ki, saltanatının sonunda o güzelim olgunluk çağındakinden bu kadar farklı görünüşünün sebeplerinden biridir: Bunca azim ve cüret örnekleri vermiş olan Heraclius, mütereddit, kararsız, korkak bir hale geldi ve zaferleriyle koparıp aldıklarının barbar tarafından geri alınışına pasif denecek bir halde seyirci kaldı.

Heraclius, yönetiminin ilk yıllarını, imparatorluk idaresini başından sonuna kadar yeniden düzenleme-

ye adadı. Phocas dört yıl içinde geçmişte kalan herşeyi harap etmeyi ya da harap olmaya bırakmayı tamamlamıştı. Ordu iskelet haline gelmiş, üstelik de disiplinsiz elemanlardan ibaret kalmışken, İranlıların fetihleri nasıl önlenebilirdi? Asker toplamak, onları donatmak, talim ettirmek lâzımdı; kadroları kurmak, şefleri sağlamak ve özellikle savaşçılara yeni bir ruh, onlara güvenmenin tek şartı olan bir üste bağlı olma ve itaat duygusu aşılamak gerekiyordu. Fakat bu sağlam bir maliyeyi, emin ve düzenli gelirleri zorunlu kılan uzun vadeli bir işti; halbuki hazine boştu, sefil halk artık vergi ödemiyordu; kamu zenginliklerinin kaynağı kurumuş görünüyordu, refahın yeniden doğması güven aşılamakla ve genel güvenliği sağlamakla mümkündü. Ancak bunun için hizipleri yatıştırmak, başkent ve büyük şehirleri durmadan altüst eden siyasî kaynaşmalara son vermek, dinî düşmanlıkların sertliğini gidermek gerekiyordu. Nihayet, kendi kişisel çıkarlarıyla kaygılanan ve her an merkezî iktidara kafa tutmaya hazır bir aristokrasi karşısında imparatorluk prestijini yeniden kurmak, ona saygı ve korku aşılamak ve bunu elde etmek için de kuvvetli olduğu izlenimini vermek lâzımdı. Yeni hükümdar kendini bu çok cepheli işe adadı; 610'dan 620'ye kadar plânlarını mümkün olan ölçüde gerçekleştirdi. Fakat bir çok ke-reler cesaretsizliğe düşmesine kıl payı kaldı; özellikle 619'da imparatorluğu bırakıp gitmeyi kararlaştırdı.

Afrika'ya çekilmeyi kurarak hazinelerinin en büyük bölümünü gemilere yükletmiş ve kendisi de binmeye (zira deniz korkusu ancak ihtiyarlığında sıkıntı vermeye başlamıştı) hazırlanmış idi ki, Patrik Sergius gelip projesinden vazgeçmesi için yalvardı; halk umutsuzluğa kapılıyordu; bu bir kıtlık ve veba devresi idi; imparator giderse İstanbul ölüme terkedilmiş olacak sanılıyordu. Sergius, hükümdarın kalbine dokunmayı başardı; gelip Büyük Kilise'de kendisiyle birlikte dua etmeye onu zorladı ve orada ona mevkiini terk etmeyeceğine dair yemin ettirdi. Giriştiği işlere yardım olmak üzere kilisenin bütün hazinelerini cömertçe onun emrine verdi; «Ve imparator, diyor Nicephorus, sonunda yol göstericinin ve halkın iradesine boyun eğdi.» Şayet geçici olarak kendini ümitsizliğe kaptırırsa, itiraf etmek gerekir ki, bu sebepsiz değildi. İktidarı aldığından bu yana ve imparatorluğun çektiği acılara deva bulmaya çaba harcadığı sırada, İranlıların ve Slavların topraklarını istilâ etmekte ve ele geçirdikleri yerlerde galip sıfatıyla yerleşmekte olduklarını görüyor ve buna karşı durmaya gücü yetmiyordu. 612'den 619'a kadar geçen yıllarda bozgunlar birbirini kovaladı. İranlılar Kapadokya'yı, Ermenistan'ı, Suriye'yi aldılar; 613'de Şam'ı, 614'de Kudüs'ü zaptettiler. Kutsal Şehirin kuşatılması yirmi gün sürmüştü. Sitenin duvarları koç başlarının hamlelerine dayanamadı ve yıkıldıkları zaman düşman içeriye öyle bir vah-

şetle saldırdı ki, ne insan, ne de bina koymadı. Yahudiler, durumu idare etmek ve hristiyanlara hınçları sebebiyle, galiplerle birlik olmuşlar, yağmada ve kiliselerin tahribinde onlarla işbirliği etmişlerdi. Kutsal Doğum Yeri Kilisesi yakıldı; bütün kilise hazineleri talan edildi ya da çalındı; altmış bin hristiyan sokak savaşlarında öldürüldü. Kıymetli taşlar, altın vazolar, en güzel sanat eserleri, içlerinde Patrik Zacharius'un da bulunduğu binlerce esirle birlikte İran'a gönderildi. Nihayet, emanetlerin en kutsalı, İsa'nın çarmıha gerildiği haç, Ctesiphon'a (Dicle üzerinden, Bağdad yakınındaki bir Sasani şehri) götürüldü. Vasiliev tarafından adı anılan bir Rus tarihçisi N.P. Kondakov Filistin'in bu istilâsını şöyle anlatır (*): «Bu duyulmamış, Titus'un saltanatı zamanında Kudüs'ün düşüşünden beri vuku bulmamış bir felâketti; fakat bu sefer bu âfete deva bulunamadı. Şehir, artık Konstantin'in saltanatı sırasındaki parlak devrinin benzerini bir daha görmeyecek, devir yaratacak muhteşem anıtlar tarihinde asla yer almayacaktı. Bu zamandan başlayarak şehir ve anıtları durmadan düzeylerinden düştüler... İran istilâsı, Filistin'e sun'i bir şekilde sokulmuş olan Yunan — Roma medeniyetinin meydana getirdiği durum üzerinde ani bir değişme etkisi yaptı.

(*) *Vasiliev — Bizans İmparatorluğu Tarihi.*

Ziraatı tahrip eyledi, şehirlerin ahalisini boşalttı, manastır ve kiliselerden bir büyük bölümünü yok etti, ticaretin gelişmesini durdurdu. Bu istilâ, yağmacı Arap kabilelerini bağlayan antlaşmalardan ve onları tutan korkudan azat etti ve bunlar, sonraki devrin istilâlarını mümkün kılan birliği kurmaya başladılar.. Filistin, günümüze kadar sürüp gelen, Ortaçağ diye nitelendirilebilecek bir kargaşalık devresine girdi. Bu felâketin vukuu anında ne imparator ve ne de tebaaları, sonuçlarını önceden göremiyorlardı: fakat bu onlar için, içine kutsal bir korkunun karıştığı, derin bir haysiyet kırıklığı oldu. Kutsal Haç putataparların elinde idi ve onlar bunu götürürken, imparatorluktan en değerli hazinesini Tanrı'nın koruyuşunun aziz belirtisini koparıyorlardı. Aslına bakılırsa, İranlıların Suriye'de ve Filistin'de bu kadar kolaylıkla yerleşebilmeleri bir taraftan da, dinî sebeplerden ileri geliyordu: Bizans ortadoksluğunda dinden dönmüş sayılan Nesturiler ve Monofizistler, buralarda imparatorluk hükûmetleri tarafından çok haşin muamelelere uğratılmışlardı. Oysa ki yeni fatihler, onları inançları bakımından kuşkulandırmıyordu. Bir yandan bu doğu mezheplerinin Kadıköy Konsili tarafından tespit edilen doktrine karşı düşmanlıkları, öbür yandan Yahudilerin hristiyanların kuyusunu kazmak istemeleri, İranlılara kuvvetli bir yardım sağladı. Fetihlerini daha da ileri götürdüler, Anadolu'yu geçerek İstanbul'u görecekleri yekadar eriştiler. Bu sırada başka bir ordu Mısır'a giriyor, 618'de İskenderiye'yi ele geçiriyor ve o da ay-

nı dinî sebepler dolayısıyla Bizans'a hasım olan, bütün eyaleti işgal ediyordu.

Kuzey hudutlarında durum daha az ciddi değildi. 617'de Avar sürüleri, yanlarında Slav kabileleri olduğu halde, Tesalya'ya, Epir'e Trakya'ya sokuldular. Selânik'e saldırdılar ve Heraclius esir düşmekten güç kurtuldu. Avarların Kağanı ona bir haberci göndermiş, barışı ve dostluğunu, gayet ustaca, teklif etmişti. İmparator hasmı ile görüşmek üzere hemen Ereğliye gitti; ona çok değerli hediyeler de götürdü. Yanına, antlaşmayı büyük şenliklerle kutlamak üzere, bütün bir tiyatrocular takımı, yarış atları, sürücüler ve savaş arabaları almıştı. Üç gün sonra Kağan da geldi ve gelir gelmez, görüşmeleri için belirtilen vakitte Heraclius'u yakalatmak üzere bir pusu kurdu. Bereket versin ki son dakikada işi haber alan İmparator, tanınmamak için muhteşem elbiselerinden soyunup halktan bir adam gibi giyinerek ve sadece tacını kolu- na takarak kaçabildi; kurtulmayı ve İstanbul'a dönmeyi başardı. Avarlar onu boşuna kovaladılar, birlikleri şehrin surlarına kadar ilerleyerek dış mahalleleri talan ettiler; imparatorun eşyalarını ve barış şenlikleri için hazırlanan bütün tiyatro takımlarını zaptettiler; kiliseleri tahrip edip hazinelerini boşalttılar ve nihayet kadın ve erkek muazzam bir esir kalabalığı ile geri döndüler. Heyecan verici mübalâğalardan pek çekinmeyen Nicephorus'un dediğine bakılırsa, bu esirlerin sayısı iki yüz yetmiş bin imiş. Talanlarıyla tatmin edilmiş olan ve politik bir amaç gütmeye yetenekleri bulunmayan bu Avarlar, ki düzenli bir ordu onları kolaylıkla dağıtıbilirdi, ganimetleriyle birlikte

tekrar kuzeye doğru çıktılar. Heraclius, 619'da onlarla görüşmelere girişerek, önemli bir vergi ödemek şartıyla, bir barış antlaşmasını kabul ettirebildi. Tarafsızlıklarına fazla bedel ödemek pahasına da olsa onlardan kurtulmak istiyor, çünkü İranlılarla savaşa yeniden başlamayı tasarlıyordu. Kıtık ve veba bir kere daha projelerini altüst etti. Fakat durumun ani bir değişmesiyle bir zaferler devri başlayacak ve imparatorluğun prestijini yerine getirecekti.

Anadolu'da yeni bir ordu toplamayı ve onu talim ettirmeyi tamamladıktan sonra Heraclius, İranlılara karşı bu orduyu kendisi yürütmeye karar verdi. Savaşta daima hoşlanırdı ve bu kutsal bir savaştı. Bahis konusu olan, düşmandan zaptetmiş olduğu eyaletleri geri almak değildi: İsa'nın askerleri, imparatorluğun koruyucusu Kutsal Haç'ı ellerinden almış olan ateşetapar kâfirleri cezalandırmaya hazırlanıyordu. Henüz pek zayıf olan millî duygunun yerine, dinî duygu ruhlarda genel bir coşkunluk uyandıırıyordu. Taassupları bilenmiş hristiyan birlikleri, sonraları Haçlıları harekete getiren kutsal şevk ile yürüyüşe geçtiler. 622'den 628'e kadar altı yıl süre ile Romalılar, —onlara halâ bu ad verilmekte idi— İranlılara karşı savaştılar ve onları püskürttüler. Kafkas ulusları ve Hazar kabileleri İmparator ile birlik olmuşlardı. İmparator, sadece düşmanı geri atmayı yeterli görmüyor, onun toprağına girmeyi, onu orada yenmeyi ve askerî gücünü orada yok etmeyi istiyordu. Seferin ilk dört yılı ancak mahalli başarılar sağlandı; fakat bunların herbiri düşmanın bir gerileyişini işaretliyordu. Bununla beraber, tam büyük bir zaferin ke-

sinleşmiş görüldüğü sırada İstanbul, hükümdarın yokluğunda müthiş bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı.

Heraclius'u acele öz topraklarına dönmek zorunda bırakacak bir çare düşünen ve bunun için kendisine kuvvetler gönderen İranlıların kıskırtması ile Avarların Kağanı, kabilelerini cılız bir garnizon tarafından kötü savunulan İstanbul üzerine yöneltti. Avarlar kabul etmiş oldukları antlaşmayı inkâr etmekten çekinmiyorlardı. Oysa ki bu antlaşma karşılığında iki yüz bin altından başka, aralarında imparatorun gayri meşrû oğlu Atalaric'in, yeğenlerinden birinin ve başka bir takım yüksek kişilerin bulunduğu rehinelere de almışlardı. Yeminlerini bir yana bırakarak Avarlar, surların dibine kadar ilerlediler ve savaş tertiplerini aldılar. Şehrin içinde korku son haddine varmıştı ve eğer patrik, bir kere daha, zaptedilmez enerjisiyle onlara destek olmasaydı savunucular cesaretlerini kaybediyorlardı. Avarlar, sonuç alamadan on beş gün süre ile surları koç başları ile dövdüler; bu sırada sayıları az, fakat iyi siperlenmiş olan garnizon askerleri mazgalardan, saldıranları okla öldürüyor, taşlarla eziyorlardı. Bu süre içinde Sergius kâh Büyük Kilise, kâh Hipodrom'da halka nutuklar veriyor, onları coşturuyor, onlara zafer vaadediyordu; senatörlerden ve patriçilerden kurulu bir alayın başında her gün siperleri doluşarak üzerlerinde İsa'nın, Meryem'in ve görünüşü kâfirleri ürküten korkunç Theotokos'un tasvirleri bulunan sancakları gezdirtiyordu. Kağan, her ne kadar halka sık sık vaatler ve tehditlerle dolu mesajlar göndererek kuşatılanlara direnişlerinin çılgınlık olduğunu bildirdi ve eğer şehir teslim olmazsa taş üstünde

taş bırakmayacağına ve bütün ahaliyi boğazlatacağına yeminler ettiyse de Sergius kutsal tasvirleriyle, her yerde ve daima hazır olan Meryem'in yardımıyla ruh-larda zafere olan inancı korumayı başardı. Mücadele sadece şehri korumak için değildi. Kurtarıcının Anası birliklerin başında bulunduğu ve onun mutlaka muzaffer olması gerektiği için dövüşülüyordu.

Bir deniz savaşı, başarıyı kesinleştirdi. Kağan 10 Temmuz'da karadan ve denizden hücumla geçilmesi emrini vermiş; bu hücumla bütün birliklerini, bütün gemilerini sokmuştu. Askerlerinin cesetleri siperler önünde yığın oldu ve Roma donanması Avarlarınkini ezdi. Nicephorus: «Bizimkiler o kadar düşman boğazladılar ki deniz kanlarının rengine boyandı. Ölüler arasında bir çok kadın bulundu» diyor. Bâtil inançlı barbarlar, tabiat üstü bir kuvvet tarafından yenildiklerine inandılar. Surlar üzerinde harp eden her yerde hazır, vurulmaz, esrarlı bir kadın (Meryem) gördüklerini ve onun ok atışlarını yönettiğini, yayları gerdiğini ve taşlar attığını söylüyorlardı. Panik halinde bir korkuya kapılarak kuşatmayı kaldırdılar ve apar topar çekildiler: Sergius şehri kurtarmıştı. Bunca yüzyıllar sonra, her yıl İstanbul'un bu kurtuluşu bir ayinle anılırken, ortodoks ibadet usullerine göre hâlâ okunan «Theotopos'a Minnettarlık İlâhisi»ni Sergius o vakit bes-teledi. Bakire Meryem İbadethanesi'nin bulunduğu Blachernes mahallesini sitenin çevresi içine alan sur da Sergius'un öne düşmesi ile yapıldı. Düşmanlar, muhakkak bir mucize eseri olarak, bu idabethaneyi kirlletmeye cüret edememişlerdi.

Bu olaylar sırasında, Heraclius'un aldığı önceleri çok korkutucu haberler onun azmini kırmadı. Savunmasını sağlamak üzere başkentte bırakmış olduğu adama güvendi. Kendisine gelince, girişmiş olduğu işi yarıda bırakmamak ve uzun çabalarının meyvasını kaybetmemek niyetinde idi. Enerjisi karşılıksız kalmadı.

Şimdiye kadar kazandığı bütün kısmî başarılarından sonra, parlaklığı yalnız kendi imparatorluğundaki tebaalarını değil, yabancı milletleri bile hayran kılacak kesin savaşlara doğru yol alıyordu. Bir Bizans şairi, Pisidia'lı Georgius, **Heraklide** adlı bir zafer şarkısında (Epinikion) bu başarıları kutladı: İmparator sağlığında efsanelere giriyor, millî ve dinî bir destanın kahramanı oluyordu.

Nihayet 627 yazı içinde, düşüncesini gerçekleştirmek, düşman arazisine girebildi. Müttelikleri Hazarlar Kafkasya'yı işgal ettiler, sonra İran'a girerek Tiflis'i kuşattılar. Bu sırada Heraclius İskenderin seferleri ile ölçülebilecek bir yıldırım savaşı yaparak Medya ile Asuria arasında yükselen dağ kitlelerini aştı ve eski Ninva yakınındaki ovada Keyhüsrev'in ordusunu bastırdı, perişan etti. Hemen arkasından Ctesiphon'a doğru atılarak İranlıların ele geçirmiş oldukları ganimetlerden bir bölümünü geri aldı, götürmüş oldukları esirleri kurtardı ve İstanbul'a gönderdi. Kendisini üslerinden daha fazla uzaklaştıracak bir ilerleyişi ihtiyatlı bulmadı ve memleketi tahrip ettikten sonra geri dönüp Genzaca'da durdu. Zaferinin İran'ı altüst ettiği haberini, 628 Mart'ında orada aldı; krallarının öz oğlu Siruş tarafından idare edilen bir aristokratlar komplosu, hükümdarın tahttan indirilmesiyle sonuçlan-

mişti. Kral, yeteneksizliğinden dolayı kınanmakta, Heraclius'un dünyaya gösterdiği kahramanlık örneği yüzüne vurulmaktaydı. Tebaaları tarafından yakalanarak sarayının bir salonunda, yığın halindeki altınlar, mücevherler ve değerli eşyalar arasında tutuklandı; ihtilâlciler ona: «Her şeye tercih ettiklerinle karnını doyur» dediler. Kendisine ne yiyecek ne de içecek verilmeyen, hazineleri arasında mahpus bahtsız hükümdar, açlıktan susuzluktan yavaş yavaş can verdi.

Sirus hükümdar ilân edilince derhal Heraclius'tan barış istedi. İmparator buna razı oldu ve hattâ İsa'nın haçı geri verilmek şartıyla İran topraklarının bütünlüğüne dokunmayacağına söz verdi. Zaferinin sonuçlarını kullanırken uzun seferine tâ başlangıcından beri verdiği kutsal savaş niteliğini sürdürüyordu. O zaman yazılmış bir metin, imparatorluk tarafından bu büyük olayların nasıl bir coşkunluk, nasıl bir dini duygu ve zafer sevinciyle karşılandığını bize gösterir: «Gökler zevk alsın, toprak sevinçten titresin, deniz ve ondaki her şey mutlu olsun. Ve bütün hristiyanlar dualarla ve senalarla, onun aziz adından bir büyük sevinç duyarak, tek olan Tanrı'ya şükretsinler. Zira, Tanrı'nın düşmanı mağrur Keyhüsrev devrildi, devrildi ve o cehenneme atıldı ve anısı dünyadan silindi». Antlaşma hükümlerine göre imparatorluk yalnız Kutsal Haç'a kavuşmakla kalmıyor; Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı yani on yılda İranlıların aldıkları bütün eyaletleri yeniden ele geçiriyordu. 630 Mart'ında İmparator karısı ile birlikte Kudüs'e bir zafer Hacı yaptı. Kendilerine hazinelerin en değerlisini geri verdiği muazzam bir kalabalık önünde İsa'nın Haç'ını,

kâfirlerin kirletmeye cüret etmiş oldukları ibadethanedeki yerine koydu.

Saltanatının bu anında Heraclius belki Justinianus'unkinden daha parlak bir şan ve şerefle ışık saçıyordu. Dünyaya hristiyanlığın kurtarıcısı gibi görünüyordu. İran imparatorluğu hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri Roma Doğu İmparatorluğuna karşı durur ve onunla üstünlük kavgası yaparken şimdi gücü yıkılmış ve ebedî olarak zayıflamıştı. Hindistan imparatorundan Fransa kralı Dagobert'e kadar cihanın bütün hükümdarları Heraclius'a hayranlıklarını bildirmek ve dostluğunu dilemekle görevli elçiler gönderiyorlardı. İşte bu tarihtedir ki İmparator, İran krallarının elinden aldığı ve bundan böyle Bizans hükümdarlarının taşıyacakları Basileus ünvanını takındı. Büyük Kral, tek Kral bundan sonra Bizans'ın mutlak hükümdarı olacaktı.

Böylece bir kere daha imparatorluk, çaresiz sanılan bir yıkılıştan sonra, bir şefin cesareti ve enerjisi sayesinde davranmış ve tek bir hamle ile tarihinin en yüksek doruklarından birine çıkmıştı. Fakat bu parlak başarı, etkilerini uzun zaman sürdüremeyecekti. Heraclius'un seferleri olağanüstü bir zaferle sonuçlanmış, Bizans'a doğu eyaletlerini geri getirmişti; ancak devamlı ve uzun savaş, bir defa daha, imparatorluğu insandan ve paradan yana tüketmişti; kuvvetlerini yerine getirmek, maliyesini düzeltmek, ihtiyatlarını toplamak, ordularını yeniden kurmak için ona uzun huzur yılları gerekti. Talih ona bu imkânı vermeyecekti: Arap istilâsı onu yeni bir uçuruma atacaktı.

Suriye sınırları üzerinde Arap kabilelerinin saldırılarına karşı Roma İmparatorluğu her zaman korunma zorunluğunu duymuştu. Karşısında göçebelere başka bir şeyin bulunmadığı sürece, onları tutmak ve püskürtmek kolay bir iş olmuştu. Ancak Arapların tam anlamıyla bir devlet kurmasından ve güçlerini teşkilâtlandırmasından sonradır ki tehlike gerçek hale geldi. İslâm peygamberi, nüfuzu ile güzel konuşması ile peygamber prestiji ile siyasî hayatı dinî hayatı ile sınıksız bağlı, büyük bir devleti kurmaya çalışmakta idi. Fakat öyle görünüyor ki, önceleri Arapları, Bizans İmparatorluğuna saldırmaya zorlayan dinî sebepler değildi. Onlara lâzım olan, durmadan çoğalan bir nüfusun yaşamasını sağlayabilmek için, yeteri kadar geniş ve yeteri kadar verimli arazi idi. Suriye çölleri ancak sefil ve sebatsız bir yaşantıya imkân veriyordu. Diğer yönden, Vasiliev'in belirttiği gibi, Suriye, Filistin, Mısır, İranlıları kabul ettikleri gibi Arapları da sempati ile karşılayacaklardı. Zira, imparatorluk politikasının, ülkesine dinî birliği getirmiş olduğu söylenemez; aksine olarak, dinden sapmış saydıklarına karşı daima tahammülsüz görünmüştü; oysa ki açık çıkarı onları idare etmekte ve Ortodoks kilisesini hoşgörülülüğe zorlamakta idi. Nasturiliğin, ve monofizizm'in yaygın bulunduğu eyaletlerin inançları sebebiyle baskı altına alınan ahalisi Bizans boyunduruğuna güç dayanıyorlar ve kendi görüşlerine uygun bir tanrı anlayışına müsaade eden istilâciya kapılarını memnurlukla açıyorlardı.

Bununla beraber Heraclius, Ortodokslukla Monofizizm arasında bir anlaşma ilkesi bulmaya uğraşmış-

tı ki bu noktadaki açık görüşlülüğü takdire değer. «Tek İrade» denilen bir formül bulunmuştu: «Tek İrade» İsa'nın şahsındaki birbirine bağlı iki tabiatı azaltmaksızın onlara eklendiği içindir ki Monofizistler tarafından kabul olunabilir ve Ortodokslar da buna katılabilirler. Bu ince icadın şerefi, patrik Sergius'un din bilimi alanındaki hayal gücüne aitti. Gerçekte 633'de barışma ilân olunmuştu, birlik bu ustaca formül etrafında kuruluyordu ve iki taraf da kendi inancından hiç bir fedakârlıkta bulunmamış olmakla övünebiliyordu: Fakat mütakere kısa süreli olacaktı. Bir yıldan fazla devam etmedi. 634'de keşiş Sophronius, Kudüs patriki olunca Monotelizm (barışma doktrininin adı bu idi)'in dinsizlikten başka bir şey olmadığını ilân etti. Monofizitler, kabullendikleri iki anlama 'çekilebilir formüle karşı ayaklandılar. İran egemenliği sırasında Mısır'da ve Suriye'de kilise makamlarından çoğunu ele geçirmiş oldukları için, daha da şiddetli davranarak, Kadıköy Konsili kararlarının resmen kaldırılmasını istediler. Bunun üzerine, Ortodoks kilisesi tekrar sindirme ve baskı metotlarına döndü. Bu uzun ve kısır çekişmenin sonucu Mısır'ın ve Suriye'nin kendilerini çekinmeden Araplara teslim etmeleri oldu. İmparatorluk, yakın geçmişte harcamış olduğu çabalardan sonra, yeni bir savaşa dayanacak halde değildi. İstilâcılar büyük zahmete uğramadan, ciddi savaş vermek mecburiyetini duymadan yavaş yavaş fetihlerini geliştirdiler. 636'da Suriye'yi işgal ettiler; 638'de, iki yıl kuşatma altında kaldıktan sonra, Kudüs teslim oldu. Kutsal Haç kaçırılarak İstanbul'a ulaştırılabilişti. 640'dan 650'ye kadar geçen süre içinde Mısır, yeni hâkimlerinin egemenliği altına girdi. Heraclius'un

azim ve iradesinin İranlılardan geri aldıklarının hepsi tekrar imparatorluktan koparılmıştı. Hayatının son on yılı içinde ihtiyarlanmış, hasta, umutsuz Basileus eserinin eridiğini görüyordu. Onun zaferini yapan şeylerden hiç biri ortada kalmamıştı. 641'de karmakarışık bir miras bırakarak öldüğü sırada, yeniden kurmuş olduğu imparatorluğun kesin olarak yıkılmakta mı bulunduğunu, haklı bir kuşku ile, kendi kendine soruyordu.

III

EMPERYALİST AMAÇLARIN TERK EDİLİŞİ

Yunan — Doğu Etrafında Bir Birleşme Çabası

HERACLİUS HANEDANI (610—668)

Birinci Devre

Heraclius'un ölümüyle, Bizans İmparatorluğunun bütün bir devrinin sona erdiği düşünülebilir. Bu tarihe kadar o, genel olarak, medeni dünyanın en büyük bölümüne, hemen bütün Avrupa'ya, Kuzey Afrika'ya, Batı Asya'ya hâkim Roma'nın cihan imparatorluğu geleneğini sürdürmeye gayret etmişti. Bu, ne coğrafya kanunlarını, ne milliyetleri, ne de dinleri hesaba katmayan ölçüsüz bir devlet idi. Bütün tarihi, kurmayı ve hattâ bulmayı başaramadığı bir birliği aramakla geçen bu devlet, ancak barış içinde varlığını sürdürebilirdi. Böylece Bizans orta çağına geişmiş oluyoruz: Her yandan saldırılara uğrayan imparatorluk, ancak sözde egemen olduğu uzak ülkelerinin kendisinden koparıldığına tanık olur. Küçülen, istilâcı milletlerin etkisiyle dili ve adetleri durmadan değişikliklere uğrayan bu imparatorluk, şimdiye kadar olduğundan daha düzgün, daha tekdüzen bir Doğu devleti ha-

line gelmek üzere köklerinden ayrılır. Barbarların baskısına rağmen bu yeni biçiminde gerçekten siyasi ve dinî birliğinin bilincine varırsa kalımlı ve müreffeh olmayı belki de başaracaktır. Bütün VII. yüzyıl boyunca tanık olduğumuz bu evrimdir ki Bizans tarihinin en kaygılı devrelerinden birini oluşturur.

Uzayıp giden bu karmakarışık yıllar içine birkaç işaret noktası koymuş olmak için, önce Heraclius sülâlesi imparatorlarının kronolojisini gösterelim. Heraclius tarafından kurulan bu sülâle 695'e kadar devam edecek, yerini bir sıra saltanatı zorla alanlara bıraktıktan sonra 705'de tekrar ortaya çıkacak ve en son 711'de yıkılacaktır.

Heraclius'un ölümünde, imparatorluğa ortak edilmiş olan iki oğlu, onun yerine geçtiler. Büyüğü Constantinus ilk evliliğinden doğmuştu, ikincisinden Heraclonas ve David olmuştu. Constantinus ve Heraclonas birlikte tahta çıktılar. Hükümdarın dulu Martina tahtta onlarla beraber yer alacağını ummakta idi. Halkın şiddetle karşı koyması onu çekilmeye ve sarayına kapanmaya mecbur bıraktı. Esasen, Constantinus ancak birkaç ay, Şubat'tan Mayıs'a kadar saltanat sürecekti. İhtimal ki zehirlenerek öldü ve anası Martina'ya çok itaatla bağlı Heraclonas iktidarda yalnız kaldı. Fakat onun da saltanatı uzun zaman sürmeyecekti. Daha Ekim ayında askerler ayaklandılar ve Sanato'nun da desteğiyle Constantinus'un genç oğlu II. Constant'in imparatorluğa ortak edilmesini istediler. Bu, Heraclonas'ın tahttan indirilmesi için bir hamleden başka bir şey değildi. Dört ay sonra, Martina ve oğlu zalim işkencelere uğratıldıktan sonra İs-

tanbul'dan sürüldüler: Martina'nın dili, Heraclonas'ın burnu kesilmişti.

Bu kadar feci şartlar içinde saltanat sürmeye başlayan II. Constant, 641'den 668'e kadar iktidarda kalacaktı. O da öldürülünce yerine oğlu IV. Constantinus Pogonat geçti ve 668'den 685'e kadar tahtı işgal etti. Normal bir ölüm ile öldüğünde iktidarı oğlu II. Justinianus'a (668—695) ve sonra da 705—711) bıraktı. Bu saltanat aralığı, Leonitus adında bir generalin imparator ilân edilmesiyle sonuçlanan bir halk ayaklanmasından ileri geldi. Düşürülen hükümdara gelince burnu ve dilinin yarısı kesilerek sürgün edildi: Bundan sonraki yirmi iki yıl içinde, değişiklikler olağanüstü bir hızla birbirini kovaladı. Leonitus, 698'de devrildi. Onu tepeleyen ihtilâlciler, yerine bir amiral olan Apsimar'ı geçirdiler ki III. Tiberius adı altında saltanat sürdü. 705'de Bulgarlardan yardım gören II. Justinianus, başkent üzerine yürüdü; tahtı yeniden ele geçirdi ve yeni saltanatının altı yılını yalnız düşmanlarında, öcünü almaya ayırdı: Justinianus Rhinotinetos (Burnu Kesik İmparator)'dan korku ile bahsedilir. Fakat 711'de tahtta indirildi ve yerine saltanatı zorla alan Bardane adlı biri geçti ki kendisine Philippicos adını takındı. Ordunun bir ayaklanması 713'de onu devirdi ve iktidara II. Anastasius'u getirdi. O da 715'de alaşağı edilince yerine III. Theodosius geçti. Yeni bir askerî ayaklanma; 717'de bunun tahttan indirilmesinin ve yerini bir ordu şefinin, Anadolu başkomutanı Leon'un almasının sebebi oldu. Leon, İsaerialı imparatorlar sülâlesini kuracaktı.

Sadece bu hükümdar adlarının sayılışı, bize imparatorluğun ne kadar başıboş bir hale geldiğini gös-

terir: Adam öldürmeler, tahttan indirilmeler, saltanatı zorla ele geçirmeler, iktidarın normal yolu haline gelmiş bulunuyordu. Böylece mutlu bir rastgelişin ya da bir ayaklanmanın keyfine göre tahtta birbirinin yerine geçenler, hiç bir genel politika amacını akıllarına getirmiyorlardı: Bir yönetim plânı kabul etmiş olsalar bile onu uygulamaya imkân bulamıyorlardı. Tek düşünceleri ellerinden geldiği kadar iktidarın zevkini sürmek, gözdelerini yaşatmak, oyunlar düzenlemek ve kendilerini bekleyen feci yarını düşünmeden insanüstü bir iktidarın rüyasıyla sarhoş, erguvanî elbiseler içinde ve mücevherlerle yüklü, Hipodrom'da boy göstermekti. Araplar yeniden savaşa başlamak için bundan faydalandılar.

640 ile 650 arasında Bizans'ın, yeni düşmanları yararına, Mısır'ı, Suriye'yi, Filistin'i, Mezopotamya'yı, Anadolu'nun büyük bir bölümünü kaybettiğini söylemiştik. İslâmiyet Kuzey Afrika'da, o zamana kadar imparatorluk tarafından idare edilmekte olan eyaletlerde de yerleşiyordu. Artık sınırları Akdeniz'de olan Araplar, donanmalarını inşa etmek ve donatmak için kısa bir duraklamadan sonra, II. Constant zamanında askerî hareketlere tekrar başladılar. İmparatorun kendi komutasındaki Bizans donanmasının bozguna uğradığı çetin bir savaş sonucunda, Kıbrıs ve Rodos alındı, Sırasıyla Girit ve Sicilya da işgal olundu.

Amaçları İstanbul olan Araplar, Constantinus'un saltanatında Çanakkale Boğazı'nı geçmeyi başardılar, Kizikos'da üslerini kurdular ve bir çok kereler gelip İstanbul'u kuşatma altına aldılar. Şehri almalarını önleyen başlıca sebep hasımlarının Rum ateşi kullan-

ması oldu. Sırrını yalnız Bizanslıların bildiği bu kimyasal bileşim, sade onları korumaya değil, düşmanlarını korkutmaya da imkân sağlıyordu. Bu, cehennem icadına benziyordu. Karaya ve gemiler üzerine yerleştirilen atıcı araçlar (Siphonophones) hücum edenlere, düştüğü yerde suyun bile söndüremediği bir yangın yaratan patlayıcı maddeler yağdıyordu. Bu, Bizans kuvvetlerinin elinde bulunan en korkunç ve en kesin silâhtı. Ona hedef olacağını sadece düşünmek bile düşmanı tirtir titretiyor ve o, işe karışınca aklına kaçmaktan başka bir şey gelmiyordu; bu hal, silâhi daha da etkili kılıyordu.

İstanbul'a karşı yönetilen bütün çabalar boşa çıktı; 677'de Araplar, askerlerini ve denizcilerini zayıflatan ve cesaretlerini kıran, sonuçsuz teşebbüslerini bırakarak Suriye'ye dönmeye karar verdiler. Müthiş bir fırtına, onların felâket sebebi oldu. Barış istemek ve bunu elde etmek için ağır bir vergi ödemek zorunda kaldılar. İstanbul kurtulmuştu ve bu uzun deniz cenği devresi, yankıları yalnız Batı'da değil, barbar milletler arasında da önemli olan, bir zaferle sona ermişti. Araplar başkente karşı saldırılarında başarısızlığa uğramakla beraber, almış oldukları eyaletler kendilerine bağlı kalıyor ve imparatorluk arazi bakımından çok ufalıyordu. Bu ufalma, bir zayıflamamıydı? Aksini iddia etmek ilk bakışta garip görünebilir. İmparatorluğun bundan böyle sadece Yunanlı halktan ibaret kaldığı söylenemese bile en büyük bölümünü onlar teşkil ediyordu. Bizans'ın elinde koruduğu Güney İtalya, Yunan ülkesi idi, Ravenna Eksarklığında Yunanlılar kalabalıktılar. Üzerlerinde imparatorluk

otoritesinin devam ettiği Anadolu bölgelerinde ve Balkan ülkelerinde Helen elemanı üstündü. Böylece, gerçek anlamında bir milliyetçilik değilse de hiç olmazsa imparatorluğa manevî birlik veren bir bağlılık oluşmakta idi ki, şimdiye kadar bunun noksanlığı belki de en belli başlı kusuru olmuştur

Eski batı eyaletlerinde Bizans, artık kendini İslâmiyete karşı savunamıyordu. VII. yüzyılın sonuna doğru Araplar, Kartaca'yı ve Ceuta'yı aldılar, Fetihlerini daha da ilerilere götürerek Afrika'dan İspanya'ya atladılar: İberia yarımadasının büyük kısmını Vizigoth'lardan zaptettiler. Şunu da işaret edelim ki, Arapların fethetmiş oldukları ülkeler halkı üzerindeki egemenlikleri yumuşaktı. Bizans İmparatorluğunun eski doğu eyaletlerinde, Suriye'de, Filistin'de, Mısır'da sempati ile karşılanmışlardı; dinleri hoşgörülü idi ve egemenlikleri altında bulunan hristiyanların kutsal şehri Kudüs'e hacıların gelmesini asla yasaklamıyorlardı. Kudüs, müslümanlar için de kutsaldı. Müslüman hoşgörülüğü Bizans'ın gerçekleştiremediği bu mucizeyi de başarmış, Ortodokslukla Monofizizm arasında, birliği değilse bile, barışı kurmuştu.

Arapların Kuzey Afrika'da yerleşmesi çok daha haşin oldu. Orada kendilerine bağlanmakla mutlu medenî halk yerine, adları hristiyan fakat asılları vahşi, berberilere çattılar; sertliğe karşı sertlikle karşılık verdiler ve sayıca daha çok, daha disiplinli, daha iyi silâhlanmış askerlere malik olduklarından sert bir tepeleme hareketine giriştiler; memleketi yakıp yıktılar; hasımlarını kılıçtan geçirerek ve esir ederek ezdiler. Medeniyet bakımından bu bir bahtsızlık oldu: Doğu

eyaletleri kültürlerini ve sanatlarını muhafaza ettikleri halde, Afrika'daki Bizans eserleri yarım yüzyılda mahvedildi.

İmparatorluğun kuzeyindeki Slav sızması güneydeki Arap fetihleri kadar korkunç ve kesin olmamakla beraber, Balkan yarımadasının ve Yunanistan'ın nüfus durumuna daha az derin değişiklikler getirmedir. Korsanlık için yapılmış, hafif, süratli Slav gemileri, çok zaman İstanbul yakınlarına kadar geliyorlar, oraya giden tüccar taşıtlarına hücum edip yağmalayarak şehrin iaşesinde güçlükler yaratmaya kadar varıyorlardı. Böylece her taraftan budanaya, devamlı tehdit altında kalan İmparatorluğun gitgide kendi içine kapanması gerekiyordu. Uzak ihtiraslar devri geçmişti. Bundan böyle düşüneneği sadece korunması olmak gerekti. Tuna'nın ağzında ve güneyinde yerleşerek ciddi bir şekilde yönetilen bir devletin temellerini atan Slav kabilelerinin tehditleri altında, bunca hücumlarının hedef noktası olan İstanbul artık kendini katiiyen emniyette hissetmiyordu. II. Constant'ın, ordularını bu yeni hasımlar üzerine saldıktan ve 679'da onların mağlup edilip kılıçtan geçirildiğini gördükten sonra birdenbire başkentini bırakıp İtalya'ya sığınmaya karar verişini bununla izah olunabilir. İmparatorluğun metropolünü yeniden Batı'ya itmeyi mi arzuluyor ve Sicilya'dan kuzeye doğru çıkacak Araplara karşı direnişini düzenlemeyi mi düşünüyordu? Sadece korkuya mı kapılmıştı? Kardeşini öldürttüğünden beri üzerine çöken halkın nefretinden mi kaçıyor? Belki de ay-

nı zamanda varlığını gösteren ve birbirini tamamlayan bu etkenlerden birini seçmek güçtür. Muhakkak olan şudur ki, Roma ve Napoli'de geçici olarak kaldıktan sonra, Syracusa'ya yerleşti ve orada öldürüldü. Bu batıya kaçış sonuçsuz olmuştu. İmparatorluğun artık İstanbul'dan başka başkenti olmazdı; onunla beraber kalması yahut batması gerekiyordu. II. Constant'ın halefi, oğlu IV. Constantinus bunu anladı ve atalarının sarayına döndü.

IV

HERACLİUS HANEDANI

İkinci Devre

İmparatorluğun çöküşü, bu bozgun ve ihtilâl havası, bu aralıksız budanışlar, hazinenin harap hale gelişi, ordu düzeninin dağılması genel yaşantıda, ahlâkın son derece bozuluşu ve ilkelliğe dönüş şeklinde kendini göstermekte idi. İnsan hayatı hiç bir zaman, bu kavga ve şiddet asrındaki kadar az değer taşımamıştı; hristiyanlık artık bir kardeş dini değil, şekilci, kılı kırk yarar, lâftan ibaret kalmış, korku verecek kadar zalim bir taassuptu. İnanç meselelerinin kuru sözleri üzerinde kavgalar ediliyordu; artık onlara hayat veren ruh kalmamıştı. En aşağılık bâtil inançlara uymak gönüllerle bilinmeyen alem arasındaki tek ilişki haline gelmişti. Her tarafta putataparlığın kalıntıları ortaya çıkmakta idi. Sefil halk, haysiyetsiz bir yaşantıyı sürdürürken zenginliğinden ve büyük gücünden sarhoş bir aristokrasi yaşantıdan başıboş güdülerini tatmin etmekten başka bir şey beklemiyordu. Halkın düşüklüğünün ve onlara hükmedenlerin deliliğinin nerelere kadar vardığı kavranmak istenirse Rhinotmetos —burnu kesik imparator— lâkabı ile anılan hükümdarın hayret verici serüvenini gözden geçirmek gerekir.

II. Justinianus hiç şüphesiz soydan geçme bir kusurun etkisi altında bulunan Heraclius sülâlesinden idi. Heraclius'un ömrünün sonunda çektiği Nörasteni illetinin bütün torunlarına gittikçe artan bir durum alarak geçtiği anlaşılıyor. Diğer taraftan II. Justinianus'un iktidarı aldığı zamandaki yaşı —685'de erguvan rengi elbiseyi giydiği zaman 16 yaşında idi—, başlıbaşına bir tehlike oluşturunuyordu. Adından gururlanarak, deha yönünden adasına eşit olduğuna inanıyor ve hükümet işlemlerinde onu taklide yelteniyordu. Fakat, karısına Theodora adını vermek kolay idiyse de, büyük imparator olmak için öyle olmayı istemek yeterli değildi. İmparatorluğun durumu ise, bu coşkun delikanlıdan bambaşka bir başa ihtiyaç gösteriyordu. Tahta çıkar çıkmaz, Bulgarlara ve Araplara karşı seferler açmak suretiyle ün salacağını sandı: bunlara karşı boyun eğdirdiğine inandığı aşağı yukarı otuz bin Slav'ı yardımcı kuvvet olarak kullandı. Bunlar kaçıp düşman tarafına geçtiler ve imparatorluk ordusu Sivastopol'da ezildi. Yenilgiyi unutmak ya da bundan sorumlu saydıklarından öç almak için Justinianus, sakin ve silâhsız Slav halkını kılıçtan geçirtti. Bu yıkımların vahşiliği, bundan böyle adına bir korku ve dehşet ünü ekledi. Papalığa karşı da aynı kibiri, aynı delice anlayışsızlığı gösterdi. Papa Serge, doğuda toplantıya çağrılan bir konsilin kararlarını tanımayı red edinde, ruhanî hükümdarın tutuklanmasını emretti. İtalya, artık otoritesine katlanamadığı bu imparatora karşı ayaklandı ve kendisini İstanbul ile henüz birleştirmekte olan zayıf bağların kopuşunu tamamladı. Basileus kendi imparatorluğu içinde de daha az öfke uyandırmıyordu. Bakanları, hadımları, bir

görmemişin açgözlülüğü ile, fırsat buldukça hükümdarın mutlakiyetini ve zulmünü daha da aşırı hale getiriyorlardı. II. Justinianus'a devamlı surette para lâzımdı: Lüksü, israfı, inşaat yapma deliliği emrinde tükenmez hazineler bulundurmasını mecbur kılıyordu. Efendilerinin ihtiyacı olan parayı elde etmek için memurları çalıyor, talan ediyor, işkence yapıyorlardı. Soyluların nefreti de halkından az değildi. Yerine bir meydan ve çeşme yaptırmak istediği için bir kili-seyi yıktırması, af edilmez bir büyük günah sayılıyordu. İlk uygun bahanedeki bir ihtilâl patlayacaktı ve patladı. Bu, bütün Bizans tarihini yer yer işaretleyen tiyatro sahnelerinden biri oldu. 692'de gözden düşmüş ve hapis olunmuş bir general Anadolu başkomutanı Leonitus 695'de serbest bırakılmıştı. Harekete geçmesini aklına koyan ve ona imparatorluk vaadedilen keşişlerin kıskırtması ile ceza evlerinden kurtarılmış bir serseri güruhu ile birlikte hemen imparatorluk sarayı üzerine yürüdü. Patrik isyancılardan tarafa olduğunu açıkladı ve Ayasofya önünde hükümdarın düşüğünü ilân etti. Hemen tutuklanan II. Justinianus, zincire vurulmuş ve kendisine hakaret eden muhafızlarla çevrilmiş olduğu halde sirkin pisti üzerinde muhakeme edildi. Bu sırada, bu yıkılışı daha mutlu bir devrin başlangıcı sayan muazzam bir kalabalık onu yuhalyor ve yerine geleni coşkunca alkışlıyordu. Bununla beraber, Despot idam olunmadı, Burnuyla dilinin yarısı kesilmekle yetinildi ve sonra, ömür boyu bir mahpusluğu çekmek üzere, Kırım sahillerindeki bugünkü Küçük Kerson sitesine gönderildi. Fakat ne düşüşü ne de uğradığı işkenceler kibirini ve enerjisini kırmamıştı. Düşüşünün kesin olduğunu kabul ediyor

ve etrafındakilerine güven aşlamış olduğu birkaç taraftarı bulunduğu halde hükümdar tavırları takınmaktan ve tahtı geri alacağını ifade etmekten geri durmuyordu. Yedi ya da sekiz yıllık sürgünden sonra kaçmayı başardı ve Hazarların hakanına iltica etti. O da kendisini soylu bir kişi gibi kabul etti. Onunla bir antlaşma yaptı ve bundan böyle Theodora adını taşıyacak olan kızkardeşi ile evlendirdi.

Bu sırada Bizans'ta, Leonitus da devrilmişti. Yerine geçen Tiberius, güvenliğinin Justinianus'un ortadan kaldırılmasını mecbur kıldığı kanısına vardı. Görüşmeler için gönderdiği adamlar öyle parlak vaadlerde bulundular ki, Hazar hakanı kayınbiraderini yok etmeye karar verdi. Vaktinde işi haber alan Justinianus, kendisini öldürmekle görevli iki kişiyi birbiri ardına kendi elleriyle boğdu. Hemen arkasından, kaderlerini kendisinininkine bağlamış ufak bir maceracı grubu ile birlikte gemiye binip Karadeniz'e açıldı. Bir fırtına, az kalsın onun umutlarını ortadan kaldıracaktı. Lâkin bütün engellere rağmen nihayet, Bulgarların elinde bulunan Tuna ağzına erişmeyi başardı. Bulgarların başı Terbel Han, kendisini hâlâ Bizans'ın ulu Basileus'u imiş gibi kabul etti ve yapacağı hizmetin mükâfatını göreceğini umarak, tahtına çıkmasına yardım için bir ordu düzenledi. Justinianus, beraberindeki barbar askerleriyle başkentini kuşattı. Bir su kemerinden içeri girerek şehrin bir bölümünü ele geçirdi. Bunun üzerine şehir, direnişin sebep olabileceği kıyımdan korkarak baş eğdi. Tahtın gasıbı kaçtı, kardeşi, imparatorluğun selâmetini sağlayabilecek tek kıymetli general Heraclius ise subaylarıyla birlikte

hapsedildi. Justinianus tahtını tekrar ele geçirmiş ve Heraclius hanedanını yeniden iktidara getirmişti. O şimdi, kesik uzuvlarının yerleriyle görünüşü korkunçlaşmış ve tabiatındaki şiddet, gördüğü hakaret ve işkencelerden sonra, kana susamış bir vahşet haline gelmiş olgun çağında bir adamdı. Erguvan rengi elbiseyi tekrar giyinince, imparatorluk görevinin azametinden ziyade, gücünü bütün ölçlerini almaya fırsat verecek kadar genişletmeyi düşünmekte idi. Artık adaşını taklit etmeyi doğuda ve batıda Bizans'ın prestijini yükseltmeyi hayal etmiyor, dehşet yaratmayı ve adının titrenmeden ağıza alınamamasını istiyordu.

İstanbul'da yıldırma, saltanat aralığı süresince rol almış olanların hepsinin ölüme mahkûm edilmesine başladı. Tiberius'un kardeşi Heraclius'un ve bütün subaylarının duvarlar üzerinde boydan boya kurulan darağaçlarında sallanan cesetleri büyük surların süsü oldu. Hattâ, Tiberius'un ordusundan ele geçirilen ve tanınabilen bütün erler bile idam olundu. Bu arada saltanatı ele geçirmiş olan Tiberius, Leonitus, halka uzun ve tiyatroya benzer bir işkence sahnesi sundular. Kendilerine hakaret eden, yüzlerine tüküren, üzerlerine çeşitli nesnelere atan iki sıra halk kalabalığı arasında, zincirlerini sürükleyerek şehrin sokaklarından zorla geçirildiler. Şenlik, Justinianus'un, büyük imparatorluk kıyafetini giymiş ve tahtına gururla kurulmuş olduğu halde kurbanlarını beklediği hipodromda devam etti. İki eski hükümdar pist boyunca sürüklendiler, sonra imparatorun önünde yere atıldılar; imparator yerinden aşağı inerek erguvan renkli pabuçları ile enselerine bastığı sırada çılginlık halindeki halk, «Sen

yılanın çıyanın üstünde yürüdün, aslanı ve ejderi ayaklarının altında ezdin» şarkısını söylemekte idi. Bundan sonra, iki saltanat gasabının kelleleri uçuruldu ve cel-lâd, 695'de askerî hükûmet darbesine katılmış olan patrik Kalinikos'un gözlerini patlattı.

Justinianus'un kan dökücülüğü, 705'den 711'e kadar gerçek bir delilik halini aldı. «Kanda yıkanmak» deyimini onda âdeta somut bir uygulama yeri buldu. İşkencelerin verdiği marazî sarhoşluk, onun gündelik ihtiyacı olmuştu. Kurban edilecekler eksik değildi. Leonitus ve Tiberius'un hükümdarlıklarına baş eğmiş olan herkes şüpheli idi. Basileus bir taraftan kelleler vurduruyor, boğduruyor, astırıyor, uzuvları kestiriyor, hainleri ağzı dikili çuvallara koydurarak Boğaz'a atıyor, yemeğini paylaşmaya davet ettiklerini sofradan kalktıkları sırada idam ettiriyor; bir taraftan da Theodora'nın dönüşünü ve ondan olma Tiberius adını verdiği oğlunu imparatorluğa ortak edişini kutlamak üzere akılların alamayacağı debdebeli şenlikler düzenliyordu. Bu esnada, biçimsizliğini örtmek için yüzünü altından yapılmış bir burunla süsledi. İktidarının gururu, parlak zaferler kazanmayı aklına estirdi. Bu sebeple, sayesinde imparatorluğunu yeniden ele geçirmiş olduğu Terbel Han'a savaş ilân etti, komutasını kendi eline aldığı ordusunu Bulgarlar püskürttüler. Bu sefer Arapların üzerine atıldı, onlar tarafından da sert bir bozguna uğratılıp Tyane sitesi ülkesinden koparıldı. Kızgınlığını İtalya üzerine çevirdi. 692'de Ravenna, ona karşı Papalık tarafını tutmuştu; hain şehri cezalandırmanın sırası gelmiş bulunuyordu. Projesini gerçekleştirmek için hileye baş vurdu. Büyük me-

murlarından biri, Sicilya valisi, bir barışma ve dostluk mesajı götüren kalabalık ve tantanalı bir elçilik heyetinin başında şehre doğru yola çıktı. Classis limanı yakınındaki bir çayırdaki imparatorluk delegesinin patrik Felix'e ve en büyük ailelerin temsilcilerine vereceği muazzam bir ziyafetin hazırlıkları yapıldı. Yemek sırasında davetliler birdenbire askerler tarafından sarıldılar, yakalandılar, zincire vurulup gemilere bindirildiler, İstanbul'a varışlarında imparator çok keyiflendi: Cellâtları işsiz kalmıyordu. Ravennalı esirlere sabahtan akşama kadar, ateşle ve demirle işkence yapılan bu günlerin anısı silinmeyecekti. Esirler artık hiç bir acı duymaya yetenekleri kalmadığı zaman ölüm darbesini hak edebiliyorlardı. Bütün ele geçenlerden yalnız patrik Felix'in canı bağışlandı. Bâtil inançlı imparator, yüksek bir kilise mensubunun idam edilmesinin uğursuzluk getirmesinden korkuyordu; gözlerini çıkarmakla iktifa etti. Ravenna şehri ise yakıldı ve binlerce ahali tertipli bir şekilde kılıçtan geçirildi. Eşsiz bir kin bundan böyle bu şehri, II. Justinianus'un ve haleflerinin karşısına dikecekti.

Daha sonra Basileus, oraya sürgün edilmiş olmasının intikamını almak için Kerson'u cezalandırmaya karar verdi; yıldırma göreviyle bir donanmayı oraya yolladı, halkın bir kısmı boğazlandı, çocuklar ve gençler esir olarak götürüldü; ve şehrin ileri gelenleri, kalabalık bir soylular grubu ile birlikte, hipodrom kalabalığının merakına yeni bir konu oldular ve imparatorun işkencecilerinin sanatlarının inceliklerini göstermelerine fırsat verdiler. Justinianus bunlardan o kadar keyiflendi ki bu işi yenilemeyi ve ahalinin geri ka-

lan bölümünü getirmek üzere donanmasını Kerson'a göndermeyi kararlaştırdı. Bu sefer, Bizans'a pahalıya oturdu. Bir fırtına Karadeniz'de gemileri yakaladı ve tayfaları ile birlikte yok etti. Bu felâkette Basileus'un kaderin bir ihtarını görmesi gerekti. Lâkin projelerinden vazgeçmek şöyle dursun, Kerson'a şehrin kökünü kazımak ve taş üstünde taş bırakmamakla görevli ikinci bir ordu yolladı. Ancak şehir dayanma tedbirlerini almıştı; Hazarların kağanı takviye kuvvetleri yollamıştı; ve Kerson kalesinde bulunan Bizanslı küçük işgal kuvveti ihanet etmeyi ihtiyatlı bulmuş ve isyancılarla birlik olmuştu. İmparatorluğun kendisine nasip olacağına dair bazı falcılıklardan cesaret alan Bardone adlı bir Ermeni elebaşısı, Hazarlara ve Kırımhlara yardıma geldi. Bu olaylardan kendisine bilgi verilen ve davânın silâhla çözümlenmesinin belki de çetin olacağını düşünen II. Justinianus, pazarlık etmeyi denedi ve Ravenna'da yaptığı gibi Kersonlulara da, onları yatıştırmak ve vaadlerle uyutmak üzere bir elçilik heyeti gönderdi. Hile kolayca ortaya çıktı. İmparatorun habercileri, kendilerine eşlik eden üç yüz askerle birlikte, öldürüldüler. İsyancılar II. Justinianus'un tahttan indirildiğini ve Bardone'nin Philippicus adı altında tahta çıkarıldığını ilân ettiler. Justinianus buna, Kerson'un yıkılmasını emretmekle karşılık verdi, oraya hücum için bir donanma hazırladı. Aklının noksan. olmadığı anlaşılan donanmanın amirali, gemilerini limana kadar götürdü ve orada Hazarlara, para karşılığında bütün çıkarma birlikleriyle beraber hizmetlerine girmeyi teklif etti. Deniz ordusu, dönüş yolunu tutarak İstanbul'a yelken açtığı zaman, Philippicus'u, ordusunu ve servetini beraber getiri-

yordu. Boğazı geçerek Sinop'a gelmiş olan ve orada oturmakta bulunan Justinianus, olup bitenleri öğrenince acele başkentine dönmeye çalıştı. Fakat Hazarlar ile birleşen isyancılardan önce davranmadı, surların görüldüğü yere eriştiği zaman şehir isyancıların olmuştur. O zaman altı yaşında bulunan oğlu Tiberius, büyük anası İmparatoriçe Anastasia tarafından sığındığı kilisede boğazlandı. Esir edilen Justinianus'un sadece kellesi uçuruldu ve kesik kafası şehrin içinde gezdirildi; sonra İtalya'ya gönderildi, Roma'nın ve Ravenna'nın sokaklarında bir zafer kazanılmışcasına halka gösterildi. Burnu kesik canavarın varlığı 711'de böylece sona erdi ve bu uzun dehşetler dizisi, bütün Bizans tarihinin en acı fakat aynı zamanda en meraklı tablolarından biri olarak kaldı.

695'den 717'ye kadar uzanan devre, bir karmakarışıklık, bir güçsüzlük, tam bir çözümlüş sahnesidir. İmparatorluk iktidarı kapanın elinde kalmıştır. Esasen elinde bulunduran'ara da eğreti ve geçici bir otorite sağlamış saltanat gasıplarına, bir başka ihtiras sahibi bir lâhza işgâl etmek üzere taht: ellerinden alıncaya kadar, acele birkaç öc alışı tatmin etmek ve sefahat içinde sarhoş olmak imkânını vermiştir. 711'de II. Justinianus'un idamından sonra imparator ilân edilen Philippicus, 713'de askerî bir ayaklanma ile devrildi. Sarayında tutuklanan Basileus, derhal hipodroma götürüldü ve orada değişmez geleneğe uyularak, gözleri patlatıldı.

Daha dün dehşet uyandıran ve ibadet derecesinde tapılan mutlak hükümdarın, zincirlere vurulmuş ve kırbaçlarla berelenmiş bir halde, işkenceye konulmaz-

dan önce hakaretlerine teslim edilişi, sahnesinin yerini halkın gözünde, hiç bir araba yarışı, hiç bir pandomima tutamamakta idi. Bu sahne artık zaman zaman tekrarlanacaktı. Philippicus'un yerine kâtibi Artamios, Anastasius adı altında imparator ilân edildi. O da ihtiyatlı bir hareket olarak, ayaklanmayı idare eden ve bu davranışlarının kendileri için bazı haklar yarattığını sanabilecek olan iki generalin umulabilecek her türlü rekabetlerini hemen bertaraf etmeye karar verdi; onların gözlerini kör ettirdi ve sürgüne gönderdi. Araplara karşı bir sefer açarak halkın sevgisini kazanma yolunu aradı. Lâkin deniz ordusu savaşa hazır değildi; emri dinlemedi ve Theodosius'u yeni imparator ilân etti. Theodosius, bu şerefi son derece isteksiz kabul etti. O, bu ana kadar, mütevazî bir vergi tahsil-darı görevini yaparak karanlıklarda ömür sürmüştü, birkaç asi gemicinin fantazisinin günün birinde kendisini erguvan rengi elbisenin yükü altında bunaltacağını asla hayal etmemişti. Şaşkınlığı ve korkusu o derece büyüktü ki ilk davranışı kaçmak oldu, gidip kır-larda gizlendi. Oylarının tahta çıkardığı kimsenin el-lerinden kurtulduğuna kızan isyancılar peşine düştüler, onu yakaladılar, tutuklayarak getirdiler. Biçare onları kızdırmamak için imparator olmaya razı oldu. Anastasius ise karşı koymamak akıllılığını gösterdi: Ke-şiş elbisesi giydi ve halefinden sürgüne gönderilmesini diledi. O da, sadece beraber gidemeceğine eseflenerek, bunu onayladı. Fakat, bu sırada, cüretlerini impara-torluktaki çözülme ölçüsünde arttıran Araplar, acele bir donanmayı silâhlandırıp yola çıkardılar, bu donanı-ma İstanbul'dan görülecek yere kadar yaklaştı. Bi-zans ordusunun subayları tehlikenin ağır olduğuna

hükmettiler ve bir an bile imparator rolünü oynamaya girişmemiş olan Theodosius'un yeteneksizliğini bildiklerinden, heyet halinde ona giderek arzusuna rağmen kendisine kabul ettirilmiş olan iktidardan gönül rızasıyla vazgeçmesini istediler. İmparator: buna sevinçle razı oldu ve böylece, Efes piskoposu ünvanını alarak, bu maceradan sağ salım kurtulmak bahıtına erdi. Yeni Basileus'un seçiminin şartlarını olaylar tayin etmekte idi. Kuşatılmış ve istilâ tehdidi karşısında, imparatorluğa hem tecrübesi olan hem de sayılan asker bir şef gerekti. Öyle anlaşılıyor ki seçim kolay oldu ve erguvan rengi elbise gerçekte onu giymeye lâıyk gibi görünene sunuldu: Bu, Anadolu başkomutanı sıfatıyla Doğu birliklerine kumanda eden patriçi Leon idi. Ona taraftar olanlar yalnız subaylar değildi; kilise, sivil makamlar, hattâ halk onu imparator ilân etmek için şevkle birleştiler. Ölüm tehdidi altında İstanbul uyanıyor ve yıkılışının gözle görünür hale gelişi ruhlarda bir direniş iradesi yaratıyordu ki, bu, millî duygunun sanki ilkel bir şekli idi.

Leon'un tahta geçişi (25 Mart 717) ile imparatorluğun kurtuluşunu borçlu olacağı yeni bir hanedan, İsauria'lılar hanedanı başlar. Bu, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, Bizans tarihinin değışmez ritmidir: Medeniyetinin bütün parıltısı içinde belirli muhteşem güçlü devreleri, yeni bir kurtarıcının ortaya çıkışına kadar süren düşkünlük, parçalanma, genel yıkılma devreleri izler.

Leon, kuruluşu, halkı, hükümet biçimi VI. yüzyılda olduğundan bambaşka bir imparatorluğun başına geçmekte idi. Hırvatların, Sırpıların, Slavların baskısı,

girişilen karşı koyma teşebbüslerine rağmen, bu milletlerin Balkan yarımadasında, Mesia'da, Makedonya'da, hattâ takım adalara kadar Peleponez'de yerleşmeleri ile sonuçlanmıştı. Bulgarlar, bundan böyle egemenliklerini kuracakları topraklara kesin olarak ayaklarını basmışlar ve Hellenik etkilerin nüfuz edemediği Slavlık içinde eriyip kaynaşmışlardı. Böylece, artık Roma'dan kopmuş olan ihtiyar Bizans İmparatorluğu, eğer yaşamak istiyorsa, yayılmaya candan istekli ve ordularını üzerine saldırtmak için derin zayıflıklarından ya da geçici sarsıntularından faydalanmaya hazır bu genç uluslara karşı kendini göstermek zorunda idi. Bu, onun için vahim bir tehlike idi. Fakat bu tehlike eğer onu kendi kendisinin bilincine ermeye götürürse, eğer tebaaları arasında bir ulusal direniş duygusu uyanırsa, eğer onu yeni bir biçim almaya, yenden teşkilâtlanmaya zorlarsa, bunun için ürkütücü olduğu kadar faydalı olacağına hükmedebilirdi. Diğer yönden nüfusunun bu daha güçlü, daha saf ırklarla karışmasından imparatorluk gençleşmekte idi. Oysa ki kendi içine kapanmış olarak fazla debdebeli, fazla incelmış bir medeniyetin aşırılıklarını şüphesiz tam bir sönüşe kadar sürükleyecekti. Bütün VII. yüzyıl boyunca, dış tehlikere karşı daha güçlü bir teşkilât kurma mecburiyeti derin iç değişikliklere yol açmıştı. Sivil iktidar ile askerî iktidar arasındaki ikilik ve daha sonraları bu ikisi arasındaki çatışma, bölünen hükûmeti güçsüz hale getiren anlaşmazlıkların, üstünlük kavgalarının, çekişmelerin devamlı bir sebebi idi. Ordu şefleri ile eyalet valilerinden her biri, hasmının gücünü kendi gücüne boyun eğdirmek iddiası ile, her zaman birbirinin karşısına dikiliyorlardı. Dışarıda

eksarkların ve içeride themlerin kuruluşu bu anarşiye son verdi. Bundan sonra bütün bu geniş arazi bölümleri içinde aynı vali, sade imparatorun otoritesi altında, sivil güçle askerî gücü elinde topluyordu. İmparatorluğun bazı yerlerinde geçen yüzyılda başlayarak kurulan ve VIII. yüzyılda topraklarının her tarafına yayılan bu yeni rejimin sonunda silâhlı kuvvetin egemenliğini sağlaması ve idareyi ona tabi kılması kaçınılmaz bir şeydi. Devlet sadeleştiği ölçüde güçlenmekte idi. O, Roma geleneği ile ve Batı dünyası ile olan ilişkilerini gitgide daha aşikâr bir şekilde kesmekle birliğini kazanmakta idi. Yavaş bir gelişme Bizans'tan, doğuluğun kuvvetli izlerini taşıyan Hellenik bir devlet yapmıştı. Bu gelişmenin VII. yüzyıl içinde kesinlikle sonuca erdiği düşünülebilir. «Roma» İmparatorluğu yaşayışı, o zamana kadar sadece, resmî belgelerde Lâtin dilinin kullanılışı hile sürdürülmüştü. Lâtince resmî dil olarak kalmakla beraber halk onu anlamıyor ve hiç kimse konuşmuyordu. VII. yüzyılda imparatorluk emirnamelerinde, idarî genelgelerde ve kayıtlarda Lâtince yerini «ortak dil»e, Yunancaya bıraktı. Yunanca daha önce, kilisenin dili olmuştu bile. Eski Roma ünvanları ortadan kalktı, Bizans'a dair roman yazarlarına pek uygun gelen yeni adlar dile girdi: Logothete'ler bakanlardı, Curopalati saray nazırı idi, Büyük Carculaire resmî belgeleri göndermekle vazifeli idi, Büyük Heteriarque yabancı birliklere komanda ediyordu, Büyük Stratopedarque askerî mahkemelere başkanlık ederdi, Protokynege av emini idi, Proedresler devlet müşavirleri, Protospataire muhafız kuvvetleri şefi idi... Ve bu adların sıralanışı böylece sona ermeden sürüp gidiyordu. Bu hellenik' deyimler,

imparatorluk tebaalarının kendilerini Romalı diye adlandırmasını önlemiyordu. Fakat gerçekte, gelmişten bütün kalanı bundan ibaretti ve büyük bir gariplik eseri olarak Romalı (Rum) gerçekte Yunanlı anlamına gelmekte idi.

Böylece bunca bozgunlarla karara ve imparatorluğun feci şekilde düşüşünü işaretleyen bu uzun devre içinde onun yıkılırken yeniden kurulmakta olduğunu ya da hiç değilse yeniden kurulma imkânlarını sağlamakta bulunduğunu ifade etmekte mübalâğa yoktur. Ülke bakımından, Bulgarlar, Slavlar, Araplar yararına kaybı çoktur. Fakat daha dar sınırlar içinde kendi üzerine toplanmış olarak bundan böyle, kuvvetlerini dağıtmadan kendini daha kolaylıkla koruyabilecekti. Kendisinden koparılan parçaların sağlamış olduğu bu ülke kaynaşmışlığına birliğinin artan bir bilincini de eklemekte idi. Bu bilinç barbar saldırılarının ve ihtiraslarının onda uyandırdığı karşı koyma ruhundan doğmakta olduğu gibi, aynı zamanda millî kişiliği ile dinî şeriatçılığı arasında gitgide daha sıkı bir birleşmeden ileri geliyordu. Yunan imparatorluğu ve Yunan Kilisesi.. Yeni hanedanın kalkınma hamlesi içinde, dayanabileceği olumlu elemanlar bunlardı.

IV. KİTAP

İSAURİA'LI HANEDANI VE İKONOKLASM

I

Dış Savaşların Artışı

III. Leon ve V. Konstantinos Koprinimos, İsauria'lı imparatorların böyle adlandırılmaları, genellikle kabul edildiğine göre, hanedanın kurucusu III. Leon'un, Anadolu eyaletleri İsauria (Bugünkü İçel-Silifke çevresi)'li oluşundandır. Fakat bunlar, daha anlamlı bir ünvan, **İkonoklast** ünvanını da taşırlar. Gerçekte, Bizans tarihinin en faciala ve en meraklı olaylarından birini teşkil eden Tasvirler Kavgası bu devrede patladı ve alevlendi.

Şimdiden işaret edelim ki, İkonoklast hükümdarlar aşağıdaki sıra içinde birbirini izlerler. 717'den 741 e kadar İsauria'lı III. Leon, 741'den 775'e kadar oğlu V. Konsantinos, 775'den 780'e kadar IV. Hazar Leon, 780'den 797'ye kadar anası İrini'nin vesayeti altında bu sonuncunun oğlu VI. Konstantinos, sonra rüştüne eriştiği zaman oğlunu tahttan indirerek ve adet gereğince gözlerini oydurarak yalnız başına erkek gibi Basileus ünvanı ile 797'den 809'a kadar saltanat süren İmparatoriçe İrini. Theodora'nın yanında, İmparato-

riçe İrini, Bizans mutlakiyetinin en büyüleyici kadın simalarından biridir

Arapların yaklaşmasının heyecanı ve başkenti kuşatmaları tehdidinin dehşeti içinde iktidara getirilmiş olan III. Leon, imparatorluğun kendisi üzerinde kurduğu bütün umutları haklı çıkardı. Taç giyeli az bir zaman olmuştu ki düşman, İstanbul'a kadar büyük ölçüde bir harekete girişti. Maslamâh (Mesleme) komutasında Bergama'dan yola çıkan Araplar, Çanakkale boğazını geçtiler ve şehrin surlarına kadar ilerlediler. Bu sırada 1800 parça gemiden meydana gelen donanmaları şehri denizden sarmakta idi. Durgunluk devrelerini izleyen ani hücumlarla, kuşatma bütün bir yıl sürdü. Şeflerinin dayanıklılığı ile canlanan, kendilerine güven aşıl原因an yeteneğiyle yürütölüp yönetilen Bizans'ın kara ve deniz kuvvetleri bütün saldırılara karşı koydular. O yıl pek şiddetli geçen kış, kuşatanlar için amansız oldu. Amirallerinin ölümü de Arapları zayıf düşürdü. Rum ateşinin moral bakımından etkisinin, maddi etkisinden az olmadığını Bizanslılar bir kere daha sevinçle tespit etmek imkânını buldular. Cesaretlerine ve dayanıklılıklarına rağmen bu savaş usulünden moralleri bozulan, soğuktan takatleri tükenen, kıtlıktan sıkıntı çeken Araplar, ilkbaharda son bir gayrete hazırlandıkları sırada, III. Leon'un yardımlarını gördüler. Takatinin son haddine gelmiş olan **Maslamah (Mesleme)** davâyı bıraktı ve kuşatmayı kaldırdı. Araplar, İstanbul surları altında yüz binden fazla ceset bırakmış ve bir fırtına, dönüş yolunda yenilmez sandıkları donanmalarını yok etmişti. Onlar, bu felâ-

keti asla unutmayacaklar ve tanrısal bir irade ile korunmuş gibi görünen şehre cepheden hücumla bir daha girişmeyeceklerdi. III. Leon'un aslında parlak olan zaferi, sonuçları bakımından da muhteşemdi. Bizans İmparatorluğunun ve belki de Batı'nın kurtarıcısı gibi görünmek şerefini hak ediyordu. Bununla beraber, Araplara karşı savaş sona ermiş değildi; kaldı ki şimdi her iki tarafın dinî taassubu kinleri taşırmakta idi; fakat boğuşma Anadolu'da sınırlanmıştı ve Kayseri'nin alınması, İznik'in kuşatılması gibi olaylarla zaman zaman kızışıp durgunlaşarak, 739'da Acroinoon dolaylarındaki yeni bir Bizans zaferiyle son bulacaktı.

741'de babasının yerine geçen V. Konstantinos, onun eserlerinin ve İslâmiyete karşı hareketinin takipçisi oldu. Başarılı sonuçlar veren bir sıra seferler, müslümanları Anadolu sınırlarına kadar gerilettiler ve Arap tehlikesi, hiç olmazsa bir zaman için, bertaraf edilmiş bulundu. Babası gibi büyük bir hükümdar olan V. Konstantinos Kopronimos, bu askerî başarılarından cesaret alarak, Araplardan olduğu gibi Bulgarlardan da kurtulmak istedi. Güçleri durmadan artan Bulgarlar, Bizans'a karşı barışçı tutumlarını sürdürmeyi, ancak yıllık bir vergi karşılığında kabul etmişlerdi. III. Leon'un usta diplomathği ile elde edilen yardımları Yunanlıların, Araplar üzerine zaferini kolaylaştırmıştı. Fakat, V. Konstantinos, Araplardan artık korkacak bir şey kalmadığını düşündü, gücünün tehlikeli bir şekilde artmakta olduğunu gördüğü dünkü müttefikine karşı döndü ve kararlaştırılmış olan vergiyi ödemeyi reddederek, böylece kaçınılmaz hale getirdiği savaşa azimle atıldı. Savaş yirmi yıl sürdü;

bu yirmi yıl içinde artan şiddet devreleri ile boğuşma devamlı oldu. Basileus bütün gücüne rağmen, düşman gücünü yıkamadı ise de, onu yerinde tutabildi; İmparatorluğu onun baskısından kurtarabildi; Balkanları Bizans'ın kuvvetiyle ürküttü. O, babasının şan ve şerefine ortak sayılabilir. Her ikisi de, Bizans tarihinin temposunun en netamelî anlarda ortaya çıkardığı kurtarıcılardan, kuruculardandırlar. Bu tempo öyle şaşmaz olarak kendini gösterdi ki, tabiat üstü kuvvetlere inanan ya da dindar olan ruhlar, kaderin bu yön değiştirmelerinde, tartışma götürmez bir şekilde, koruyucu Meryem'in işe karışmasını görürler.

Bizans hukukunu özellikle incelemiş olan Rus ve Alman uzmanların bilimsel otoritesine dayanan tarihçi Vasilev, III. Leon'un ve V. Konstantinos Kopronimos'un başardıkları hukuk eseri ve genellikle bütün iç kalkınma hamlesi üzerinde ısrarla durur. Justinianus'un çalışmalarına, yeni bir biçim altında, yeniden başlamak gereğini kabullenen III. Leon oldu. Latince kaleme alınmış olan Digeste ve İnstitutelere artık Yunancadan başka dil bilmeyen bir medeniyete uygun düşmemekteydi. Diğer taraftan, bir çok töreler değişikliğe uğramıştı. Ve çoğunlukla geleneksel hukuk, anlaşılmadığı için yavaş yavaş bir kenara bırakılan yasalara üstün tutulmakta idi. III. Leon, Digeste'den, İnstitute'lerden ve Novelle'lerden ilhamını alan, sadeleştirilmiş, imparatorluğun uğradığı değişikliklere uydurulmuş, Yunanca yazılmış yeni bir düsturu kaleme almakla görevli bir hukukçular komisyonu tayin etti. Bu düsturun adı Ecloga ya da tam adıyla «Dirayetli ve dindar İmparatorlar Leon ve Konstantinos'-

un emriyle, büyük Justinianus'un İnstitute'lerine, Digeste'sine, düsturuna, Nouvelle'lerine göre yapılmış ve daha geniş insanî amaçlara göre düzeltilmiş, kısaltılmış kanunlar seçmesi»dir. Ecloga'yı kaleme alanlar, medeni hukuka ceza hukuku hükümlerinden fazla önem vermişlerdir; fakat ceza hukuku alanında, vahşilikleri bugün bizi biraz şaşırtan bir kısım cezaları kanunlaştırmışlardır; elbette ki bizim duygularımızın ölçülerini geçmişe uygulamak yerinde olmaz! Bununla beraber şurayı işaret etmek gerektir ki, Ecloga, şartları ne olursa olsun, bütün suçları aynı cezaya tabi tutmakta idi ve bu Justinianus'un kurallarına nazaran büyük bir ilerlemedir. Eski hukuk yapıtlarından sağlamlığını ve faydasını korumuş ne varsa almaya, onları durmadan gelişen bir medeniyete uydurmaya, rasyonel ilkeleri daima İncil hükümleri ile bağdaştırmaya çalışan Ecloga mevzuata, Roma hukukunu yumuşatan ve modernleştiren bir hristiyanlık esintisini katmış oluyordu. Bu, bir çok yüzyıllar süresince sert Justinianus kurallarının yerini hemen bütünüyle alacak büyük bir eserdi. İdarenin çeşitli alanlarını ve bütün büyük millî faaliyetleri düzenleyici diğer düsturlarla tamamlanınca bu geniş doktrin topluluğu İsauria'lı imparatorların kendilerine amaç edindikleri devleti yeniden kurma ve yeniden koordine etme işine yardımcı oldu. Askerî birliklerin çoğaltılması ve silâhlarının arttırılması için zorunlu olan malî reformların yanında, askerî disiplin yeni bir şekle konuluyor ve sertleştiriliyordu; Deniz Düsturu, deniz ticaretine uygulanan mevzuatı vücuda getirmekte idi; nihayet çok daha önemli olan Ziraî Düstur, bütün çiftçilik hayatını, kiralama, sınır, mahsul çalma işlerini sağlam bir

şekilde düzenlemekle kalmıyor, yepyeni bir kavram, köylü için kişisel mülkiyetin meşruluğunu getiriyordu ki, bu onların esaretten kurtuluşunu haber veriyor ve muazzam feodal araziye parçalanmaya götürüyordu. Bununla beraber, uygulamada bu cesur ilkelerin geleneklerini duyulur ölçüde değiştirmedigine ve çiftçinin toprağa bağlılığının Colonat ve Servage usulleriyle sürdürüldüğüne işaret edelim.

Nihayet, hükümet ve imparatorluğun büyük bölüntülerinin idaresi konusunda İsauria'lılar sülâlesi, Theme'ler rejimini geniş ölçüde geliştirdi, bunların sayılarını arttırmakla beraber alanlarını daralttı; bunları idare eden generallerin yetkilerini ve iddialarını kısıtı ve aralarında rekabetler ve geçimsizlikler yaratarak imparatorluğa karşı başkaldırabilme imkânlarını ortadan kaldırdı. Theme'lerin bu yolda teşkilâtlandırılması, hükümdarların amaçlarına bütünüyle karşılık vermekte idi. Theme'lerle dış tehlikeye karşı en etkili bir savunma vasıtası sağlıyorlardı, fakat valileri birbirinin karşısına dikmek suretiyle zararsız hale getiriyor ve merkezi iktidar karşısında silâhsız bırakıyorlardı. Bu suretle, İsauria'lı III. Leon ve oğlu Konstantinos tarafından düşünülen ve gerçekleştirilen reformların tümü, imparatorluğun, sağlam ve takdire değer, bir yeneden teşkilâtlandırılması niteliğini taşımakta idi. Ancak, Bizans tarihinin bu devresinin incelememize sunduğu meselelerin en önemlisi ve en karışığı muhakkak ki, İkonoklaşm meselesidir.

II

İ k o n o k l a s m

Bir kelime ile, İkonoklasm, ya da Tasvirlerin Kırılışı, İmparatorluk iktidarının, dinî tasvirlerle ibadeti ortadan kaldırmak, bu tasvirleri yıkmak ve yok etmek için başvurduğu teşriî tedbirleri ifade eder. Bizansın putataparlığın tamamıyla nüfuzu altında kaldığı, hattâ daha ileri giderek putataparlığın İncil'in manevî havasına üstün geldiği önceden kabul edilmezse Bizans Hıristiyanlığını anlamak kolay olmaz. Fazla olarak putataparlık — paganizm, eşyaya taparlık — fetişizm, insan kitlelerinin tabiatına ve ihtiyacına en uygun gelen dinî davranışlardır. Ancak tek bir tanrıya tapınan ve onu temsil eden resimleri veya onun kadrini yükseltmek için yapılan ibadetleri sadece bir sembol, bir hatırlatıcı vasıta sayan gerçekte pek az insan vardır. Zayıflığımızın aşıladığı korkuda, kaderimizin tasasında, gündelik ızdıraplarımızın acılığında önceden görülmez ve muhakak olan ölümün dehşetinde temellerini bulan din, hiç olmazsa zayıf ruhlar için —yani hemen bütün ruhlar için— manevî bir destekten başka bir şey değildir. Bizleri içinde yaşadığımız felâketin pençesinden kurtaracak ve hayatın ötesinde ebedî bir mutluluk sağlayacak egemen güçlerin varlığını yakın ve elle tutulur halde duyduğumuz ölçüde bu destek-

ten faydalanırız. Aslında putataparlık olan evliyalara ibadet, etrafımızı sağan tehlikelere karşı korunma ihtiyacının bir ifadesidir. Tanrı bizden çok uzaktır. Bizze daha dost, daha tanıdık koruyucular gereklidir. Özellikle güney dinleri, bu gerçekçi ve çoğunlukla çıkarıcı düşünce ile hareket ederler: Saint Jantier ve Saint Antonie de Padova'ya yapılan törenler buna örnektir.

Şu halde Yunan paganizminin hristiyanlığa karşı, insanın kendisine kendi boyunda tanrılar yapmasına imkân veren, bu antropomorfizmi ona sokmuş olması hayretle karşılanacak bir şey değildir. Fakat bu kaypak bir yoldur ve kaçınılmaz olarak tasvirlerin kendisine tapınmaya götürür. Madde, sembollerinde eritir ve daha sonra hemen bütünüyle onun yerine geçer. Böylece, tasvirlerle tapınma, yavaş yavaş imparatorluğa tabi büyük halk kitleleri için aslı ibadet haline gelmişti. Charles Diehl şöyle yazar: «VIII. yüzyılda bu bağlılık, hiç bir zaman olmadığı kadar yaygındı. Her yere, yalnız kiliselere ve manastırlara değil, fakat evlere, dükkânlara, mobilyaların, elbiselerin, süslerin üzerine İsa'nın, Meryem'in ve azizlerin resimleri konulmakta idi. Bu dinî tasvirlerle karşı gösterilen saygı ve kulluk belirtileri pek çoktu. Onların önünde secde ediliyor, kandiller ve mumlar yakılıyordu. Bu tasvirler üzerine and içiliyor, şereflerine ilâhiler okunuyor, kurbanlar adanıyordu. Onlardan harikali şifalar, aklın alamayacağı mucizeler isteniyor ve bekleniyordu, koruyuşlarına o derece mutlak surette güveniliyordu ki bazen çocuklara vaftiz babası yapılmakta idiler. Bu şaşkınlığı haklı göstermek

için, din bilginleri maddî tasvirinde aziz varlığın manen bulunduğu ve tasvire karşı gösterilen saygının, temsil aslına yöneldiği yolunda açıklamalar yapmakta idiler. Halk bunun asla farkında olmuyordu. Tasvirler ona gerçek kişiler gibi görünüyordular. Bizans edebiyatı, içlerinde tasvirlerin tabiat üstü ve tanrısal varlıklar gibi konuştuğu, hareket ettiği ve yer değiştirdiği dindar efsanelerle doludur. Herkes kanaat getirmişti ki, her şeye gücü yeten tasvirler mistik bir özelliklerle vücudun sağlığını olduğu gibi ruhun sağlığını da temin ederler, onlar tarafından fırtınalar yatıştırılır, şeytan kaçırılır, hastalıklar uzaklaştırılır. Onları lââyık oldukları gibi takdis etmek, bu dünyada bütün iyilikleri ve öbüründe sonsuz şan ve şerefi elde etmenin güvenilir bir vasıtasıdır.» (*)

Tasvirlerle tapanlar arasında, özellikle kadınlar, mutaassıp bir bağlılık gösteriyorlardı. Yapılan baskı, çok defa bu bağlılığı bir histeri haline getiriyordu. Bir yüzyıldan fazla bir zaman içinde, ne zaman azışmış bir bunalım çıksa ve tepeleme hareketleri kırıcı bir hale gelse, tasvirlerini koruyan halk kadınları ile mezhebin saflığını kılıç darbeleri ile kurtarmakla görevli askerler arasında savaflara tanık olunuyordu. Bu askerlerden, kutsal resimlere tapan birkaç kadın tarafından bir sokak köşesinde yalnız yakalananların başına gelecekler vardı! Onu derhal özenle parça parça ediyorlardı. Fakat, tek Tanrı'nın koruyucuları, kendilerine uzanmış kutsal eşya tutan kadın ellerini bal-

(*) *Chales Diehl: Ortaçağ Tarihi.*

ta ve bıçakları ile şevkle doğradıklarında nasıl bir müthiş öc almakta idiler! Ve bu yüz yıl içinde, Tanrı'yı unutarak, Yunan paganizminin ve doğu mistiğinin etkisiyle Meryem'den başkasına ibadet etmeyen o saçlı sakallı keşişlerin kafa derilerinin yüzüldüğünü seyretmek ne zevkti!

Saf hristiyanlık doktrini kültürüne sahip olan ya da buna bağlılığı bulunan herkesin, bu bâtil inanç cezbesi karşısında kaygı duyması ve bu dinin yerini nasıl aşağılık bir ibadetin aldığını görmekten üzüntü çekmesi tabii idi. Kilise ileri gelenlerinin ya da ortodoks din bilginlerinin etkisi altında imparatorlar, Bizans Kilisesinin gerçek başları, bu vicdan ve inanç meselesini ihmal edemezlerdi: Kendi selâmetleri buna bağlı idi. İkonoklast davranışını açıklayan bütün sebepler arasında birinci yeri ciddi dinî kaygılara vermek gerekir. Ancak din, genel yaşantıya, ayrılamayacak kadar, sımsıkı bağlı idi: Bütün dinî meseleler, devlet meselesi olmakta idi. Hükümdarların düşüncelerinde, amaçlarında, teşrii davranışlarında bu iki türlü kaygı birbirine katılmakta idi. Eğer meseleler durumun gereğine göre, bu kaygılardan birinden ziyade öbürünün etkisiyle karara bağlanmış gibi görünüyorsa, bu inançlarla ilgili güdülerle hükümet işlerini ilgilendiren güdüler arasında tam bir ayırım yapmanın hiç de kolay olmayışındandı. Tasvirler mezhebi, bütün İmparatorluk yüzündeki manastırları dolduran keşişler tarafından beslenmekte ve körüklenmekte idi. Kutsal tasvirler alışverişi ve mucize ticareti onlar için verimli bir sanayi halini almıştı. Yüzyıllar boyunca, manastırlar durmadan genişlemekte ve zenginleşmek-

te idiler. Mülkleri vergiden muaf tutulmuştu; mensupları bütün kamu hizmetlerinden istisna edilmişlerdi. Tembel, geveze, bir kısmı yalancı, bir kısmı budala, kendisinden yükseğe çıkmadıkları için kitleye sempatik görünen keşişler öyle bir etki yapıyorlardı ki her an için korkunç kargaşalıkların elebaşları ve demagoglar haline gelebiliyorlardı. Yayılan güçleri, müthiş surette ürkütücü olmakta idi.

Bununla beraber, sırf bu güçlerinden ve itibarlarından dolayı onları doğrudan doğruya tepelemek zordu. Tasvirler mezhebini söndürmek ya da onu ortadan kaldırmak, saldırmış gibi görünmeden onları vuracak dolaylı bir çare idi. Onların, inanlar kalabalığını ayaklandırmaya ve imparatorluk otoritesine karşı halk muhalefetini dikmeye çalışarak verdikleri karşılık da dolaşık yollardan olmakta idi. Görünüşte çıkarlarını bir yana bırakarak, direnişlerine din bilimi alanında yer verdiler: İkonoklast söylevlerinde ve heyecanlı vaazlarında dinsizlik haline getiriliyordu. Tasvirilere ibadete alışkın olan halk, onların ululuğuna karşı her türlü sataşmayı aslında büyük günah saymakta idi. Onların taassubunu kıskırtmak ve dinsiz bir imparatorun tahttan indirilmesi gerektiğine kandırmak kolaydı. Bu suretle İsauria'lı hükümdarlar tehlikeli bir oyun oynamakta idiler ki bu oyun yüz elli yıla yakın bir süre imparatorluk içinde ihtilâl mihrakları tutuşturdu ve nihayet ortodoksluğun zafereyle son buldu. Şunu da işaret edelim ki İkonoklast imparatorların tehlikeli teşebbüslerinde, onlarla birlik olan yalnız içten bir ruhanilikle hareket eden ve esasen keşiş demagojisine şiddetle hasım olan bir çok

yüksek kilise mensubu değildi; Arap ve Yahudi etkisinde kalarak tanrısal kişiliğın bir insan görünüşünde temsil edilmesini rezalet ve hakaret sayan, doğu eyaletleri halkı tarafından da desteklenmekte idiler.

III. Leon, Papa II. Greguar ve Patrik Germanos'un muhalefetlerine rağmen 725 yada da 726'da ilk emirnamesini çıkardı. Papa ve Patrik işi idare ederek, tehlikelerini kolayca görebildikleri bu tedbirleri onaylamaktan kaçındılar. Kendi kendisini «imparator ve Rahip» diye adlandıran III. Leon, onları bir yana bıraktı. Bir yanardağ patlamasını ve Beyoğlu bölgesini harap eden bir zelzeleyi bahane tuttu. Bu ona göre, hiç değilse inanmış gibi görüldüğüne göre, kendisine ibadeti terk ederek bâtil tasvirlerle tapınan insanlara karşı Tanrı'nın öfkesinin bir belirtisi idi. Enerjik ve hattâ sert bir asker olan Basileus, kandırmayı denemedi ve dolambaçlı yollara başvurmadı; imparatorluk sarayının bir kapısının üstündeki İsa heykelini yıktırdı. Derhal ayaklanan halk, çekiç darbeleri ile kutsal tasviri yıkmış olan subayı öldürdü. Böylece inançlarını savunmuş olanlardan bir kısmı yakalandı ve imparatorun emriyle ölüme mahkûm edildi. İkonoklasm kanlı bir sahne ile başlamıştı.

Emirnamesinin meydan verdiği kargaşalıklar o kadar şiddetli oldu ki III. Leon gayretkeşliğini hafifletmek zorunluluğunu duydu.

Yunanistan ayaklanmış ve yeni bir hükümdar ilân ederek İstanbul üzerine yürümüştü; sonunda bunların askerleri yenildi ve donanmaları tahrip edildi, ama teşebbüs küçümsenmeyecek kadar ciddi idi. Ve-

nedik, Roma, Pentapole siteleri (İtalya'da Rimini, Pesaro, Fano, Sinnigaglia, Ankone şehirleri) isyan ettiler. Papa, akıllıca İkonoklasm'ı suçlayarak düzeni sağlamamış olsaydı yarımada bir savaş patlayacaktı III Leon kendi kendini yalanlayamayacak kadar ileri gitmişti. Kararlarına taştışma götürmez bir otorite eklemek için, patrik Germanos'un da bunlara katılmasını ve imzalamasını istedi Patrik günah saydığı emirnameye ortak olmayı red edince, derhal görevine son verildi ve yerine daha itaatli bir rahip, Anastasius getirilerek fermana imzasını koydu. Bu andan itibaren yeni patrik bir çeşit şeriatçılık kılığına bürünüyor ve İmparator da bunları uygulatıyordu. Lâkin bu işini öyle bir ılımlılıkla yapıyordu ki bundan, bilhassa görünüşü kurtarmak istediği anlamı çıkarılabilirdi. Germanos makamını, kendisi rahatsız edilmeden terk edebildi. Eyalet isyanları, özellikle Yunanistan ayaklanması ustaca bir yumuşaklıkla bastırıldı: Kiliselerin, manastırların çoğu dinî tasvirlerini korudular; halk onlara tapınmaya devam etti; İkonoklasm ilân edilmiş fakat asla uygulamaya konulmamıştı. Ortaya doktrin meseleleri çıkarmamış olsaydı hareket her iki taraf içinde yatışmışa benziyordu; fakat bu hareket imparatorluk cephesinden, din meselelerinde yetki üstünlüğünün ifadesi kararı, kilise ve özellikle keşişler cephesinden, devlete karşı bağımsızlığını elde etmek iradesi niteliğini taşımakta idi. Kavganın gittikçe alevlenmesi kaderde vardı ve gerçekten V. Konstantinos zamanında alevlendi.

Constatinos, babasının politikasını daha sürekli şekilde ve daha da azimle yürütecekti. Onun hakkın-

da bir hükme varmak güçtür, zira İkonoklasm'ın hasımları sonunda zaferi kazandıkları zaman mel'un doktrinden yana sandıkları bütün belgeleri yok etmişlerdir. İkonoklast hükümdarlar hakkında ortodoks kaynaklı söylentilerden başka hiç bir şey elimizde yoktur. III. Leon ve bundan da fazla V. Konstantinos hakaretlere doğmuşlardır. Sonuncuya, düşmanları tarafından Kopronimos (Gübre adlı) lâkabı takılmıştır. Çoğu zaman şeytan ve Antéchrist (Apokalipse göre, kıyamet gününden az önce ortaya çıkarak İsa'nın dine karşı bir din kuracak olan sahtekâr) ile bir tutulmuşlar ve suçlanmadıkları sapıklık ve yüz kızartıcı kötülük bırakılmamıştır. Bu kin taşkınlıklarının ötesinde gerçeği bulmaya çalışılırsa, III. Leon'un dinî sebeplerden ziyade siyasî sebeplerle karar aldığı belki de daha mütaassıp ve felsefe kültürü daha köklü olan oğlunun ise gerçekte tasvirlere tapınmayı insan aklına yaraşmayan bir bâtil inanç şekli olarak gördüğü intibana varılır. Zevki ve öğrenimi dolayısıyla din bilgini olan, inanç meselelerine ait nutuklar ve kitaplar yayınlayan Konstantinos, cesaretini Bakire Meryem ve Azizler mezhebini suçlamaya ve manastır hayatını devlete zararlı olduğu kadar tabiata aykırı bulmaya kadar götürüyordu. Daha tahta çıktığı zaman, ortodokslar kuşklarını ve hoşnutsuzluklarını gizlememişlerdi. O zamandan başlayarak hasımlarının gücünü ölçmek imkânını buldu: Bunlar, kendisinin askerlerinin başında Araplara karşı sefere çıkmasından faydalanarak kayınbiraderi Artavasde'yi imparator ilân etmişler ve o da hemen III. Leon'un fermanlarını ilga etmişti. Düşmanlarını dize getirmek ve İstanbul'u yeniden almak için V. Konstantinos'un on sekiz ay savaşması

gerekmişti. Artavasde'nin gözleri patlatıldı ve korkaklığı sebebiyle onun yanında yer almış olan Patrik Anastasius'un hipodromda bir eşeğe bindirilerek gezdirildiği görüldü, Konstantinos tahtını yeniden işgal etti. Şimdi inançlarına kişisel sebepler de ekleniyor ve şiddetli bir öç alma isteği, felsefesinin ateşini daha yakıcı bir hale sokuyordu. 754'de üç yüz piskoposun katıldığı bir konsili toplantıya çağırıldı, bunun görevi İkonoklasm'ın din bilimi yönünden antlaşmasını yapmak olacaktı. Bu konsilin sonunda çıkarılan emirname günümüze kadar saklanabilmiştir. Vasiliev'in kitabına aldığı metni şöyledir: «Kutsal kitaplara ve din ulularına dayanarak Mukaddes üçlü adına oy birliğiyle ilân ederiz ki, ressamın melun sanatıyla, herhangi maddeden olursa olsun yapılmış bütün resimler kutsal kiliseden lânetle uzaklaştırılacak, atılacak ve kovulacaktır. Bundan sonra her kim böyle bir şeyi imâl etmeye ya da ona tapmaya, ya da onu bir kilisede veya özel bir evde teşhir etmeye veya gizli olarak elinde bulundurmaya cüret ederse, piskopos ya da rahip ise azledilecek, keşiş ise ya da kilise mensubu değilse aforoz edilecek ve Tanrı'nın hasmı ve din ulularından aktarılan doktrinlerin düşmanı olarak devrin kanunlarının tayin ettiği cezaya çarptırılacaktır.»

Kendi düzenlediği bu metne dayanarak Konstantinos, tepeleme işine hız verdi. Konsilin kararları, işini kolaylaştırmakta idi. Günah işlemekten korktukları için ortodoks tezini tutan kararsızlar, çekingenler böyle bir meclisin otoritesi ile tatmin edilmiş oluyorlardı; muhalefeti bırakarak imparatorun iradesine boyun eğebilirdi. İmparator müsamahasız ve merhamesiz

görünüyordu. Sürgün, malların müsaderesi, işkence, ölüm inatçılara uygulanan cezalar oldu. Heykeller, mozayikler, resimler, el yazmalarındaki tezhipler, en mübarek kutsal emanetlere varıncaya kadar ibadete maddî bir dayanak olabilecek herşey istisnasız olarak ve sanat değerine bakılmaksızın yok edildi. Tasvirlerle tapınmanın mutaassıp destekleyicisi keşişler, özellikle zulüm gördüler. Konstantinos politik ve teolojik kinlerini onlar üzerinde doya doya tatmin ediyordu. İçlerinden boyun eğmeyi red eden birçoğu öldürüldüler. Manastırların çoğu kapatıldı ya da kamu yararına tahsis edilmiş binalar haline getirildi ve servetleri devlete kaldı. Bir çok yerlerde keşişler mesleklerinden çıkarıldı, sivil elbise giymeye ve evlenmeye zorlandı. İçlerinden yaklaşık olarak elli bini Güney İtalya'ya, bir kısmı Suriye'ye, Filistin'e, Kıbrıs'a gittiler. İkonoklastm zorla ve yıldırma yolu ile zaferini sağlamış görünüyordu. Fakat Konstantinos'un halefi beş yıl (775—780) iktidarda kalan IV. Hazar Leon aynı doktrinleri yaymakla beraber bunların uygulanmasında son derece ılımlı davrandı. Belki de dinî tasvirlerin hararetli tapıncısı ve aslı Atinalı olmak dolayısıyla putataparlığa yatkın genç imparatoriçe İrini'nin etkisiyle baskılar derhal durduruldu. Keşişler nefes alabildiler, elbiselerini giyebildiler, propagandalarına girişerek etkilerini yeniden elde etmeye çalışabildiler. IV. Leon, küçük bir çocuk bırakarak öldüğü zaman, İrini, VI Konstantinos ismiyle tahta çıkan bu çocuk adına iktidarın icracısı olacaktı: Tasvirler mezhebinin geri gctiriileceğini kestirmek kolaydı.

III

İRİNİ

ve

İKONOKLASMA KARŞI TEPKİ

İmparator, oğlu gelecekteki hükümdar Leon 768'de şimdiye kadar en silik bir hayat sürmüş olan yumuşak ve dindar bir Atinalı küçük kızla güzelliği sebebiyle evlendiği zaman, altınların ve mücevherlerin şaşkınlığı altında neşe saçan genç imparatoriçenin bir gün imparatorluğun mutlak hakimi olacağını ve bütün gücüyle, kendisini karı ve kız edinen hükümdarların eserlerini yok etmeye çalışacağını aklına bile getirmiyordu. Onun o güne kadar yaşamış olduğu bu hristiyan Yunanistan, yeni inançları içinde geçmişteki dinin binlerce kalıntısını muhafaza etmekte idi; bu ülke üzerinde tanrılar asla insan biçiminden başka surette tasavvur edilmemişlerdi ve onlara saygı göstermek, şekillerini elle tutulur, gözle görülür hale getirmek demektir. Bu sebeple Yunanistan imparatorluk eyaletleri içinde tasvirler mezhebinin en çok yaygın ve en fazla ateşli olduğu yerlerden biri idi. Bununla beraber İrini, yeni şeriatın şart koştuğu yemini eda et-

miş ve evlenirken resmen İkonoklasm mezhebine girmişti.

Şüphesiz ki, yeni kaderinin parıltısını, sözde bir inkâra değer bulmuştu: Belki de sözlerini düşüncelerine uyduracağı bir gün gelecekti. Kayınpederinin ölümünün, yapılan zulümlerde bir gevşeme işareti olduğunu söylemiştik.IV. Leon hasımlarını, ancak gayretkeşlikleri apaçık ortaya döküldüğü zaman uslandırma yoluna gitti. Böylece kendi sarayı içinde bazı tavrilerle tapanları cezalandırmakla kaldı, bazı tutuklamaları, hattâ bazı işkenceleri emretti. İmparatoriçenin tutumu tasvirlerle tapanlara cesaret veriyordu. Dairesinde tasvirler sakladığı bilinmekte idi.

IV. Leon 780'de öldü. Oğlu Konstantinos ancak on yaşında idi. Bu hale göre, gerçek iktidara İrini sahip oluyordu. Charles Diehl, İrini'nin hayat hikâyesi yazarlarının çoğundan daha az lehindedir. Onun doğru olarak işaret ettiği gibi, tasvirler mezhebini geri getiren Basilissa, ortodokslar için kendiliğinden bir çeşit azize halini almakta idi. İkonoklastlar ona hücum etmişler midir? Onu daha iyi tanımamıza imkân verecek bir portresini çizmişler midir? Bunu bilemiyoruz, zira bunlardan hiç bir şey kalmamıştır. Elimizde bulunanlar sadece ona karşı duyulan şükran ifadeleridir. Bunlar, coşkun bir minnet ve hayranlıkla, dâhi, günahlardan uzak, cismanilikten sıyrılmış, Eflâtun felsefesiyle beslenmiş, eski İran kâhinlerinin doktrinlerini iyice bilen, bir İrini'nin övgüsünü paralar. O, düşüncesini, gerçekleşmesinin kendi eseri olmasını istediği, Constantin'in rüyasına kaptırmıştır: Bizans egemenliği altında Roma İmparatorluğunun yeniden ku-

rulması.. Diehl'e göre, son derece ihtirashı, fazla olarak iktidara düşküdü. Namusunu korumuş olması, bir sevgilinin kendisine hâkim olacağı korkusundandı. Hiç bir ahlâki düşünce, hiç bir çekinme, hiç bir insanî duygu, hattâ ana sevgisi ondaki gem vurulmaz iktidar iradesini asla gevşetemez. «Kibirli ve ihtirashı İri-ni, şiddetli, sert ve zalimdi, diye yazar. Bu azimli ve inatçı kadın güttüğü amaçlara yorulmaz ve şaşılacak bir takip fikriyle yürürdü. İmkânları görülmemiş bir bollukla, eşsiz tuzak kurma ve entrika çevirme sanatı projelerinin emrine koyardı. Bütün ruhunu saran ve onu hükmü altına alan bu iktidar deliliğinin, duygularının tümünü ortadan kaldırarak yalnız ihtirashı canlı bırakan bu ruhî çarpıklığın, şüphesiz bir büyüklük yönü de vardır.»

Olayların ortaya koyduğu, İri-ni'nin davranışlarında gösterdiği ihtiyat ve ustalaktır. Tasvirler mezhebini, ani ve sert bir hareketle yeniden kurmasının imkânı yoktu: Kişisel durumu yeteri kadar güçlü değildi. IV. Leon'un beş erkek kardeşi, Sezarlar kıpırdanmakta idiler; içlerinden her biri imparator olmayı diliyordu; gerekirse imparatorluğu parçalayabilirlerdi de. En yüksek otoriteyi bir kadın naibin ellerinde görmeye kızan herkes bunların taraftarı idi. Diğer yünden, son konsilin koyduğu hükümler, kendisi din bilimi meselelerinin içinden çıkmak iddiasında bulunmayan, bir çok inananları İkonoklasma döndürmüştü. Nihayet, ordunun en büyük bölümü İkonoklast idi. İri-ni yavaş yavaş, sinsice faaliyet gösterdi. Kayınbiraderlerini güya bir suikast teşkilâtına dahil olduklarından dolayı cezalandırmak için onları papaz olmaya

zorladı ve can'larını bağışlamış olduğundan dolayı da şeref kazandı. Yüksek komuta heyetini, hakimleri, kilise teşkilâtını, idareyi azar azar temizliğe tabi tuttu. Emekliye ayırmalar, yer değiştirmeler, itibar kırma- larla en sıkıcı düşmanlarını başından savdı: Onların yerine dostlarını, kendi yaratıklarını, akrabalarını getiriyordu. Sarayın bütün önemli mevkileri tam güvenine sahip bulunan kendi dairesinin hadımlarına emanet edildi. Saltanatı süresinde bunlar hükümet içinde öyle bir mevki aldılar ki bu garip kadın hakkında bir roman yazmış olan Paul Adam, kitabına İrini ve Hadımlar adını verdi.

Hadımların, nihayet fizyolojik bir korunma tedbiri olarak harem gözetmeciliği görevinde kullanılmaları kolayca kabul edilebilirse de, bir bakanlık ya da mabeyincilik işinde hadımlığın mecburiyetini ya da sadece uygunluğunu anlayabilmek epeyce güçtür. Belki de, cinsel kaygulardan kendini kurtarmış olan hadımın, hiç bir etkinin saptıramayacağı, düşüncelerinde daha serbest ve fikir faaliyetlerine daha fazla hakim bulunacağı farz edilebilirse de, böyle bir psikolojik sebebin o zaman düşünülmüş olabileceğini sanmıyoruz. Hiç değilse bunun yüz yıllar boyunca unutulmuş fakat hadımlık geleneğinin ve hadımların önemini sürüp gitmiş olduğu muhakkaktır. İrini'nin saltanatı hadımlık kuruluşunun en yüksek ve şerefli noktasına varışını işaretler.

Nitekim İmparatoriçenin başbakan olarak seçtiği ve yirmi yıl boyunca imparatorluğun en yüksek ünvanlarını bağışladığı Staurakios adında bir hadımdı. İmparatoriçe ile anlaşarak, dış politikayı yeni yolla-

ra yönelten Staurakios 783'de Araplarla barışı imzaladı; Papalıkla yeni dostluk ilişkileri kurdu ve hattâ Charlemagne ile antlaşma yollarını aradı. Her şey göstermekte idi ki, İrini, Batı'ya dönmeye kararlıdır ve onun yönetimi altında Bizans imparatorluğu, Romalı aslını yaşamayı deneyecektir. Papalık tarafından genel politika sebepleri ile suçlanmış olan İkonoklasm, özellikle son İstanbul Konsilinden sonra, yıkılması gereken engel idi. Bununla beraber ve bu yapılmaya kadar ortodoksluğun gerekleri tekrar göz göre göre, şaşaa ile ve uluorta icra edilmekte idi. Bu derece açıklıkla ifade olunan bu geri dönüşün arkasında tasvirlerle tapanların, Tanrı'nın bir elçi olarak göklerle çikardıkları, İmparatoriçenin etkisi duyuluyordu.

Nihayet 784'de İrini, patrik Paulus'un yerine imparatorluk kâtibi Tarasius'u getirdi. O da, papanın başkanlık edeceği ve bütün piskoposların davet olunacağı, kilisede barışı yeniden kurmakla görevli, bir konsilin toplantıya çağırılmasını istedi. Papa temsilciler yolladı ve muhteşem konsil 786 yılı Ağustos ayında Aziz Havariler Kilisesi'nde toplandı. Açılış oturumunda karışıklıklar oldu. İkonoklast şeflerinin komuta ettiği garnizon birlikleri, yüksek rütbeli rahiplerin, İmparatoriçenin başkanlığı altında toplanmış oldukları kiliseyi bastılar. Kendilerini tehdit eden kılıçlar karşısında eski kafalı piskoposlar ve papalık temsilcileri, İkonoklast meslekdaşlarının hakaretleri ve zafer naraları arasında, kaçmaktan ve canlarını kurtarmaktan başka çare bulamadılar. İşe karışmaya kalkışan İrini bile tartaklanmalara uğradı ve konsil dağıldı. Azimli Basilissa, kendi kendisine herhalde yo-

lu yanlış seçmiş olduğunu söyleyerek yeniden işe koyuldu. Metropol birliklerinden bir kısmını para ile elde etmek, yola gelmez eïemanları sınırlara göndermek, kilise ileri gelenlerinden bazılarının inançlarını lütüflarla ve vaadlerle değiştirmek ve ortamı birinci girişmedekinden daha iyi hazırlamak gerekiyordu. İhtiyat daha da ileri götürülerek konsili fazla hararetli ve fazla oynak başkentte toplamamaya karar verildi ve 24 Eylül 787 tarihinde toplanan cihan konsilinin yeri olarak İznik seçildi. Bir aylık bir çalışmadan sonra işini tamalayan konsil İstanbul'a göçtü ve muzaffer İmparatoriçe, eski inançları yeniden kuran ve zorunlu kılan hükümlere imzasını koyabildi. Dinî tasvirler sadece kutsal bilinip onlara tapınılmadığı ileri sürülerek hiç bir putataparlık karakteri taşımadığı ifade olunmak suretiyle Tasvirler Mezhebi geri getiriliyordu. Bunun gibi kutsal eşya mezhebi de tekrar kurulmuştu. Manastırlar önceki yönlerine döndüler, keşişler iş başına çağırıldılar. Konsil, gelecekteki yeni kavgaları sezmiş gibi, tasvirlere tapınmaya esas olan teolojik mucip sebeplere açıklık vermeye ve bunları bir doktrin dergisi halinde toplamaya çaba harcamakta idi. İrini'nin kişisel etkisinin kendisini hissettirdiği umumî bir yenileme ve temizleme kaygusu içinde manastır disiplini konusunda çok sıkı kurallar koydu; kutsal eşya ticaretini resmen suçladı ve erkeklerle kadınların karışık buldukları manastırları yasakladı. İkonoklasma yenilmişti. İrini «Christophor — İsa'nın Müttefikî» adı ile selâmlanmakta idi.

Bu kadar uzun zamandan beri imparatorluğu parçalayan ve ihtirasları ayaklandıran bir tartışmada bu

azametli rolü oynadıktan sonra, Basilissa artık tacını terk etmeyi düşünemezdi. O naiplik yapmamış, saltanat sürmüştü. Eğer oğlu iktidarı ele geçirmek isterse gözünde gayrı meşru bir saltanat iddiası olacaktır. Oğlu on yedi yaşına gelmişti; tehlike pek yakındı. Prens gerektiğinde cesur olmakla beraber zayıf karakterli oluşu İrini için mutlu bir şeydi. Çocukluğundan beri anasının iradesine bağlı olduğundan ona karşı koymaya hiç yeteneği yoktu. İrini onu, çok mütevazî şartları olan dindar, sade, silik ve yine de sevimli bir genç kızla, hiç bir arzu göstermemesine rağmen, evlendirmekle işe başladı. Bu kızın korkulacak bir şeyi olmadığına ve onun sırtından İstanbul üzerine etki yapacağına inanıyordu. Eğer hadım Staurakios tahammül edilmez bir saygısızlık göstermemiş olsaydı, prens durumuna tevekkülle katlanacaktı. Genç adam sonunda kötü muamele görmekten bıktı ve etrafına bazı hoşnutsuzları toplayarak, hadıma karşı bir suikast şebekesi kurdu. Entrika ortaya çıktı ve ceza sert oldu. Şebeke mensupları işkenceye tabi tutuldu yada öldürüldüler. Constantinus canını kurtardı ama kırbaçla dövüldü ve hapis edildi. Lâkin, bir kadının böylece iktidarı kapıvermesinden utanç duyan bir Asya kolordusu İrini'ye karşı isyan etti ve prensi imparator olarak alkışladı. İsyân ani olarak yayıldı. Eyaletlerin bir çoğunda ayaklanan birlikler, Constantinus'u imparator itân ettiler. İrini birdenbire kendisini terk edilmiş, tehdit altında ve tacını bırakmaya ya da daha doğrusu tahtı gerçek imparatora teslim etmeye mecbur gördü. Etrafını saran hadımlar sürgün edildi ve kendisi imparatorluk sarayını terk etme emrini aldı. VI. Constantinus, bir gözdeleler takımını bir başkası ile

değiştirerek tanınmış bazı İkonoklastlar arasında mevkileri ve lütuflarını bölüştürdü. Ancak İrini'nin, savaş meydanları dışında insanların en yumuşağı ve en korkağı gibi görünen oğlu üzerindeki etkisini tekrar elde etmesi için bir yıla bile lüzum kalmadı. Anası yeniden imparatorluğa ortak edilmesini diledi ve oldu. Başta Staurakios olmak üzere hadımların geri çağırılmasını İkonoklastların kovulmasını istedi: Bütün emirleri yerine getirildi. İmparatora, kendisinin iktidarı elde etmesine yardım etmiş olan generali bile cezalandırtmayı başardı ve şeflerinin uğradığı bu haksız muameleye kızan askerler başkaldırınca, isyanı bastıran yine Constantinus'un kendisi oldu. İrini manevrasını fevkalâde çevirmişti: İmparator ordunun en büyük bölümü için nefret edilen adam olmuştu. Daha da ince bir hilâ tertiplemedi. Genç Basileus, meşru karısını hiç sevmiyordu ve anasının Theodote adlı bir nedimesine gönlünü kaptırmıştı. İrini, sahte bir hoşgörülükle ona bu kızla gizlice evlenmesini nasihat etti. Ondan sonra da skandalı yayarak çifte karılı olmasına öfkelenen kilise mensuplarını ona karşı ayaklandırdı. Constantinus kendisini savunmak istedi, bir kısım keşişleri yakalatarak kırbaçlattırdı, İstanbul karıştı, ardebeler oldu ve sonunda İrini muhalefetin başına geçti.

797'de Constantinus, Araplara karşı yönelttiği az şerefli bir seferden İstanbul'a dönmekte iken bir isyancılar çetesi tarafından yakalanmak üzere olduğunu gördü ki bunların anasının emrinde olduklarına şüphe yoktu. Çetenin elinden kurtulmayı başardı ve Anadolu'ya kaçtı. Orada kendisine bağlı birlikler bulaca-

ğını düşünüyordu. Takipçileri peşini bırakmadılar, sonunda onu yakalayıp zincire vurarak İstanbul'a getirdiler. O zaman İrini, onun gözlerini çıkarttı ve onu karanlıklar içinde sefil ve münzevi bir hayatı sürüklemeye terk etti. İrini'nin kendisine gelince o saltanat sürmekte idi. Oğlunu uğrattığı işkenceden sonra Aziz Havariler Kilisesi'nde bir Te Deum ilâhisi okuttu, sonra dört beyaz atın çektiği bir zafer arabasında altın esvaplarının ağırlığı altında muhteşem ve muzaffer ayakta durarak şehrin ortasındaki büyük yoldan geçti ve halka avuç avuç para saçtı. Bundan böyle erkekler gibi «Romalıların Basileusu ve Otokratoru» ünvanı ile saltanat sürecekti. Theofanos'un iddia ettiği gibi, her ne kadar on yedi gün güneş örtülü kaldıysa da Bizans halkı bu tanrısal öfkeye katılmadı. Onlar, İrini'yi seviyorlardı ve bu sevgi yalnız onun zekâsından ve güzelliğinden değil, fakat aynı zamanda zalim enerjisinden ileri geliyordu.

Bununla beraber «Otokrator», iktidarını sürdürürken beklediği bütün hazları bulamayacaktı. Oğlunu tahttan uzaklaştırmak için yaptığı zulüm, veraset meselesini ortaya çıkarmış bulunuyordu. Tek başına kalan imparatoriçenin etrafında binlerce ihtiras hummalı bir şekilde kaynaşmakta idi. Askerî bozgunlar, siyasî güçlükler duruma vahamet kattı. Tehditkâr Avarlardan kurtulmak için onlara vergi ödenmesine karar vermek gerekti. Bizans, İstriya'ya, Charlemagne'a terk etmek zorunda kaldı. Nihayet 800 yılında Frank hükümdarı başına imparatorluk tacını geçiriyordu. Halbuki ortaçağ, iki papa gibi iki imparatorun aynı zamanda varlığını kabul edemezdi. Charlemagne, Ro-

ma'nın Saint Pierre Kilisesi'nde yapılan takdîs töreniyle, dünyanın gözüne yetkilerini Tanrı'dan alan Sezarların hristiyan torunu gibi görünüyordu. Küçük düşmüş, kolu kanadı kırılmış Bizans'ı doğuya doğru, barbarlara doğru itmekteydi. Kadınlara özgü içten gelen bir duygu ve hayallerle gerçekleri birbirine karıştıran bir dehanın cüretiyle İrini, derhal en hayret verici ve en muazzam bir plân kurdu: Charlemagne ile evlenmeye karar verdi ve evlenme teklifini bildirmek üzere ona elçiler yolladı. Politik bakımdan olmasa bile, hissî bakımdan bu göz kamaştırıcı bir hayal idi: Bütün Batı'yı ve bütün Doğu'yu aynı hükümdarlık altında birleştirmek, hristiyan dünyasına tek bir hükümdar vermek insan başarılarının en yükseği olurdu. Öyle görünüyor ki, Charlemagne bunun hayali bir şey olduğuna hemen hükmetmedi. Hiç olmazsa meseleyi incelemek istedi, zira Bizans sarayına görüşmeciler yolladı. Fakat, İstanbul'da muhalefet derhal ayaklandı. İmparatoriçenin cüretli projesi, müthiş bir tehdit gibi görüldü: Charlemagne'in hükümdarı olacağı ve ona dünyanın doğu yarısını getirecek olan bir imparatorluğun kuruluşu, Bizans'ın buna bağlanması ve Ortodoks kilisesinin papalığa boyun eğmesi anlamına gelmeyecek miydi? Basilissa'nın en yakın çevresinde bir ihtilâl şebekesi yıldırım hızı ile kuruldu. Bu şebekce, bakanları, generalleri, patriki, aristokrasinin ileri gelenlerini, hattâ İrini'nin akrabalarını içine almakta idi. Hazine Lhogothe'ti (sekreteri) Niketorus imparator ilân edildi ve Ayasofya'da patrik tarafından taç giydirildi (802). İrini tarafından bunca lütuflara boğulan hadımlar korkaklıklarından, ihtiyatsızlıklarından ona ihanet etmişlerdi ve entrika o

kadar mükemmel, o kadar gizlice yürütülmüştü ki, İrini'nin tahtından indirildiğinden ve yeni bir hükümdarın takdis edildiğinden haberi bile olmamıştı. Bunu kendisine gelip ağlayarak haber veren ve yerini terk etmesini rica eden Niketoros'un kendisi oldu. İrini mücadele edebilirdi, halk onunla beraberdi. Fakat bu cesur hükümdarın üzerine ani bir tiksinti, ağır bir yorgunluk çöktü ve birdenbire kendini bıraktı. Sanki içinin esrarengiz yayları kırılmıştı. Kaderin hükmünü hiç direnmeden kabul etti ve hemen başkenti terketti. Evvelâ Büyük Ada'ya, sonra Lesbos Adası'na gitti ve ertesini yıl orada yalnızlık içinde öldü. O zaman cesedi Bizans'a getirildi. Halk bu cenazeyi bir azizin ölüsü gibi karşıladı. İrini'nin tahttan indirilişi, imparatorları büyük eserler gerçekleştirmiş olan ve tarihçilerin oy birliğiyle takdirini kazanmış bulunan İsaوريا'li hanedanının sonunu işaretler. Özellikle III. Leon, Bizans destanının büyük simalarından biri olarak kalmıştır. Yunan, Alman, İngiliz, Fransız uzman bilgileri şu nokta üzerinde birleşirler: III. Leon ve oğlu enerjileriyle, diplomasisiyle, askerî hareketleri ve iç reformlarıyla imparatorluğu kurtarmışlar, onu yeniden teşkilâtlandırmışlar, ona parlaklığını geri getirmişlerdir. Bununla beraber, ruhanî bakımdan pek meşru da olsa İkonoklasmin imparatorluk için sürekli ve vahim kargaşalıkların başlangıcını işaret ettiği ve birliğin çok değer ifade ettiği bir durumda esasen mayalanmakta olan bölünme ilkelerine bir yenisini eklediği de bir gerçektir.

İkonoklastların uyandırdığı korku, dinî meselelere kabaca burunlarını sokmaları, halk tarafından tu-

tulmamaları onlardan yüz çeviren papalığı kesin olarak, Franklara, Charlemagne'ye doğru döndüşmüştü: Böylece doğu ile batının ayrılışı belirli bir hal alıyor, böylece imparatorluk el değiştiriyor, bu şekilde iki kilise arasındaki aykırılık sonuca varıyordu. O halde, İsa-uria'lı imparatorların şanına noksan getirmeksizin, onların şereflerinde de, bütün diğer insan şereflerinde olduğu gibi, ışıklı bölgelerin gölgeli bölgelerle bitişik bulunduğu kabul edilebilir.

IV

İSAURİALİ İMPARATORLARDAN SONRA TASVİRLER KAVGASI

İrini'nin ölümü ile, imparatorlukta yeni bir kargaşalık ve karışıklık devresi başlar. Bununla beraber bu devrede birbirini izleyen İmparatorların eserlerinin, tarafsızca incelenecek olursa, ihmâl edilebilir olmaktan uzak bulunduğu ve saltanatlarının kısa süreli olmasına, tahta durmadan yeni imparatorlar çıkaran kuvvet darbelerinin sık sık vuku bulmasına rağmen olumlu sonuçlara vardığı kabul edilmek gerekir. Bütün bu olayların bir listesini vermek iktidarın ne derecede istikrarsız hale geldiğini göstermeye yeterlidir.

Önce, Nikiforos 802'den 811'e kadar dokuz yıl saltanat sürdü ve Bulgarlara karşı bir savaşta can verdi. Yerini alan oğlu Staurakios bir kaç ay içinde tahttan indirildikten sonra hemen öldü. Onu deviren kayınbiraderi I. Mihail, 811'den 813'e kadar iki yıl barınabildi. Yerini bıraktığı bu saltanat gasıbı. Leon adında bir generaldi ki Ermeni V. Leon adıyla tanınır, 813'den 820'ye kadar hüküm sürdü, fakat bu tarihte bir başka generalin, aslı Frigya sitesi Amorion'lu olan Kekeme II. Mihail'in (820—829) yerini alması için öldürüldü. Bunun halefi, oğlu Teofilos (829—842) oldu ki

Theodora adındaki karısı, dîni kavgalarda etken bir rol oynadı ve İrini gibi, belki de onu örnek edinerek, ortodoksluğu İkonolasma karşı muzaffer kılmak için çaba harcadı. Oğulları Sarhoş III. Mihail, hiçliğine rağmen ve belki de bu sebeple bütün bu hükümdarlardan en uzun saltanat sürenidir (842—867). Ancak bu saltanat yalnız sözde idi, zira tahta çıkışıyla reşitliğe eriştiğini ayıran on dört yıl içinde iktidarı kullanan anası Theodora oldu. Bundan sonra, Theodora'yı bir manastıra göndererek devleti yalnız başına yönetmek iddiasında bulundu. Fakat gerçekte, şahane sefahat içinde bir yaşayışla kendine yetindi ve imparatorluğun yönetimini dayısı, Theodora'nın erkek kardeşi Vardas'a bıraktı. Genç imparatorun Vasilios adındaki bir gözdesi 866'da Vardas'ı öldürdü. Dayısından kurtulan III. Mihail, arkadaşını evlât edindi; sonra da imparatorluğa ortak etti. 867 Eylülünde Vasilios, velinimetini hançerletti; iktidarı yalnız başına eline aldı ve Makedonyalı Hanedanını kurdu. Bu hanedan, şu anarşi yıllarından sonra iktidarda sağlamca yerleşecek ve Bizans'ta yeni bir refah ve parlak bir itibar devresi açacaktı.

Adam öldürmeler ve saltanat gasblarıyla dolu bu altmış beş yıl, erguvan rengi elbisenin onu kapacak kadar güçlü olan herhangi kimseye ait olabileceğinin hergün apaçık görülmesi, imparatorluk otoritesini ciddi şekilde zayıflığa uğratmıştı. Eyaletler kendilerini imparatorluktan kurtarma çarelerini arıyorlar, halk kargaşalıkları bir eğlence sayıyor ve Konsilin kararlarının geçici olarak yatıştırdığı Tasvirler Kavgası yeni bir şiddetle uyanıyordu. Dış düşmanların bu karı-

şıklıklardan faydalanmak istemeleri olağandı. Özellikle Araplar, Bizans'a karşı bir yıpratma savaşına giriştiler. Sonuçunda topraklarını ve zenginliklerini arttıracacağını umdukları bu savaşı, büyük bir şiddetle yürütüyorlardı. Zira, yavaş yavaş maddi ihtiraslara ve iktisadî çıkarlara dinî taassup da eklenmiş bulunuyordu. Fakat bu, VII. ve VIII. yüzyıllarda olduğu gibi, imparatorluğu devirmeye yönelmiş genel ve güçlü bir hamle değildi. Sonuç olarak özellikle vuku bulduğu eyaletleri harap eden sınır hücumları idi. Denizde, müslüman donanmalarının faaliyeti çok daha yoğun ve çok daha sonuçlu idi. Bunlar Girit'i, Sicilya'nın önemli bir bölümünü ele geçirdiler ve Güney İtalya'nın çeşitli noktalarında koloniler kurdular. Bir çok yüzyıllar Akdeniz ticareti ve gemi seferleri, deniz yollarını gözleyen, gemilere saldıran, yüklerini talan tayfalarını ve yolcularını esir eden korsanların tehdidi altında, ancak korku içinde yapılabilecekti. Öbür yönden Bulgarlar da, ordularını Bizans eyaletlerine saldırmaktan geri durmuyorlardı. Edirne'de yankılar bırakan bir zafer kazandılar ve sonunda, galip geleceklerinden emin olarak, İstanbul'a kadar ilerlediler. Herşeyin kaybolduğu sanılabilecek bir zamanda talih bir kere daha Bizans'ın tarafına döndü: İmparator V. Leon, 813'de Mesembria'da Bulgarları kılıçtan geçirdi ve bu yönden selâmeti sağladı. Fakat Peleponnez'de yerleşmiş olan Slavların ayaklanmalarını önlemek de gerekiyordu ve bunun sonunu getirmek için iki yıllık aralıksız bir savaş zorunlu oldu. Maceracı Slav Tomas, II. Mihaili tahttan indirmeyi kurmuştu. Bu cesur ve hileci adam, Anadolu'yu hemen bütünüyle Bizans'a karşı ayaklandırmayı başardı; kurduğu muazzam or-

du, bütün Kafkas bölgelerinden gelmiş birlikleri içine alıyordu. Araplar bunlarla derhal bir birleşme antlaşması yaptılar. Thomas, Antakya Patrikine kendisini Basileus ilân ettirmekten çekinmedi; oysa ki, İstanbul'da II. Mihail ünvanını koruyordu. Saltanat gasıbı ortodoks halkın en büyük bölümünün dinî duygularına ustalıkla dayanmaktaydı: Tasvirler Mezhebini yeniden kuracağını söylüyordu. Halk arasında, onun İri-ni'nin oğlu olduğu ve eserini sürdüreceği söylentileri bile yayılmıştı. Böylece kitle tarafından desteklenen Tomas, demagojik bir politikaya cesaretle girişiyordu. Bütün hoşnutsuzluklar, sefaletten acı çekenler, vergileri fazla ağır bulanlar, toprakların bölünmesini isteyen köylüler, sahiplerinin boyunduruğuna katlanamayan esirler, onunla beraberdi. Tam bir yıl süreyle İstanbul, kendisine karşı birleşmiş olanların ordusu ve donanması tarafından kuşatıldığını gördü. Eğer Tomas, Bulgarların istediği teminatı reddetmek yanlısını işlememiş olsaydı belki de galip gelecekti. Onu II. Mihail'den daha tehlikeli bulan ve zaferinden ürken Bulgarlar, arkadan vurdular. Bu sırada imparatorluk donanması onunkini dağıtmayı başardı. Tomas, olayların etkisiyle kendisine bağlılığı çok azalmış, ordusuyla kaçtı; fakat cezadan kurtulamadı. Rakibine teslim edildi ve işkence edilerek öldürüldü. İsyân bastırılmıştı.

Bütün bu devre boyunca, bu savaş ve bozgunculuk havası içinde, kısa bir duraklamadan sonra, Tasvirler Kavgası azıttı. Bu sefer başka bir biçime büründü ve da, daha doğrusu, bundan böyle dini olmakta çok daha fazla siyasî olan asıl anlamını daha iyi

gösterdi. Nikiforos ve ondan sonra gelenlerin saltanatları sırasında, iki hasım parti din bilimiyle ilgili gerekçelerini birbirine karşı çıkarmaya devam ettiler. Sadece halk bunlara kaniyor ve bunları ciddiye alıyordu. Gerçekte, imparatorluk kilise işlerinde en yüksek otoriteyi elde etmek istemekte ve kilise ise bağımsızlığı için uğraşmakta idi: Ortodoksluk, İkonoklasm değişik nitelikteki çıkarları maskeleyen bahanelerden başka bir şey değildiler. İrini'nin ölümünden sonra, tahta çıkar çıkmaz I. Nikiforos yangını tekrar ateşledi. Eski hazine sekreteri (logothet'i) olduğu için mâli sorumluların önemini herkesten iyi bilmekte ve imparator olarak bunları devletin çıkarlarına uygun bir biçimde çözümleyeceği iddiasında bulunmaktaydı. Herkesin itaat temesi kanısında olduğu imparator sıfatına bürünerek, yalnız İrini'nin zayıflığından ya da hatır saymasından dolayı kaldırmış olduğu bir kısım vergileri yeniden koymakla yetinmedi. kilise mensuplarının ortak ya da özel mülklerinin, şahıslarının ve hattâ arazilerinde çalışan çiftçilerin faydalandıkları mâli imtiyazları kaldırmaya karar verdi. Bundan başka, müsadereye kadar gitmeksizin, vakıf mallar yani kilisenin devri mümkün olmayan mülkler üzerinde devlete bedelini ödeyerek alma ve kendi mallarına katma hakkının tanınmasını istedi. Kilisenin mâli sebepler yüzünden imparatorluk otoritesine isyan edebilmesi herhalde kolay değildi; ihtirasları ayağa kaldıracak bir bahane gerekiyordu; onu da buldu. Nikiforos, titiz ve otoriter idareci alışkanlıklarına rağmen, büyük bir hoşgörülük ve yatıştırma düşüncesi ile davranmaktaydı. Patriki —ki o da kendisi gibi Nikiforos adını taşımaktaydı—, Josef adındaki bir rahibin

durumunu incelemek üzere bir kilise meclisini toplantıya çağırmaya kandırmıştı: Bu, İrini'nin ayartması ile onun hilesini farketmeksizin, önceden başka biriyle evli bulunan oğlu VI. Constaninos ile cazibeli Theodote'nin birleşmesini takdis etmiş olan rahipti. Bu yersiz itaati dolayısıyla açığa çıkarılan Josef, yeniden kiliseye alınmasını dilemekteydi. Sinod Meclisi bunu kabul etti; fakat, Studion keşişlerinin başı rahip Theodosios şiddetle avazı yükseltti. Böylece, keşiş muhalefeti artık ele bir bahane geçirmişti.

Keşişler, sivil iktidarın direktiflerine boyun eğen ve çift karılıklı uygun bulan bir patrikin otoritesini tanımadıklarını ilân ettiler. Nikiforos'un, Konstaninos ile Theodote'nin evlenmelerinin meşruluğunu doğrulayan ve hattâ işi kilise kanunlarının imparatorlara uygulanamayacağını ilâna kadar vardıran, bir Sinod Meclisini toplattırması boşuna oldu. Keşişler bu iddiaları rezalet ve küfür olarak halka duyurdular; bundan sonra din uğruna eziyet çekenlerin prestijiyle süslenmiş olarak ortodoksluğun şampiyonları sıfatıyla İkonoklast bir hükümdarın karşısına çıkıyorlardı: Kavga yeniden başlamıştı.

811'de I. Mihail tahta çıktığı zaman kavga yatıştı. Mihail, kilisenin sempatisinden faydalanmaktaydı. Şekilci ve korkak dindarlığı onu kilise mensuplarına itaatlı kılıyordu. Sürgün edilen keşişleri hemen geri çağırdı, bahtsız Josef yeniden açığa çıkarıldı ve Tasvirler Mezhebi tekrar kuruldu. Fakat itirazlar ö kadar taşkın haldeydi ki, bu ya da bu yöndeki her karar isyan hareketlerini kışkırtıyordu. Bu sefer, İkonoklastlar ayaklandılar. Ordu içinde sayıları çok olduğun-

dan I. Mihail'i tahttan indirmek için, onun Bulgarlar tarafından bozguna uğratılışından faydalandılar. Böylece Başkomutan Ermeni Leon, birlikleri tarafından imparatorluk mevkiine çıkartılmış oldu. Onun, doğulu kökeni dolayısıyla İkonoklasma sıkı sıkıya bağlı olduğu bilinmekteydi: Ermenistan, devamlı ve kararlı bir şekilde bu yenileşme hareketinden yana görünmüştü. Aslında, V. Leon'un ne enerjisi ne de yeteneği noksandı ve imparatorluğun içinde bulunduğu tehlikeli şartlar altında —Bulgarlar, İstanbul'u bir kere daha kuşatmakta idiler— mücadeleyi sürdürmek için olduğu kadar orduyu yeniden teşkilâtlandırmak ve güçlendirmek için de en yeterli adamdı. Onu imparator ilân ederken askerî heyetler, devletin selâmetini gözetmesi ve hristiyan dinini koruması için kendisini seçtiklerini açıkça belirtmişlerdi. O. işe istilâcıyı kovmakla başladı. Önce de söylediğimiz gibi, 813'de Mesebria'da Bulgarları bozdu ve onları acele bir çekilişe zorladı. Bulgarlar birkaç ay sonra otuz yıllık bir barış kabul ve imza ediyorlardı. Artık V. Leon işinin ikinci bölümüne kendini verebilirdi. Derin bir inancın etkisi altında hareket eden Leon'un, Tasvirler Mezhebinin, Tanrı'ya hakaret olduğu hakkında sarsılmaz bir kanısı vardı; bu bâtıl inancı savunanları en ağır cezalara çarptırmaktan geri durmamıştı. Tarihi kendi inançlarına göre yorumlayarak, Tasvirler Mezhebinin yayan ve koruyan bütün hükümdarların ya dış düşmanlar tarafından tepelendiğini, ya da kendi adamları tarafından öldürüldüğünü söylüyor, sadece ikonoklast imparatorların şan ve şerefle saltanat sürdüklerini ve tahtları üzerinde öldüklerini iddia ediyordu: «Bu imparatorların hepsi, diyordu, şerefle imparator-

luk mezarına konulmuş Aziz Havariler Kilisesi'nde gömülmüşlerdir. Onların örneğini izlemek ve tasvirleri yok etmek isterim. Böylece benim uzun ömrümden ve oğlumun uzun ömründen sonra, kanunlarımız dördüncü ve beşinci kuşaklara kadar geçerli olmakta devam edecektir.» Böylece kavga, siyasî alandan tekrar dinî âlana geçiyordu.

V. Leon, Bulgarlara karşı göstermiş olduğu aynı şevkle mücadeleye atıldı. Önce, sarayda tertiplediği açık oturumlarda hasmıyla tartışmayı denedi. Fakat ortodoksluk burada, kanılarını kaba bir şiddetle ve dayanılmaz bir saygısızlıkla savunan keşişlerin lâf anlamaz sözcüsü, Studion'un rahip Theodoros'u tarafından temsil edilmekteydi. O, imparatorların Tasvirler Kavgasına karışarak dinî alanda kanunlar yapma yetkilerini kabul etmek istemiyordu; onunla bunun sözü bile edilemiyor, hükümdarın ne öfkesi ne de emirleri onu yumuşatamıyordu; susmaktansa dilinin kesilmesini tercih ettiğini söylüyordu. Gerçekten de susmadığından ve düşünceleri kendisine çekmekten geri durmadığından, V. Leon bir kez daha meseleyi inceleyecek ve çözümleyecek bir konsili toplamayı kararlaştırdı. Bu, sokaklarda gürültülü sahnelere ve kargaşalıklara meydan verdi. Din bilginlerinin tartışmakta oldukları sırada, sayıları bin kadar olan Studion keşişleri başkentte tasvirleri gezdirerek ve ilâhiler okuyarak, uzun alaylar halinde yürüyüş yapıyorlardı. Ayasofya'da toplanan 815 Konsili, genel görünüşüyle, 753 Konsilinin koyduğu hükümlere katılmaktan başka bir şey yapmadı: «Ruhanî Mezhep», İkonoklasm yeniden devlet doktrini haline gelmekteydi. Fa-

kat en cesur ve inatçı muhalefet gücünü temsil eden ve din kisvesi altında imparatorluk iktidarına karşı isyankâr sayılabilecek bir bağımsızlık politikasını destekleyen keşişliği yenmek imkânı yoktu.

V. Leon, elinde tuttuğu otoriteyi küçük düşürtecek adam değildi. Sözü dinlemeyenlere karşı son derece sert bir tepeleme savaşı açtı şüphesiz ki sürgün edilmiş olan Theodoros'un beddualarına fazla itibar etmemek gerekti. O, sürgün edildiği yerde, mihrapların yıkılışından, mabetlerin tahribinden, heykellerin, resimlerin, sanat eserlerinin yok edilmişinden, keşişlerin kırbaçlanmasından ve hapse atılmasından, kovulmasından, dağlarda inzivaya kaçışlarından, onlara yapılan işkencelerden, özel evlerdeki soruşturmalardan, İsa'nın bütün savunucularına reva görülen baskılardan, ona karşı günahkâr bir şiddet gösteren herkesin gördüğü itibardan feryad etmekteydi.

Şüphesiz ki bunda çok mübalâğa vardı: Theodoros mutaassıptı, içi hınçla yanıyordu ve bu feci tablolarla Papalığın, imparatorluğun işlerine karışmasını kışkırtmak istemesiydi. Fakat imparatorun inadı düşmanlarınıninkine eşitti ve sertlik tedbirleri kullanmaktan çekinmediğinden sonunda hasımlarından bir çoğunun cesaretini kırdı. 818'de, keşişler ordusunun kadrolarını oluşturan piskopos ve rahiplerden çoğu mücadeleyi bıraktılar ve İkonoklasmla birlik oldular. Eğer bir komplo onu vaktinden evvel yıkmamış olsaydı, V. Leon'un tam bir zafer sağlayacağı muhakkaktı. O, 25 Aralık 820'de özel kilisesinde öldürüldü ve Excubitor Kontu Kekeme ya da Frigyalı Mihail onun yerine imparator ilân edildi. Mihail, 820'den 867'ye kadar ikti-

darda kalacak olan, Frigyalı ya da Amaurialı adı verilen kısa süreli hanedanın kurucusudur.

Kekeme Mihail'in, İkonoklasma karşı kişisel sempatisi vardı. Fakat özellikle, otoritesini tehlikeye koymamak, imparatorluk içinde ahengi kurmak ve tahtını korumak istiyordu. Tahta çıkışından başlayarak kendisini tehlikeli saldırılara uğramış gördü: Antakya'da Basileus ilân edildiğine yukarıda işaret ettiğimiz Slav Tomas'ın isyanına karşı koyması gerekiyordu. Bu derece geciktirilemeyecek uğraşlar, imparatoru hoşgörülüğe sürüklüyordu: İstanbul'da düşmanları olmasını istemiyordu. Bunun için sürgünleri geri çağırırdı, rahip Theodoros'u dostça kabul etti, ruhlara huzur getirmeye uğraştı ve ondan sonra kendini saltanat iddiasına karşı savaşa verebildi. Fakat muzaffer olarak döndüğü zaman dinî alandaki yatışmanın sürmediğini gördü: Studion rahibi lâf anlamıyordu, hiç bir barışmayı kabul etmiyor ve imparatorluk iktidarının kilise iktidarına bağlılık tanımadıkça görüşmelere girişmeyi uygun görmüyordu. Tahta göz dikenden kurtulunca, Kekeme Mihail kaynaşma halindeki keşişlere döndü. Onların kendisini Papa'ya şikâyet etmiş olmalarını af edemiyordu ve batı dünyasının en yüksek otoritesi, imparator Dindar Lui'den (*) Roma'ya müdahalede bulunulmasını diledi. Papa bir harekette bulunmayı reddedince cesareti kırılan Theodo-

(*) *Dindar ya da safdil Louis, Charlemagne'nın oğlu, 814'den 840'a kadar Batı İmparatoru ve Franklar Kralı.*

ros kendini sürgün etti. Kavga geçici bir zaman için uyumuştı. Sinen keşişler sakin duruyorlardı. Mihail, onları zulümden esirgedi. Bu, imparator yerinde kaldıkça devam edebilecek kısa süreli bir anlaşma, bir «Modus Vivendi» idi.

Fakat 829'da yerini alan oğlu Theofilos, çok daha mücadeleci ve pek dindar, inanmış bir ikonoklast idi; düşüncelerini savunmada müsamahasız bir taassup gösteriyordu. Tasvirler yeniden aranıp yok edildi; onlara tapanlar kırbaçlandı, sürgün edildi, idam olundu; keşişlere zalimce bir darbe vuruldu: Alınlarına kızgın demirle hakaret yazıları damgalandı. Bu bir yıldırma-ymaydı, ama aynı zamanda başka alanlarda adaletin ve aklın egemenliği oldu: İmparatorluğun malî durumunu düzeltten ve hünerli politikasıyla ona yabancıların gözünde canlı bir prestij sağlayan Theofilos, takdire değer bir hükümdardı. Ancak İkonoklast halk gözünde lânetlenmişti. Bâtıl inançlı, gelenekçi, keşiş demokrasisi tarafından sıkı sıkıya işlenmiş kitlelerin duygusu ona karşıydı. Yüksek tabaka bile yavaş yavaş eski ibadetlere dönüyordu; kadınlar bu ibadeti asla terk etmemişlerdi: Tanrı'nın Meryem'in ya da azizlerin maddî tasvirlerine tapınmak, hele bu tasvirler güzel olursa, onların daha kolayına geliyor, sadece ruhanî yüce bir inancın ibadetini yapmak boşluğa başvurmak gibi görünüyordu. Sonunda, İkonoklast ancak zorla ve imparatorun zulümden kuvvet bulan bir muhalefete, gerekirse kan dökerek, karşı koyabilecek kadar enerjik olması şartıyla kabul ettirilebiliyordu.

Theofilos 843'de öldüğü vakit, halef olarak bıraktığı oğlu III. Mihail, ancak üç yaşında bir çocuktu ve

naiblik ikonoklasma açıkça düşman olan İmparatoriçe Theodora'ya geçti. İmparatoriçe, bakan olarak amcası Manuel'i seçti, ona saray ileri gelenlerinden başka birini, Theoktiste'yi yardımcı yaptı. O, bunları kendi kanılarını paylaştıkları için seçmişti. Böylece, bu yeni İrini'nin saltanatında, kavga yeni bir safhaya giriyordu: Bu sefer eziyet gören İkonoklastlar muhalefeti temsil edecek, halbuki hükümetle birlik olan dinî tasvirlerle tapanlar zafere erişeceklerdi. Bununla beraber, kocasını derin bir aşkla sevmiş olan imparatoriçe'nin onun hatırasına bağlılığından dolayı, kendi kanatlarına ve yakınlarının öğütlerine karşı koymasıyla birkaç ay geçti. Dulluğunun tesellisini bulunca, daha uysal göründü ve eğilimlerinin doğrultusunda çalışmaya razı oldu. Tepki, imparator Theofilos'un mensubu, Patrik Ioannis'in görevinden uzaklaştırılmasıyla başladı. Onu, ancak hasımlarının suçlamalarından tanıyoruz ki, bunlar korkunçtular. Bunlara inanmak gerekirse, o, yolunu şaşırılmış kızların ve günahkâr rahibelerin katıldığı haram törenlerde ve cinsel eylemlerde şeytanlarla görüşmekle gecelerini geçiren bir sihirbaz, ölümlerden geleceği öğrenen bir büyücüydü. Bu gibi sebepler, görevinden uzaklaştırılmasını ve hattâ daha önce kırbaçlanmasını haklı göstermekteydi. Bütün bunların yalan olması ve Patriğin aşırı enerjisinden dolayı kusurlu görülmüş bulunması ihtimali çoktur. Onun yerini alan Methode, kaldırılmış olan mezhebi resmen geri getiren bir konsilin çalışmalarına başkanlık etti. Konsil dağılmazdan önce, 11 Mart 843'de Ayasofya Kilisesi'nde, bütün saray ileri gelenlerinin, kilisenin yüksek rütbelilerinden bir kalabalığın ve imparatoriçenin kendisinin hazır bulun-

duğu bir âyin yapıldı. Bu olayların anısı, bunları ortodoksluğun en büyük bayramlarından biri olarak kutlayan, Rum Kilisesinde hâlâ sürer. İkonoklasm tepelenmişti fakat kilise şeriat bahsinde muzaffer olmakla beraber, sivil iktidara karşı bağımsızlığını asla elde edememişti. Zaferi sağlamak için onun müdahalesine razı olmak, hattâ bunu dilenmekle tamiri kabil olmayan bir ihtiyatsızlıkta bulunmuştu. Bundan böyle kilise bağlanmıştı ve İkonoklast imparatorların dinî eserlerini yıkan hükümdarlar, belki de ummadıkları halde, siyasî amaçlarını gerçekleştirdiler: Bu andan itibaren imparator, kilisenin söz götürmez başı idi.

III. Mihail bu imtiyazıyla pek az ilgilendi. Zeki, enerjik, görevlerine çok bağlı bir baba ile sevimli, aynı zamanda munis ve cesur, dindar ve sanatçı bir anadan doğmuş olan bu imparatorun bir işe yaramaz, yarışlardan, sirk oyunlarından, gece âlemlerinden ve kadınlardan başka hiç bir şeyle ilgilenmez bir kişi olduğu pek erken ortaya çıktı. Ruhunda Neron gibi, bir aktör olmak hevesi yaşıyordu; fakat Senek'in (*) öğrencilerinde bulunması şart olan ne zekâyâ ne de yükselme isteğine sahipti. Çirkin muzipliklerle, kılık değiştirmelerle eğleniyor ve bazen annesi kaba şakalarının kurbanı oluyordu. Ona hoş görünmek için kötü huylarını kışkırtan dayısı Vardas, Bakan Theok-

(*) Senek (2-56) Kordaba'da doğan ve Neron'a öğretmenlik eden ünlü bir filozof ki, tragedinin ustası sayılır.

tiste'yi öldürttü ve böylece genç imparatorun adı altında saltanat sürebildi. III. Mihail'in bir başka gözdesi, Makedonya'lı Vasilios'un sırasıyla Vardas'ı ve imparatoru bertaraf ederek 867 Eylülünde nasıl tahta çıktığını ve I. Vasilios adı altında Makedonyalı Handedanını kurduğunu görmüştük. Hemen aralıksız, Tasvirler Kavgası ile dolu olan ve süreleri içinde imparatorluğun devamlı saldırılarına karşı savunulması gereken bu karmakarışık yılların bilânçosu yapılacak olursa, herşeye rağmen, 867'de Bizans'ın dış ve iç bakımdan oldukça parlak bir durumda bulunduğu kabul edilmek gerekir. Makedonyalı imparatorların eseri harabeler üzerine değil, fakat bunun tam tersine, sağlam başarılar üzerine kurulacaktı.

İKONOKLAST DEVİRDE BİZANS MEDENİYETİ

Temel nitelikleri denge ve ağırbaşlılık olmayan bir ulusun, bütün ihtiraslarının içinde çatıştığı ve taşıdığı bu tüketici teolojik - politik kavga gelip geçmişti. İç barış elde edilmişti, buna dış barış da yoldaşlık etmektiydi. Girit'in, Sicilya'nın, Tarente ve Bari'nin kaybedilmiş olması ve İtalya toprağında Venedik'ten başka yerin korunamamış bulunması kötü bir şeydi. Fakat yukarıda gördüğümüz gibi İmparatorluğun her daralışında kaynaşmışlık artmaktaydı. Batı üzerindeki ihtirasları, imparatorluk için daima uğursuz olmuştu. Doğu yönünden, karada, denizde olduğu kadar bahtlı çıkmayan Araplar, istilâlarından ve Bizans'a karşı uzun zamandanberi yürüttüleri bu müzmin fakat aralıksız savaştan vazgeçmek zorunda kalmışlardı. Bulgarlarla yapılmış olan barış, sağlam görünüyordu. Nihayet, Konstantinos ve Methode adlı iki keşişin ateşli propagandaları İslavların oturduğu Moravya'yı hristiyanlaştırmıştı ve bu işle görevli heyetin başarısı gerçekten bir zafer olmuştu: Zira yalnız İslavlar değil, Bulgarlar da dinlerini değiştirdiler; Çar Boris İstanbul'da kendini Mihail adıyla vaftiz ettirdi. Ortadoksluğun Bizans'la birleştirdiği iki ulus, İslavlar ve Bulgarlar, bir zaman için imparatorluğun uyduları haline geleceklerdi.

İç ve dış barışla, imparatorluk tebaalarının memleketin kaderine olan güvenci uyanıyordu. Güvenç demek, iktisadî refah demektir. Bir devlet harap olduğu kadar çabuk zenginleşir. Bunun için sadece bir inanç kıvılcığı gereklidir. Bizans'ta inanç yeniden doğuyordu.

Hiçbir şey, IX yüzyılın ilk yarısı içinde Bizans Medeniyetinin göstermiş olduğu fikir ve sanat hamlesi kadar takdire değer değildir. En önemli olaylardan biri, III. Mihail zamanında, dayısı Vardas tarafından, tekmil kürsüleri ünlü bilginler eline verilen ve bütün doğu için geniş bir kültür mihrakı haline gelen bir üniversitenin kuruluşu oldu. Fakat, önemi dolayısıyla, derhal işaret edelim ki Magnaure Okulu —adı böyle idi— dine karşı tam bir bağımsızlık gösteriyordu; inanışlarla ilgili hiçbir amaç gözetmiyor, öğretimini herhangi bir dinî bilimsel tartışmaya yöneltmiyordu. Lâik, din dışı, hemen hemen putatapar idi. Orada inceleme ve açıklamalarda bulunanlar kilise bilginleri değil, antik düşüncenin üstatları, Yunanistan'ın filozofları ve şairleri idi. Bu, helenizmin, güçlü ve coşkun yeniden doğuşu oluyordu. Bilgilerinin derinliği ve çalışmalarının genişliği ile hayranlık uyandıran birkaç kişi, bize sonraları İtalyan Rönesansının ve Fransız Rönesansının şerefini oluşturacak büyük hümanistlerin çehresini önceden yansıtır. İstanbul, bu yol üzerinde batıdan beş yüz yıllık bir ileriliği korur. Yunan kültürünün bu gelişmesi, Kilisenin haysiyetini kırıyor ve Kilise, filozof Leon, Fotios ya da Patrik Ioannis gibi derin bilginleri sihirbaz, şeytanın ilhamı altında sayıyordu. Fakat bu hınç ve kıskançlık verimsiz olma-

dı. Ürktüğü ve tiksindiği bir etkiye karşı ortodoksluk, mücadelesinde küfürlerle ve beddualarla yetinmedi. Binginleri de işe giriştiler ve Studion manastırı, aksi ilkelerden ilham alan ikinci bir üniversite haline geldi. Bu üniversite, tekmil insan bilgisi dallarını bütünüyle hristiyan bir görüşle geliştirerek, öğrencilerine tüm halinde bir doktrin vermeye çaba harcamakta idi. Azizlerin hayatına dair büyük eserler bu devirde Studion'da yazıldı. Bir yandan Kasia adında güzelliği dillere destan genç bir kadın din dışı şiirlerinin zenginliğine ve şaşaasına herkesi hayran ederken öte yandan Studionlular, başarılı dinî şiirler üzerinde durmadan çalışıyorlardı. Şiddetli bir merak duygusu, gerçek bir anlayış ve sempati hamlesi Bizans yazarlarını ve sanatçılarını komşu medeniyetleri incelemeye yöneltiyordu. Bağdad Halife Sarayı ilham aldıkları, rekabete giriştikleri örnekler haline geliyordu. O kadar uzun zaman imparatorlukla İslâmiyeti karşı karşıya getiren savaşlar, gönüllerde bir fenalık tohumu bırakmamıştı. İki kültür, sadece en orijinal ya da en parlak nereleri varsa birbirinden almak üzere karşılaşıyor ve bu, karşılıklı hayralık, geniş ve yüce bir hoşgörü duygusu ile sonuçlanıyordu. O sırada ortodoks medeniyeti ile müslüman medeniyeti arasındaki ilişkileri anlamak, aynı zamanda, İkonoklasmın sanat alanındaki sonuçlarını genel bir şekilde görmek için **Diethl'**in **Manuel d'Art Byzantin** adlı eserini okumak gerekir. Bu çeşitli noktalar hakkında, kısa incelememizin kadrosu içinde mecburî açıklamaları vermek üzere, bu üstadça eserin çıkardığı sonuçlara başvuracağız.

İkonoklast hükümdarları, barbar saymak yanlış olur. Bununla beraber, kendilerini hayranlık uyandı-

ran dinî sanat eserlerini yok ettirmekle suçlayan hasımlarının iddialarından biri budur. Suçlama, şüphesiz ki pek haklıdır ve yok olan eserlerin kaybindan ebedi olarak acı duyulacaktır. Fakat, bunların yerine çoğu zaman yenileri konuldu ve şurasını da işaret etmeyi ihmal etmemelidir ki bunlar resimde ve plâstik sanatlarda değişik bir ilhamı temsil etmekteydiler. Vlaherne Kilisesi, V. Konstantinos tarafından ağaç, her çeşit kuş ve hayvan resimleriyle süslenmişti. Bunları, içinde balıkçıl kuşlarının, kargaların ve tavus kuşlarının birbirine karıştığı sarmaşıktan kenar nakışları çerçevesiyordu. Bu birkaç satır İtalyan rönesansı hakkında da söylenemez mi? Kiliseler içinde bile olsa, genel yaşantının sahnelerini, manzaraları, şenlikleri, hayvanları temsil eden mozaik ve resimler asla ne tahrip edilmiş ve ne de bozulmuştur. Yasak edilen ve parçalanan Tanrı'yı, Meryem'i azizleri somutlaştıran tasvirlerdir. Bunların yerine dinî motifler, halk hikâyelerini anlatan sahneler ve hattâ portreler, İskenderiye geleneklerine ve o yoldan antikite'ye dönen, bu yenilemiş sanata giriyordu.

Konstantinos'un izinden giderek Theofilos, kilise mensuplarının itirazlarına rağmen, kutsal mozaiklerin yerine, tatlı bir gerçekçilik ve yoğun bir hayat ifadesi taşıyan, içinde hayvanların yer aldığı manzaraları koydu. Tabiatın taklid edilişi, kurumuş kuralara uymanın yerini alıyordu ve bu faydasız değildi. Büyük yapıcı Theofilos, Kutsal Saray'ın duvarları içinde, bütün bir sıra ihtişamlı yapılar bina ettirdi: Duvarları baştanbaşa mermer kaplanmış ve kubbesi bütününüyle altın yaldızlı muazzam bir taht salonu, aynı

biçimde süslenmiş bir kapalı teras etrafı sütunlarla çevrili geniş bir avlu... Bu avludan ortasında altınla süslenmiş gümüş çemberli tunçtan büyük bir şadırvanlı havuz yükselen, bir meydana iniliyordu. Bütün etrafta bu muhteşem düzlüğü gerçek bir anfiteatr haline getiren basamaklar yapılmıştı. Bu anfiteatr; şaşaalı dekoru içinde şahane şenlikler düzenlenebilecek genişlikte idi. «Hipodrom hizipleri, altın takımlarla kapatılmış atlarını, burada getirip hükümdara takdim ediyorlardı. Şenliklerinde, dinî bir tören niteliğindeki ağır meşaleler dansı burada yapılırdı... Basileus, mücevherlerle parıldayan bir taht üzerine oturmuş olduğu halde, törene başkanlık ederdi. Bu tahtın üzerinde dört yeşil mermer sütunun taşıdığı bir kütbe yükselirdi.» (*)

Bütün etrafta bunlardan daha az muhteşem olmayan, biribiri ardınca salonlar vardı: Duvar resimleri zafer anılarını tasvir eden Aşk Salonu, pembe mermerden sütunları ve yan duvarlarındaki hayvan resimleri ile İnci Salonu, üstünü altın bir kubbe örten yatak odası; sonra bahçelerde bunlar kadar debdebeli, bunlar kadar süslü binalar. Bu binalarda rengârenk mermerler parıldar, ağaçların ve bitkilerin derin yeşilini yaldızlı fonların desteklediği, mozaiklerin ihtişamı ışık saçardı.

Bu köşkleri dösemeye mahsus sanat eserlerini vücuda getirmekte kuyumculuk öyle bir kusursuzluk,

(*) *Ch. Diehl - Manuel d'Art Byzantin*

zenginlik, incelik derecesine erişmişti ki Cellini'nin ince sanatı bile bunu aşamamıştır: Üstleri altın kuşlarla dolu kesme altından ağaçlar, altın çekmeceler, altından arslanlar, altından yapılmış efsane hayvanları ve hattâ altından yapılmış orglar... Öyle görülüyordu ki şahane maden, imparatorların haşmetinin elle tutulur sembolü haline gelmişti. İkonoklast hükümdarların mimaride ve süsleme sanatları alanında gerçekleştirdiklerinin eşdeğeri bulunmak istenirse, Bizans medeniyetinin en itibarlı devri olan, Justinanus devrine kadar gidilmek gerekir. Hattâ, bunların dinî sanatının belirtelerini kötü gördüklerini ve yok ettiklerini ifade etmek doğru olmaz, bunları ancak gözlerin önüne serildikleri zaman sakıncalı görmüşlerdir; fakat, meselâ, kitaplardaki tezhiplere ve resimlere dokunmak akıllarına gelmemiştir. Böylece keşişlerin faaliyeti, elyazması kitapların resimlenmesi ve tezhibinden öteye gitmemiştir. Bunların bir örneğini Chlodos'un İlähi Kitabı'nda buluruz. Bu eser, sade ve halkın anlayacağı son derece safedilâne ve heyecan verici bir gerçekçilik içinde, sihir ve hayat dolu iki yüzden fazla kompozisyonu kapsar. Bunlar gerek Tevrat ve İncil'in sahnelerini tasvir ederler, gerekse manastır yaşantısının çeşitli uğraşlarını gösterirler.

Böylece, İkonoklast bunalımı, sanat için öldürücü olmaktan uzaktı ve yazık ki, geçmişin bir çok eserlerini tahrip etmiş olmakla beraber, hiç değilse Bizans estetiğini yeni yollar aramaya zorlamış ve onu tamamıyla kurutabilecek olan bir şekilcilikten söküp koparmıştı. Dinî sanatın bıraktığı yeri, din dışı antikiteden ilhamını alan ve bu niteliği ile tabiat tarafın-

dan çekilen, gerçeklere saygı gösteren bir sanat dol-
duracaktı. Aynı zamanda yeni ifade yolları bulmaya
sürüklenecek olan bu sanat, mücadele içinde gençleşti
ve gerçek bir rönesansı İkonoklasma borçlu kaldı. O
halde denilebilir ki, şerefi Makedonyalı hanedanının
imparatorlarına fazla benimsetilen muhteşem yükseli-
şi, bütün alanlarda İkonoklasma hazırlamıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

DORUĞA VARIŞ

MAKEDONYALI HANEDAN

(867 — 1081)

I. KİTAP

YENİ BİR ALTIN DEVRİ

I.

MAKEDONYALI HANEDANIN BİRİNCİ DEVRESİ

(857 — 959)

İkonoklast İmparatorların saltanatı süresinde, dış gaileler ve tehlikeler, iç kavgalar ve yıkılışlar ne derece şiddetli olursa olsun, bu devrenin, sonuç bakımından, ne bir durgunluk, ne de bir gerileme çağı oluşturmadığını gördük. Bu hükümdarların enerjik, bazen haşın davranışları altında Bizans Devletinin muazzam yapısına bir canlılık mayası yayılmış görülür. Bu yapı için, tehlikelerin en kötüsü hareketsizlik olurdu. İsaerialı İmparatorlar onda döğüşme zevkini, galip gelme

isteğini, bir birlik elemanı haline gelen ulusal bir gururu harekete getirmişlerdi. Bundan böyle o, daha yüksek bir kader için hazırды. Bunun bilincini taşıyordu. Makedonyalı Hanedan bunu gerçekleştirecekti. Birbuçuk yüzyıl süresince Bizans, bu hanedan tarafından tarih eğrisinin en yüksek noktalarının birinde tutulacaktı. O, dünya üzerinde yeniden ışık saçmakta idi. Gücüne, şanına sahip idi. Bütün medeni ulusların merkezi idi. Milletler ona doğru dönüyor, kendilerine onu örnek ediniyorlardı; ondan ilhamlar, umutlar bekliyorlardı. İşte tablosunu çizeceğimiz bu şanlı devirdir. Fakat daha önce bunu, mecburî bazı işaret noktaları koymamıza imkân verecek olan, kronolojik gelişmesini göstereceğiz.

Bu devre boyunca birbirine halef olan hükümdarlar, çoğu zaman imparator ünvanını sade taşımakla yetinmişler ve bu sırada onların yerine bakanlar ya da saltanata gayrimeşrû olarak el koymuş kişiler hüküm sürmüşlerdir. III. Mihail'in eski gözdesi I. Vaşilios'un (867—886) Makedonyalı mı, Ermeni mi, İslâv mı olduğu bilinmiyor. Öyle görünüyor ki Makedonya'da yerleşmiş yarı Ermeni yarı İslâv bir ailedendi. Onun yerine geçen büyük oğlu Akıllı VI. Leon'a (886—912) küçük kardeşi Aleksandros (886—913) ortak edildi. 913'den 959'a kadar olan bütün devreyi dolduran, Leon'un oğlu VII. Konstantinos Porfirogenetos ile imparatorluk uzun bir saltanatın iyiliklerini gördü. Fakat gerçekte Konstantinos, hükümet işleriyle kaygılanmıyordu, yazarlar ve filozoflarla birlikte, kendini her türlü fikrî çalışmalara veriyor ve iktidardan bu çalışmalarına imkân sağlayacak serbestlikten ve zenginlikten baş-

ka bir şey beklemiyordu. Gerçek hükümdar, imparatorluğu yürütme işini eline bıraktığı kayınpederi Amiral Romanos Lekapinos idi. Bu zat, donanmanın başında bulunduğu sırada büyük bir şef olarak kendini göstermiş ve imparatorluk otoritesini ele alınca diktatörlerin en bahtlısı ve en güçlüsü olarak görülmüştür. Fakat, egemenliği ele geçirmeye kalkışan oğulları, 914'de bu yorgun ve yıpranmış adamı mevkiinden uzaklaştırmaya kalkıştılar. O zaman sıfatına ve bu sıfatın kendisine yüklediği görevlere akıl erdiren Konstantinos Porfirogenetos birkaç ay geçmeden onları kovdu ve 944'den 959'a kadar yalnız başına hüküm sürdü. Oğlu Romanos, iktidarı ancak kısa bir süre korudu (959 — 963). Öldüğü vakit Teofano adında bir dul, Vasilios ve Konstantinos adlarında iki çocuk bıraktı. Genç imparatoriçe, kendinde imparatorluğu yönetecek gücü görmiyordu. Bütün dış düşmanları tarafından tehdit edilmekte olan imparatorluğun, sadece bir yönetici olmakla kalmayan, özellikle savaş adamı olan enerjik bir başa ihtiyacı vardı. Vasilios ve Konstantinos'un küçük oluşları ortaya ciddi bir problem koyuyordu. Şüphesiz onları imparator ilân etmek ve iktidarı bir naibin eline vermek mümkündü. Ancak bu naib sonradan çekilmeğe razı olacak mıydı? Bu tehlikeye girmek imparatorluğu bir ihtilâlin çalkantılarına, onun bütün sonuçlarının etkisine uğratmak olmaz mıydı? Bundan dolayı, Theofano gayet akıllıca davranarak oğullarını, geçici bir zaman için, imparator yapmaktan vazgeçti. II. Nikiforos Fokas adı altında erguvan rengi elbiseyi giyen ve 963'den 969'a kadar hükûmeti, parlak bir şekilde yöneten ünlü bir generalle evlendi. Bu zat öldürülünce, yerine VII. Konstantinos'un damadı İoannis Çi-

miskis geçti. Bu da 969'dan 976'ya kadar saltanat sürdü ve o zaman II. Romanos ve Theofanan'ın iki oğlu II. Vasilios Vulgarokton (976—1025) ve VIII. Konstantinos (976—1028) nihayet tahta çıktılar. Hemen daima şerefle dolu olan ve birbuçuk yüzyıldan fazla süren bu uzun devrenin en ihtişamlı zamanı budur.

Bundan sonra daha az mutlu, daha fazla tehdit altında, daha karışık bir çağ başlar. Çünkü artık imparatorluk ihtiyaç duyduğu bükülmez iradeli ve açık görüşlü şeflerin ortaya çıktığını görmez olur. VII. Konstantinos'un ölümünde, daha o zaman yaşlı bir adam olan, Romanos Argiros yerine geçti. O öldüğü zaman dul karısı Zoi, âşığı Paflagonyalı IV. Mihail (1304 — 1041) ile evlenerek onu imparator ilân ettirdi. O da tahtı, sadece bir yıl için, yeğeni V. Mihail'e bıraktı. Bir ayaklanma onu da devirdi, gözleri çıkarıldı ve Zoi birkaç ay için kızkardeşi Theodora ile ortak olarak idare etmeyi denedi. Sonra üçüncü bir evlenme yaptı ve kocası IX. Konstantinos Monomahos, 1042'den 1055'e kadar imparator oldu. Öldüğü vakit, ihtiyar Basilissa daha önce ölmüş bulunuyordu. Zoi'nin küçük kızkardeşi kendini imparatoriçe değil imparator —Basileus— ilân ettirdi ve evlendi. Bir yıl saltanat sürdükten sonra öldüğünde kocası Mihail Stratiotikos yerine geçti (1056). Son hükümdarı olan Theodora ile Makedonyalı Hanedan nihayet **bulur**.

I. Vasilios'un kaderi, asılları ne kadar aşağılık olursa olsun, ihtiraslarında enerjik, hünerli ve azimli oldukları vakit sergüzeşçilerin başlarına konan devlet kuşunun en güzel örneklerinden biridir. (*) Vasilios köylü çocuğu idi. Kendisi de köylü ve tüm cahil idi. Fa-

(*) *Ch. Diehl — Figures Byzantines*

kat insanın okuma yazma bilmese de berrak bir zekâ ile kararlı bir karaktere sahip olması mümkündür. O da böyle idi. Köylülerinin, boyuna ve atletik yapısına hayran oldukları bu sağlam delikanlı, birçok genç köylüler gibi, şehre giderek daha az çalışmak ve daha çok kazanmak umuduna kapıldı. İstanbul'a geldi ve orada yerleşmeye uğraştı. Karşısına ölçüsüne uygun bir iş çıktı: Zengin bir şehirli ona, evinde ve seyahatlerinde atlarına bakma işini verdi. Bu yolculuklardan birinde yakışıklı uşak, muazzam bir servete sahip olan ve güçlü kuvvetli adamlar arayan geçkin bir dulun gözüne çarptı. Kadın, Vasilios'a duyduğu sempatiyi açıklamaktan geri durmadı ve herhalde o da buna karşılık vermek yeteneğini gösterdi ki kadın ona toprak edinmesi ve bunu ektirip biçirmesi için oldukça önemli bir sermaye hediye etti. Yeni zenginliği genç adamın başını döndürmedi ve özellikle, efendisini bırakmak ihtiyatsızlığını işletmedi. Efendisi onu, kimsenin hakkından gelemediği kadar azgın, çok güzel bir at almış olan III. Mihail'e, şaşmaz bir yetiştirici olarak takdim etti. Vasilios bu atı terbiye etmeyi başardı ve bundan sonra artık Saray'ın ahırlarından çıkmadı. Burası, kendi yerine saltanat sürmeyi dayısı Vardas'a bırakmış olan ve vaktini at, av, sirk oyunları ve kadınlar arasında paylaştıran III. Mihail'in en çok sevdiği yerdı. Vasilios'u gözdesi yaptı, ona Saray Ahırları Emmini, Mabeyinci, Patriçi ünvanlarını verdi ve nihayet, kolaylık olsun diye, onu metresi İngerina'yla evlendirdi. Böylece imparator, Vasilios'un ancak sözde kocası bulunduğu genç kadını kendisine yaklaştırmış oluyordu. Buna karşılık, imparatorun kızkardeşi Thekla, onu kendine aşık yaparak zararını ödedi. Vasilios tarafından hazır-

lanan ve tertiplenen Vardas'ın öldürülüşü, kendisini sarayda birinci mevkie çarçabuk yükseltti. Dayısından kurtulan İmparatorun, katili evlât edinmek, sonra da tahta ortak etmek suretiyle nasıl mükâfatlandırıldığına yukarıda işaret etmiştik. Artık Makedonyalı'yı iktidardan ayıran, velinimetinin kendisinden başka birşey kalmıyordu. Bu da onu uzun süre durduracak bir engel değildi. Onu öldürttü ve bu Bizans hikâyesini kana bulayan tiksindirici vahşetlerden biri oldu. Vasilios'un kendisinin yol gösterdiği katiller, Mihail'in odasına girerek onun iki elini kestiler. Sonra da kanını kaybetmekte ve haykırmakta olan biçâreyi düştüğü yerde bırakıp sükûnetle çekip gittiler. Daha sonra, aralarında görüşüp işi bitirmeyi kararlaştırdılar, karnını deşmek için geri döndüler. Ceset ertesi günü bulundu; iç organları döşeme üzerine yayılmıştı ve İmparatorun takallûs etmiş yüzüne sadece kaba bir at çulu örtülmüştü. Artık imparator ünvanı, Vasilios'tan başka kimseye ait değildi ve bu katil, takdire değer bir hükümdar oldu. Çünkü o büyüklük duygusuna, otorite zevkine, belki az fakat kuvvetli ve berrak fikirlere sahipti. Bu kibirli, kavgacı, sebatlı adam malik olduğu imparatorluğa, bütün eski ihtişamını, bütün dış şaşasını geri vermek istedi. Bundan dolayı derhal en korkunç düşmana döndü ve Araplara karşı, hemen bütün saltanatı boyunca sürecek, bir dizi hareketlere girişti. Bizans, sınırlarının çoğu üzerinde, pek uzun zamandan beri yüzünü görmediği, bir barış devresinden faydalanmakta idi. Şimdilik hiçbir anlaşmazlık onu ne Venedik'le ne Rusya'yla, ne Bulgarlarla, ne Ermenilerle karşı karşıya koymuyordu. Bu sırada, derin bölünmeler ayaklanmalar ihtiras kavgaları Halifeliği zayıf düşürmekte

idi. I. Vasilios bundan faydalandı ve 870'den başlayarak ordularını doğuya saldı. Bu bir savaştan ziyade, seyrek çatışmalarla, yavaş ve güçlü bir itiş oldu. Araplar, ancak zaman zaman karşı koyabildikleri bir baskı altında çekiliyorlardı. İmparatorluk kuzey - doğu, doğu, güney - doğu yönlerinde gitgide arazi ele geçiriyor ve hiçbir parlak zafer kazanmadan, Fırat'a ve nehrin geçitlerine çıkan yollara erişiyordu. Bundan böyle Mezopotamya ve Kilikya ile doğrudan doğruya ilişki kuruyordu.

Batı Araplarına karşı mücadele daha çetin oldu. Bu mücadelenin niteliği çok değişik idi. Hasmı, geniş bir sınır üzerinde azar azar geriletmek bahis konusu değildi. Onu, siperlendiği ve Akdeniz'i tehdit ettiği bazı stratejik noktalardan, yeri sınırlı hücumlarla, söküp atmak çarelerini aramak gerekiyordu. Esasen Sicilya'nın bir bölümüne hâkim olan Araplar 870'de Siraküza'yı zaptederek fetihlerini sürdürdüler. Güney İtalya'da birçok şehirleri işgal ettiler; ve nihayet Malta'yı ele geçirdiler. Vasilios'un orduları Tarente'yi onlardan geri aldı. Bari'ye yerleşti ve böylece, onları tüm olarak bertaraf edemedi ise de, önlemeyi ve içdenizde Bizans'ın gücünü perçinleştirmeyi başardı. Devrin tarihini yazan A. Vogt der ki: «İhtiyar Vasilios artık huzur içinde ölebilirdi. Batıda olduğu gibi doğuda da önemli bir askerî görevi ve aynı zamanda büyük bir medeniyet eserini başarmıştı. Vasilios'un bıraktığı imparatorluk, aldığından daha kuvvetli ve daha kendini saydıracak halde idi.»

Geçmiş bu kadar ağır yükler taşıyan bu zâlim ve cahil adam, iç yönetiminde, bazı basit ilkelerin, karar-

lı bir şekilde uygulandıkları vakit, ne derece değer ifade ettiklerini gösterdi. İmparatorluk makamını, dünya makamlarının en yükseği olduğu için istediğini kendisi söylüyordu. Bu mevki elde ettiği vakit onun kendine bazı görevler yüklediğine hükmetti: Şartlarının, yapmasını gerektirdiği herşeyi şerefiyle yapmak istedi. Âdildi ve adalete ne kadar değer verdiğini herkese anlatmak için onu kendisi, büyük bir ciddilik ve dürüst bir anlayışla yürütüyordu. Tahtı adam öldürmelerle sağlayan bir hükümdar için acaip de görülse, insaniyetliydi. Bir çeşit hıristiyanlık kardeşliği havası içinde, tebaalarının en fakir ve en mütavazılarına karşı yalnız insaniyetli değil, merhametli oldu. Buna karşılık zenginler, soylular, büyük arazi sahipleri, zenginliklerini köylülerin ya da küçük sanatkârların sefâletleri üzerine kurmuş olan herkes sert muamelelere uğradı. Düzene gönül vermiş olan ve bir işin görevlisi tarafından kötü yapılmasını hoşgörmeyen Vasilios, bütün imparatorluk memurları üzerinde sıkı bir denetleme uygulattı: İtaat ve dürüstlük, onlar için bozulması tehlikeli bir kural halini aldı. Hattâ hukukçularına eski düsturlar üzerinde bir gözden geçirme ve sadeleştirme işlemi yaptırmaya girişti. Ülküsü her alanda açıklık, düzgünlük ve aydınlık idi. Bu köylü, köylülerin en sağlam niteliğini, sağduyusunu muhafaza ediyordu. Çiftçi olarak, bir mirasın değerinden kaybetmemesi için babadân evlâda tüm olarak aktarılması gerektiğini biliyordu. İmparatorluk mirasçılığını, çoğu zaman gasıplardan yana beliren ve kendisinin de faydalandığı, rastlantılardan kurtarmak istiyordu. Onun zamanına kadar bir imparatorun oğlunun babasına halef olması, ancak kendisinin imparator ilân edilmesi ile müm-

kün oluyordu. Şüphesiz imparator oğlu olmak, imkânları arttırıyordu; fakat varislik ne bir kanundu ve ne de bir hak oluşturuyordu. Vasilios, imparatorluğun bir arazi gibi, bir altın çekmecesini gibi bir aile mülkü olduğunu ve onu elinde bulunduranların, meşru olarak, çocuklarına aktarabileceklerini kabul ettirmeğe uğraştı. İmparator evlâtlarının, Porfirogenet'lerin, doğuşları dolayısıyla, erguvan rengi elbiseyi giymeye hak kazanmaları gerekti. Bu anlayış kendini kolaylıkla kabul ettirdi, çünkü genel düzen ve barış için bir teminat teşkil ediyordu.

Aynı durultma ve yatıştırma isteği, I. Vasilios'un dini politikasında da kendini gösterdi. İktidarı ele geçirdiği vakit, Papalıkla İmparatorluk arasındaki ilişkiler kritik bir noktaya gelmiş bulunuyordu. III. Mihail, Patrik İgnasios'u azletmiş ve yerine bir başka piskoposu, Fotios'u getirmişti. İgnasios tasvirlerle candan bağlı idi, Fatios ikonoklast idi. Fakat Papa I. Nicola, İmparatorun kararını hükümsüz saymış, sonra da Fotios'u aforoz etmek ve İgnasios'u tekrar yerine getirmek üzere bir konsili toplantıya çağırılmıştı. III. Mihail bunu hiç önemsememiş ve sadece İmparatorluğu ve Doğu Kilisesi mensuplarını ilgilendiren hususlarla uğraşmamasını ruhanî hükümdardan dilemişti: Bu, iki kilisenin resmen ayrılışı idi ve Papa ile Patrik Fotios'un birbirlerini karşılıklı aforoz etmelerile bu ayrılış daha da gürlütlü bir hal alıyordu. I. Vasilios, imparator ilân edilir edilmez, Roma'ya karşı parlak bir iyiniyet ve itaat örneği verdi: Fotios'u azletti ve İgnasios'u Patrik kürsüsüne tekrar oturttu. Bu kadar uysal görünmesi sadece barış sevgisinden ileri gelmiyordu; bunu, ken-

disine İmparatorluğu sağlamış olan adam öldürme ve gasb eylemlerini Papalık otoritesine onaylatmak için de yapıyordu. Mevkiinin gerektirdiği itibarı elde etmeye hararetle istekli olduğundan tam itaatını ilân ve Papa'dan artık Kiliselerin birliğini kabul etmesini rica etti. Ancak dini hükümdarın ruhanî üstünlüğünü tanıırken Vasilios, bu üstünlüğün siyasî alana kadar yayılmasını öngörmemekte idi. Hattâ, Papa'nın çok öfkelenmesine rağmen, Bulgaristan'dan lâtin kilise mensuplarını kovarak yerine, Yunan kilise mensuplarını getirmek ve Kral Boris'in kesin olarak Doğu Kilise'sine katılmasını sağlamak için işe karışmaktan çekinmedi. Böylece I. Vasilios'un tutumu oldukça acıip ve ikiyüzlülüğü meydanda idi. Papa'nın otoritesini ancak din bilimi bakımından tanıyor ve bir taraftan birlikten söz ederken öbür taraftan, Roma ile ilişkilerinin ne olacağını henüz tayin edemediği, Doğu Kilise'sinin yavaş yavaş kurulması umudunu korumaktan geri durmuyordu. İnce zekâsı, her tarafı idare etmek ve her türlü seçme imkânını elinde bulundurmak kaygusu, Fotios'a karşı davranışında kendini gösterir: Patriklik sıfatını üzerinden aldı ve aforoz edilme mahkûmiyetini tasdik ettiyse de, öbür yandan ona parlak bir tâviz verdi, onu çocuklarına eğitici seçti. Bu çocuklardan Akıllı Leon, 29 Ağustos 886 günü bir av kazası babasının hayatına son verince, VI. Leon adıyla imparator olacaktı. Bir av partisi sırasında azgın hale gelen koca bir geyik imparatorun atına saldırdı ve onu devirdi; kader Vasilios'un kuşağından ve elbiselerinden hayvanın boynuzlarına asılıp kalmasını istedi. Geyiği yakalayıp vurdukları zaman, artık genç olmayan, talihsiz Vasilios —ki o zaman 74 yaşında idi— feci şekilde ya-

ralanmış bulunuyordu. Birçok yaraların etkisi ile, 8 gün içinde can verdi.

Dindar, aydın, vaktinin büyük bir bölümünü mısralar düzmeğe, vaazlar, kehânetler yazmağa ayıran İmparator VI. Leon (886—912) selefinin eserini sürdürdü ve sağlamaştırdı. Eğer şartlar, bu sakin ve Kiliseye bu derece saygılı adamı, onunla anlaşmazlığa düşmeye zorlamasaydı saltanatı olaysız ve fırtınasız geçecekti. Gerçekte o, babasının imparatorluk tahtının bir miras gibi babadan evlâda geçmesi düşüncesine derin bir surette bağlıydı. Bu babadan evlâda geçişi sağlamak ona birinci görevi, hattâ dini görevlerinin bile önünde geleni, gibi görünüyordu. Oysaki, evlenmesi ona yalnız bir kız çocuk vermişti, öbür taraftan Leon karısı Theofano'yu sevmiyordu. Onunla onaltı yaşındayken Vasili-os'un zoruyla evlenmişti. İmparator çetin huyluydu ve genç adam öyle azarlanmalara uğramıştı ki, genç Zoi Zauçis'e aşık olmasına rağmen, korkusundan Theofano ile evlenmeği kabullenmek zorunda kalmıştı; öbür yandan merhametsiz Vasilios, Zoi'yi kendi seçtiği bir adamla evlenmek zorunda bırakmıştı. Leon, kocaların en bahtsız idi, sade aşkını unutamamakla kalmıyor, Theofano'nun acaip halleri kendisini ondan uzaklaştırıyordu. Çok güzel, istemiş olsa kendini sevdirebilecek yetenekte olan İmparatoriçe, karanlık bir tutku içinde işi dindarlığa vurmıştu. Alışılmış muhteşem elbiseler giyindiği törenler dışında kendini eşine ancak paçavralar içinde gösteriyordu. Ekmekten ve bazı sebzelerden başka birşey yemiyor ve en sert kurallara bağlı bir rahibe gibi bir hasırdan başka birşey üzerinde yatmağa razı olmuyordu. Bu garip evler.meden doğan çocuk,

Evdokia 892'de ölünce karı - koca arasındaki incecik bağ büsbütün koptu. Theofano o zamana kadarkinden daha aşırı bir şekilde ibadete ve perhizlere daldı; bunun sonucunda güzelliğini ve sağlığını kaybetti ve Leon Zoi'yi metres edinmek suretiyle teselli buldu. Theofano, acaipliklerine ve dindarlıktaki aşırılıklarına rağmen kocasını sevmiyor değildi; bu acıya dayanamadı ve 10 Kasım 983'de yaşadığı gibi mübarek bir şekilde öldü. Sevince kapılan VI. Leon, ona debdebeli bir cenaze töreni yaptı, adına bir kilise adadı ve azize haline getirilmesi için bütün gönlüyle çalıştı. Tam bu sırada, ilâhî diye adlandırılmayacak bir tesadüfle, Zoi'nin kocası da ölüverdi. Keşiş Eftimios'un itirazlarına rağmen iki aşık nihayet birleşebildiler. Bu keşiş, hiçbir ünvanı bulunmamasına rağmen Sarayda hayret verici bir otoriteye sahip olan ve hükümdara mağrur bir sertlikle hitap eden bir çeşit Rasputin idi. O, imparator da olsa, bir adamın evvelce metresi olan bir kadını evlenmek üzere mihraba götürmesini kabul etmiyordu. VI. Leon, buna boyun eğemeyecek kadar çok aşıkta, fakat keşiş ona lânet etti ve bu lânetlemesi etkili oldu. İmparatoriçe kocasına sadece bir kız çocuk vermekle kalmadı; tahtın veraseti işinin sağlanmasına vakit kalmadan, evlenmelerinden iki yıl sonra, 896'da öldü.

Üç yıl sonra, bir varis isteyen VI. Leon, üçüncü defa evlendi. Asya'lı soydan çok güzel bir genç kadın olan Evdokia Vayiani'yi aldı. Kadın bir yıl geçmeden, bir erkek çocuk doğururken öldü; çocuk da yaşamadı. Kilisenin nefretle bakmaya başladığı İmparatora talih gülmüyordu. Zira metresi ile evlenmek bir rezalet olduğu gibi, üçüncü defa evlenmiş olmak bundan daha

iyi bir iş değildi. Dördüncü bir evlenmeye gelince bu, dinî kanunun yasakladığı bir ayıptı ve medenî kanun ise bunu öngörmemişti bile. Herşeye rağmen Leon bir erkek çocuk istiyordu, öbür taraftan henüz gençti ve kendini avutma yeteneğini kaybetmiş değildi. Nihayet, verasetin birçok iştahaları uyandırmakta olduğu, binbir belirtiden görülüyordu. Eğer varisi bulunmazsa, ahlâk ölçülerine fazla önem vermeyen bir saltanat gasıbı, meselâ kardeşi Aleksandros, yerine geçmek için pekâlâ kendisini öldürtebilirdi. Bütün bu düşünceler, onu metresi Zoi Karvonopsina ile dördüncü bir evlenmeye karar verdirdi. Mevkiini ona borçlu olan Patrik Nikola'nın onayını ve desteğini alacağını umuyordu. Patrik önce karşı koydu, sonra memlekete ihanetle suçlamak üzere bulunduğunu görünce, Basileus'un projelerini olumlu karşıladı. Nihayet 905'de Leon metresinden bir erkek çocuk sahibi olmanın sevincine erdi. Nikola, çocuğu Kostantinos Porfirogenetos adı ile vaftiz etti; VI. Leon hatırsayar bir papazın yardımı sayesinde evlenmesini kutsallaştırabildi. Bu müthiş bir rezalet oldu: Kilise ayağa kalktı ve hükümdarın kutsal binalara girmesini yasakladı. O zaman imparator, Cihan Kilisesinin otoritesi ile Yunan Kilisesininkini karşı karşıya getirmekten çekinmedi ve Roma'ya başvurdu. Papalık, üstünlüğünü sağlamlaştırmasına imkân verecek böyle bir bahaneyi kaçırmadı, gayet politik bir biçimde VI. Leon ile metresinin evlenmesini onayladı ve Nikola mevkiinden ayrılmak zorunda kaldı. Fakat, bu cesurca olduğu kadar gülünç davranışlar, korkulu sonuçlara sürükleniyordu. Yüksek rütbeli papazlardan ve kilise mensuplarından bir bölümü Roma'nın kararına boyun eğdiğinden ve öbürü buna karşı isyanını ve

bağımsızlığını ilân ettiğinden, bir mezhep ayrılığı Doğu Kilisesini bölüyordu. Bununla beraber VI. Leon istediğini elde etmişti: Konstantinos Porfirogenetos, 9 Haziran 911'de Romalıların Basileus'u tacını giyiyordu. 912'de barışı ve birliği tekrar kurmayı isteyen İmparator, Nikola'yı tekrar patrikliğe çağırdı ve göreceğiz ki, Basileus'un ölümünden birkaç yıl sonra bu papaz, Doğu Kilisesinin gerçek şefi olarak ortaya çıkacaktır.

İç yönetiminde, VI. Leon, I. Vasilios'un hukuk eserini sürdürdü ve tamamladı. Bir hukukçular komisyonunu, Justinianus zamanında derlenmiş bütün hukukî içtihatların Yunan dilinde bir özetini vücuda getirmekle görevlendirdi. Bundan **Vasiliki** ya da İmparatorluk Kanunları denilen eser doğdu. Bu eser Justinianus yasalarının sadeleştirilmiş bir yazılışından ibaret değildi. O, geleneklerin ve uygulamaların değişimine uymak için, anlamsız ve hükümsüz hale gelen herşeyi ortadan kaldırıyordu. Bunlara, hep aynı kaygıyı karşılayan birçok emirnameler ya da **Novelle**'ler ekliyordu. Bu kaygı, artık ancak bir danışma yeri olacak olan senato ve hükümdarın iradesine göre eğilmek zorunda kalan patriklik karşısında imparatorluk otoritesinin üstünlüğünü sağlamaktı. Diğer yönden Araplardan fetholunan topraklara nüfusun yerleştirilmesi ve bu toprakların millete mal edilmesi, aynı zamanda idarî ve dinî nitelikte devamlı bir çalışmanın konusu oldu. Thema'ların taksimatı baştan başa yeni bir düzene konuldu. Bilginler, filozoflar, şairlerle birlikte saraya kapanmasına ve son derece şekilci törenlerin hurda gereklerine uymak ve uydurmak kaygusuna rağmen, genel görünüşü yönünden VI. Leon, sonuçta faydalı ve sağlam bir eser başarmıştı.

Leon, Bulgarlarla ve Araplarla mücadelesini gereken dış meselelerde daha az mutlu oldu. Arapları, bir korsan yuvası haline getirdikleri ve siyah yelkenli donanmaları ile oradan Takım Adalara hükmettikleri ve dehşet saldıkları Girit'ten kovmayı başardı. Bunun gibi, onların Sicilya'da Tauromenium (Taormina)'u alarak adanın bütününe sahip olmayı tamamlamalarına karşı koyamadılar. Doğu sınırlarına gelince, birçok savaşlara rağmen, ne bir taraf ne de öbür tarafça ciddi bir kâr kaydedilmeksizin, Müslümanlar tarafından birçok kereler aşıldı. Fakat özellikle, Avrupa'dan yeni bir tehlike ortaya çıkıyordu.

Gerçekten, Bulgarlar giderek daha korkunç bir hal almakta idiler. Yerli Bulgarlarla Slavlar arasındaki bir katışmanın sonucu olan geniş imparatorlukları, dil ve din bakımından bir birlik arz ediyordu. Bizans'ın komşuluğu onları, hayranı oldukları ve rekabet etmek istedikleri, bir medeniyetten faydalandırmakta idi. Gücünün bilinci içinde bulunan bütün genç devletler gibi, kendilerini yalnız bir yayılma ihtiyacına değil, fakat aynı zamanda şiddetli bir üstünlük ihtirasına kapmışlardı. Gençliğini Bizans'ta geçirmiş olan Çar Simeon, orada aldığı kültürün heyecanını korumuş ve kendisini Doğu İmparatoru yapacak bir fethin ihtiraslı hülyalarını kurmuştu. Bizans birlikleri karşı koymadan, Trakya'nın istilâsı ile başlayan kızgın bir savaşa atıldı. Bir savaş sonunda, Macarların ittifakı ile sağlanan yeni bir ordunun gelişi sayesinde, VI. Leon, Simeon'dan bir mütarekeyi koparmayı başardı. Macarlar bu savaşta mükemmel dövüştüler. Fakat Simeon, ertesi yıl (897) savaşa yeniden başladı ve görüşmelere gi-

rişmek gerekti. Barış Bizans'a pahalıya mal oldu; Makedonya'nın güneyi ile Arnavutluğu bıraktı. Aslında, bu barış bir kaç yıl için sağlanmıştı. Bulgarlar güçlerini daha belirli bir şekilde kavramışlardı ve bunu izleyen devre içinde, İmparatorluğun karşısına dikildikleri ve onun üzerinde hegemonyalarını kurmağa açlıştıkları görülecektir.

Konstantinos Porfirogenetos'un son derece uzun saltanatı (913 - 959) kendine özgü bir karakter gösterir. Hükümdarın çocukluğu süresince, 913'den 919'a kadar anası Zoi, müthiş güçlükler arasında onun yerine saltanat sürdürdü; 919'dan 944'e kadar ise saltanat süren bir gasıp, Romanos Lekapinos oldu. Bu bakımdan o, otuz yıldan çok bir süre ancak sözde hükümdarlık etti.

Bu yeni saltanatın ilk yıllarında öyle korkulu ve öyle sürekli karışıklıklar çıktı ki, her türlü felâketten korkulurdu. VI. Leon, saltanata resmen ortak edilmiş, bir erkek kardeş bırakmıştı. Aleksandros adındaki bu kardeş, yengesi İmparatoriçe Zoi'den ve yeğeni Romalıların küçük Basileus'u Konstantinos'tan eşsiz bir kinle nefret etmekte idi. Kendine bir müttefik sağlamak için Aleksandros, hiçbir şeyi unutmamış, hiçbir şeyi affetmemiş olan Patrik Nikola'yı çağırttı ve o da Papa'ya hitaben uzun bir suçlama yazısı gönderdi. Bu suçlama yazısında, VI. Leon'un dördüncü evlenmesi iğrenç, rezilâne, hayasızca bir sefahat örneği olarak gösterilmeye çaba harcanıyor ve sıkılmadan imparatoriçe ünvanı ile süslenmiş bir odalığın ve bir piçten başka birşey olmayan Basileus'un mevkilerinden indirilmek sureti ile bunun uğursuz sonuçlarının ortadan kaldırılması isteniyor. Bunun üzerine Zoi ile Patrik kızgın bir

mücadeleye giriştiler; Patrik ilk önce yenik düştü ve öldürülmemek ya da azlolunmamak için teslim oldu. Bununla beraber VI. Leon'un evlenmesini iptal ettiremediyse de, Doğu Kilisesinin yüksek rütbeli rahiplerinden, üçüncü evlenmeleri suçlayan ve dördüncüleri yasaklayan bir prensip kararnameyi koparmayı başardı.

Bu karışık havadan faydalanarak, saltanat iddialı tahtın çevresinde kıpırdanmakta ve Basileus'u devirmeğe uğraşmakta idiler. Bu, sürekli komplolar, aralıksız tehditler devri idi. İmparatoriçenin hayatı asla güven altında değildi; genç imparatorunki ise bundan daha da az güvenli idi, Onu korumak için —hiç olmazsa bahane bu idi— Amiral Romanos Lekapinos, 919 Mart ayında, hükümdara ilişmeden. iktidarı ele geçirmeğe imkân buldu. Sarayı işgal etti, kızını Konstantinos ile evlendirdi, kendisine Vasilopator (Kral Babası) ünvanını verdirdi ve İmparatorluğa ortak olarak taç giydirtti. Fakat, Vasilios tarafından kurulan veraset düzenine dokunmamak, meşrû hükümdarın yerine geçmemek ustalığını gösterdi ve ünvanını ve iktidarın dış imtiyazlarını ona bırakarak bu iktidarı onun yerine yürütmekle yetindi.

Altı yıldanberi Bulgarlar, savaşa yeniden başlamışlardı. Önce bir sıra mutlu seferler Çar Simeon'un 914' de Edirne'yi almasını sağladı, Bizans orduları, Sırppların yardımına rağmen Bulgarların ilerleyişine karşı koyamadılar; Çar birçok savaşlarda onlara meydan okudu ve birlikleri Sırbistanı işgal ederek baştan başa tahrip etti. Yıllarca süren, iki taraf için de tüketici bir mücadeleden sonra Makedonya ve Trakya'nın hakimi

olan Simeon, 924'de nihayet İstanbul surlarına kadar ilerledi. Dış mahalleler orduları tarafından tutuldu. Bulgar Çarı, dehşete düşen halkın gözleri önünde şehrin etrafında dolaşmakta idi. Yağma ediyor, yakıyor, imparator elbisesini giymiş olduğu halde muhafızları ile birlikte harabeler arasında geziniyordu. Simeon'un çoktan beri taşımak hülyasını kurduğu Basileus ünvanı ile kendisini selâmlayan askerlerinin bağırmaları duyuluyordu. Buna rağmen şehir düşmüyordu. Onu ele geçirmek için denizden de abluka edilmesi gerekti ve Çarın gemileri yoktu. Aynı zamanda hücum birliklerinin güçlendirilmesi de şart idi. Oysa ki, Simeon'un destek umduğu Araplar sefer yapabilecek halde değillerdi. Bununla beraber durum ciddiydi. Cesareti kırılan ve dehşete düşen ahalinin ayaklanmasından endişe edilebilirdi; garnizon bir bozgunculuktan, generallerin bir ihanetinden de korkulabilirdi: Şehir, halkı tarafından olsun, savunucuları tarafından olsun düşmana teslim edilmek tehlikesi ile karşı karşıyaydı. Birbirine eklenen, hattâ mucize eseri gibi görünen, bir takım acaip durumların etkisi ile yine de kendini kurtaracaktı.

Gerçekten, Çar Simeon, Romanos Lekapinos ile buluşmak isteğini gösterdi. Onu sindirmeyi mi umut ediyordu? Ona iktidarı paylaşmayı teklif etmeyi mi kuyordu? Niyetleri karanlık kalmaktaydı. Zorla alamadığını anlaşma yolu ile elde etmeyi düşündüğü meydandadır. Nikiforos'un vakayinamesi, bize bu görüşmenin tatlı bir hikâyesini vermektedir:

{ kutupyıldızı kitablığı }
975

FİYATI: 10 TL.